

Araştırma Raporları

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

2010 TÜRKİYE
EKONOMİSİ
RAPORU

EKONOMİDE VE DEMOKRASİDE
YÜKSELME ZAMANI

20
yıl

2010 Yılı Türkiye Ekonomisi Raporu'nun basımına sağladığı katkılardan dolayı aşağıdaki firmalara

ve

teşekkür ederiz.

MÜSİAD

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

Bu rapor MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu tarafından hazırlanmıştır.

Ömer Cihad VARDAN
Dr. Ömer BOLAT
Mehmet DEVELİOĞLU
Selahattin ESİM
Mehmet YALÇINTAŞ
Dr. Nihat ALAYOĞLU
Prof. Dr. Burak ARZOVA
Doç. Dr. Mustafa ÇELEN
Yrd. Doç. Dr. Sadık ÜNAY
Yrd. Doç. Dr. Kahraman ARSLAN
Eyüp Vural AYDIN
Bahadır TUZCU
Hakan KURT

Editör
Doç. Dr. İbrahim ÖZTÜRK

Yayına Hazırlık ve Baskı

Mavi Ofset
BASIM YAYIN TİC. SAN. LTD. ŞTİ.

Organize Sanayi Bölgesi Eskoop Sanayi Sitesi
C1 Blok No: 25 İkitelli-İSTANBUL
Tel: (0212) 549 25 30 Fax: (0212) 549 26 84
www.mavioffset.com

Grafik Tasarım

Mehmet KAMAN - Serdar CANLI

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, Mayıs 2010

ISBN: 978-975-7215-98-1

©2010, Her türlü yayın hakkı MÜSİAD'a aittir.
MÜSİAD'dan izin almak veya MÜSİAD kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

2010 TÜRKİYE
EKONOMİSİ
RAPORU

EKONOMİDE VE DEMOKRASİDE YÜKSELME ZAMANI

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	14
YÖNETİCİ ÖZETİ	20
1. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	31
1.1 GİRİŞ	31
1.2. KRİZİN ERKEN SONUÇLARI.....	33
1.3. KRİZE KARŞI ALINAN TEDBİRLER.....	38
1.4. RİSK GÖSTERGELERİNDEKİ GELİŞMELER	45
1.5. KRİZİN REEL EKONOMİLERDEKİ TAHRİBATI	47
1.5.1. Büyüme	48
1.5.2. Küresel Bir Olgu Olarak Kalıcı İşsizlik	54
1.5.3. Enflasyon	56
1.5.4. Kamu Dengesi	57
1.6. SONUÇ: KÜRESEL PİYASALARDA 2010 BEKLENTİLERİ	59
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER	63
2.1. İKİ KRİZ ARASINDA (2002-2007)	63
2.2. KRİZ VE BÜYÜME	69
2.2.1. Güven Endeksindeki Gelişmeler	69
2.2.2. Harcamalar Açısından GSYH'deki Gelişmeler	71
2.2.2.1. Tüketim	71
2.2.2.2. Yatırımlar	73
2.2.2.3. Net İhracat	74
2.2. ÜRETİM AÇISINDAN GSYH'DEKİ GELİŞMELER	74
2.2.3.1. Sanayi Üretimdeki Gelişmeler	75
2.2.3.2. İmalat Sanayi	76
2.2.3.3. Hizmet Sektöründeki Gelişmeler	78
2.3. İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ GELİŞMELER	82
2.4. KAMU MALİYESİNDEKİ GELİŞMELER	85
2.4.1. 2009 Yılı Merkezi Bütçesi	86
2.4.2. 2010 Yılı Merkezi Bütçesi	90
2.4.3. Kamu Borç Stokundaki Gelişmeler	92
2.2.4. Hazine Finansman Programı	96
2.5. PARA POLİTİKASI VE ENFLASYON.....	98
2.5.1. Para Politikası	98
2.5.2. Enflasyon	102

2.6. ÖDEMELER DENGESİ	107
2.6.1. Cari İşlemler Hesabı	109
2.6.1.1. Mal Dengesi	109
2.6.1.2. Hizmetler Dengesi	112
2.6.1.3. Gelir Dengesi	112
2.6.1.4. Cari Transferler	112
2.6.2. Sermaye ve Finans Hesapları	113
2.6.3. Türkiye'nin Dış Borçları	114
3. KRİZ SONRASI İÇİN POLİTİKA VE STRATEJİLER	117
3.1. YENİ BİR EKONOMİK MİMARİ ARAYIŞI	118
3.1.1. Yeniden Mali Disipline Dönüş	119
3.1.2. Ekonomide Yüksek Katma Değer Eksenli Dönüşüm	122
3.1.3. Üretime Dayalı Yeni Dış Ticaret Stratejisine Doğru	130
3.1.4. Büyüme ve İstihdam Bağlantısını Kurmak	130
3.2. CARİ AÇIK	131
3.2.1. Bir "Yüksek Faiz-Düşük Kur" Sendromu Olarak Cari Açık	131
3.2.2. Yapısal Sorun Olarak Dış Açıklar	131
3.3. CARİ AÇIĞIN ARKA PLANI	134
3.3.1. Dezenflasyon Programı ve Faiz Oranları	134
3.3.2. Politika ve Gösterge Faiz Oranları	136
3.3.3. Reel Kur Endeksi	139
3.3.4. Dış Açık-İç Açık İlişkisi	143
3.4. CARİ AÇIĞIN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU	144
3.4.1. İç Tasarrufların Artırılması	144
3.4.2. Üretimde Katma Değer Eksenli Dönüşüm ve İthalat Bağımlılığının Azaltılması	144
3.5. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE İSTİHDAM	145
3.5.1. 1990-2001: Kayıp On Yılda Düşük İşsizliğin Sırrı	145
3.5.2. 2000'li Yıllar: Yüksek Büyüme, Yüksek İşsizlik	146
3.5.2.1. Dezenflasyon Programı	148
3.5.2.2. Verimlilik Artışı	149
3.5.2.3. Tarımsal Dönüşüm	151
3.5.2.4. Niteliksiz Emek Gücü	153
3.5.2.5. Formel Ekonomide İş Yapmanın Önündeki Zorluklar	154

4. MÜSİAD'IN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ157**4.1. KESİNTİSİZ VE KALİTELİ DEMOKRASİ157****4.2. İŞSİZLİĞİN AZALTILMASI İÇİN ÖNERİLER159**

4.2.1. İşsizlikle Mücadele Modellerinden Yararlanılmalı159

4.2.2. Ulusal İstihdam Stratejisi Geliştirilmeli160

4.2.3. İşgücü Piyasası Şeffaflaştırılmalı161

4.2.4. Aktif İstihdam Politikaları İçin Kaynak Artırılmalı162

4.2.5. Eğitimde “Genel Çerçeve” Belirlenmeli162

4.2.6. İşgücünün Niteliğinin Yükseltilmesi, Mesleki ve Teknik Eğitim
Sisteminin Reformu Sağlanmalı162

4.2.7. Öğretim Modülleri Zenginleştirilmeli163

4.2.8. İstihdam Dostu Büyümeye Ağırlık Verilmeli163

4.2.9. Tarım Dışı Sektörlerde Yüksek Büyüme Hedeflenmeli163

4.2.10. Yükselen Hizmet Sektörleri ve İstihdam Kapasiteleri Aktif
Kullanılmalı164

4.2.11. İstihdam ve İmalat Sanayi Bağlantısı Güçlendirilmeli 164

4.2.12. Geri Kalmış Hizmet Sektörünün Açık Pazar Sendromuna Dikkat
Edilmeli165

4.2.13. Hizmet İhracatına Önem Verilmeli166

4.2.14. Tarımdan Tarım Dışı Sektöre Geçiş Kontrollü Olarak
Sağlanmalı166

4.2.15. Emek Piyasası Reformuna Devam Edilmeli167

4.2.16. Bürokratik Formaliteler Azaltılmalı168

4.2.17. KOBİ'lere Yönelik Destekler Artırılmalı ve Koordinasyon
Sağlanmalı168**4.3. MALİYE VE GELİR POLİTİKALARININ ŞEMSIYESİ169**

4.3.1. Mali Kural uygulamasının İşlevselliği Artırılmalı169

4.3.2. Kamu Harcama ve Borçlanma Politikaları Aktivasyonuna Özen
Gösterilmeli169

4.3.3. Kamu Harcamalarının Verimliliği Yükseltilmeli169

4.3.4. Savunma Harcamaları Yeniden Şekillenmeli170

4.3.5. Kayıt Dışı ile Mücadelede Politikaları Geliştirilmeli170

4.3.6. Doğrudan Vergi Gelirleri Artırılmalı170

4.3.7. Gelir İdaresi Etkinleştirilmeli170

4.3.8. Vergi Uygulamalarına Özen Gösterilmeli171

4.3.9. Vergi Güvenlik Mekanizmaları Geliştirilmeli	171
4.3.10. Yerel Yönetimlerin Kendi Gelir Kaynaklarını Oluşturmasına İzin Verilmeli	171
4.4. ALTERNATİF FİNANSMAN ARAÇLARI	172
4.4.1. Reel Büyüme Endeksli Borçlanma Sertifikası Uygulanmasına Başlanmalı	172
4.5. EKONOMİNİN KATMA DEĞER ODAKLI DÖNÜŞÜMÜ İÇİN ÖNERİLER	172
4.5.1. Rekabet ve Kümelenme	172
4.5.1.1. Kümelenmenin önündeki engeller	173
4.5.1.2. Türkiye'nin resmi kümelenme strateji belgeleri	173
4.5.1.3. Kümelenme politikaları sahiplenilmeli	173
4.5.1.4. Nitelikli kümelenme politikaları oluşturulmalı	173
4.5.1.5. Kümelenme politikaları esnek olmalı	173
4.5.1.6. Kümelenme politikalarında kamunun rolü	173
4.5.1.7. Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)'nin dönüşümü tekrar ele alınmalı	174
4.5.2. Tasarım, Ar-Ge ve İnovasyon	174
4.5.2.1. Tasarım ve inovasyon farkındalığı oluşturulmalı	174
4.5.2.2. Gerekli altyapı olanakları tesis edilmeli	175
4.5.2.3. Küçük boy işletmeler için temel politikalar	175
4.5.2.4. Üniversiteler etkin rol üstlenmeli	176
4.5.2.5. Orta vadede Ar-Ge harcamalarında dünyada ilk 15'e girilmeli	176
4.5.3. İş Dünyası-Üniversite İşbirliği	177
4.5.3.1. İşlevsel iletişim sağlanmalı	177
4.5.3.2. Vergi muafiyeti 2023'e kadar uzatılmalı	177
4.5.3.3. Teknopark fiziki alanları genişletilmeli	178
4.5.3.4. Akademik personele bilimsel araştırma için koşullar oluşturulmalı	178
4.5.3.5. Akademisyenler teşvik edilmeli	178
4.5.3.6. Bürokratik yük minimize edilmeli	178
4.5.3.7. Verimli lisans staj dönemleri oluşturulmalı	178
4.6. 2010 YILINDA EKONOMİYİ CANLANDIRMAK İÇİN ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER	179
4.6.1. İnşaat Sektörü	179
4.6.1.1. Sektörün önemi ve katma değeri net olarak tarif edilmeli	179

4.6.1.2. Uzun vadeli konut politikaları oluşturulmalı	179
4.6.1.3. Sektör bürokrasi sarmalından arındırılmalı	179
4.6.1.4. Metrekareye göre KDV uygulamasına geçilmeli	180
4.6.1.5. Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinde teminat mektubu desteği sağlanmalı	180
4.6.1.6. Yapı denetim mekanizmasındaki eksiklikler giderilmeli	180
4.6.1.7. Denk belediyelerdeki farklı uygulamaların önüne geçilmeli	180
4.6.1.8. Sektöre girişte “Yeterlilik Lisansı” uygulaması getirilmeli	181
4.6.1.9. Sektörün yapısal dönüşümleri tamamlanmalı	181
4.6.1.10. Ara eleman ihtiyacı için meslek eğitime ağırlık verilmeli	181
4.6.1.11. SGK pirim yükü azaltılmalı	181
4.6.2. Makine Sektörü	181
4.6.2.1. Sanayi eğitiminin nüfus potansiyeline entegrasyonu sağlanmalı	182
4.6.2.2. İleri teknolojide uzmanlaşmalı	182
4.6.2.3. Firmalar arası işbirliğine yeterince önem verilmeli	182
4.6.2.4. Firmaların marka imajına önem vermeli	182
4.6.2.5. Firmalar etkin pazarlama stratejileri geliştirmeli	183
4.6.2.6. Ar-Ge harcamaları artırılmalı	183
4.6.2.7. Sektörün finansman ihtiyacı karşılanmalı	183
4.6.3. Tarım Sektörü	183
4.6.3.1. Temel strateji “rekabet”	184
4.6.3.2. Kalite unsurları geliştirilmeli	184
4.6.3.3. Sektörde teknolojinin kullanımı yaygınlaştırılmalı	184
4.6.3.4. Bilinçli üretime ilişkin çalışmalar artırılmalı	184
4.6.3.5. Konvansiyonel ve fonksiyonel tarım modeline geçilmeli	184
4.6.3.6. Sektörde denetim mekanizması aktive edilmeli	185
4.6.3.7. Tarım politikalarının sürekliliği sağlanmalı	185
4.6.3.8. Hastalıklarla etkin mücadele sağlanmalı	185
4.6.3.9. Maliyetlerini düşürecek üretim politikaları izlenmeli	185
4.6.3.10. AB normlarına uyum gösterilmeli	186
4.6.3.11. Arıcılık sektörüne hak ettiği değer verilmeli	186

4.6.3.12. Hayvan barınaklarına özen gösterilmeli	186
4.6.3.13. Süt hayvancılığı ve çiğ süt üretimi etkinleştirilmeli	187
4.6.3.14. Hammadde yetersizliği giderilmeli, kalitesi artırılmalı	188
4.6.3.15. Üretici eğitilmeli	188
4.6.3.16. Destekleme alımları kaliteyi hedeflemeli	188
4.6.3.17. Süt sektörü için alınması gereken kısa vadeli tedbirler	188
4.6.4. Gıda Sektörü	189
4.6.4.1. Gıda sektörü için alınması gereken tedbirler	189
4.6.5. Turizm Sektörü	191
4.6.6. Madencilik Sektörü	192
4.6.7. Bilişim Sektörü	193
4.6.7.1. “Bilgi Teknolojileri ve iletişim” stratejik sektörler olarak ilan edilmeli	195
4.6.7.2. Bilişim Ajansı oluşturulmalı	195
4.6.7.3. Sektör büyütülmeli	195
4.6.7.4. Sektör üzerindeki vergi yükü azaltılmalı	196
4.6.7.5. İnsan kaynağı geliştirmeli	196
4.6.7.6. Bilişim vadisi projesi hayata geçirilmeli	196
4.6.7.1. Dış politika sürecinde bilişim sektörü değerlendirilmeli	197
4.6.8. Sağlık Sektörü	197
4.7. BÜYÜK MAĞAZALAR YASA TASARISI	198
4.7.1. Yasanın Gerekliliği Dikkatle İncelenmeli	198
4.7.2. Büyük Mağazalar Kurulu İzin Kriterlerine Dikkat Edilmeli	199
4.7.3. Taslağın Dengelerine Özen Gösterilmeli	199
4.7.4. Yeni İmar Bölgelerinde AVM’lerin Konumu Regüle Edilmeli	199
4.7.5. Yasaklar ve Ceza Hükümleri Önceki Taslaklara Yakınsanmalı	199

ŞEKİL, TABLO, KUTU VE HARİTA LİSTESİ

MAKRO GÖSTERGELER	19
MÜSİAD'IN 2010 YILI TAHMİNLERİ	19

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1.	Dünya GSYH'deki ve Kredi Hacmindeki Gelişmeler	32
Şekil 1.2.	Son Yıllarda Dünyada Büyüme ve Küresel Ticaret Eğilimleri	33
Şekil 1.3.	Küresel Hisse Senedi ve Tahvil Piyasalarındaki Gelişmeler	34
Şekil 1.4.	Enerji ve Ham Petrol (brent) Fiyatları	35
Şekil 1.5.	Gelişmiş Ülkelerde Reel Sektör Kredilerinin Seyri	36
Şekil 1.6.	Gelişmekte Olan Ülkelere Net Finansal Akımların Miktar ve Bileşenleri	36
Şekil 1.7.	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Politika Faiz Oranlarındaki Değişimler	41
Şekil 1.8.	Küresel Risk İştahının Seyri	45
Şekil 1.9.	VIX Endeksinin Seyri	46
Şekil 1.10.	Dünyada Reel GSYH'deki Büyüme Eğilimleri	47
Şekil 1.11.	Sanayileşmiş Ülkelerde Krizin Büyüme Üzerindeki Etkisi	48
Şekil 1.12.	BRIC Ülkeleri Büyüme Oranları	51
Şekil 1.13.	Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Büyüme Eğilimleri	53
Şekil 1.14.	Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Eğilimleri	55
Şekil 1.15.	Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik Oranları	56
Şekil 1.16.	Gelişmiş Ülkeler ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bozulan Bütçe Dengeleri	58
Şekil 1.17.	2009 Yılı İtibariyle Bütçe ve Kamu Borç Stoğundaki Gelişmeler	59
Şekil 2.1.	GSYH'nin Reel Büyüme Eğilimleri	64
Şekil 2.2.	Büyüme, İşsizlik, Enflasyon, Bütçe Açığı ve Cari Açığındaki Gelişmeler	64
Şekil 2.3.	2005-2007 Verilerine Göre Dünyada Gelir Dağılımı Eğilimleri	67
Şekil 2.4.	Büyümenin Kaynakları	69
Şekil 2.5.	Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi	70
Şekil 2.6.	Toplam Hane Halkı Tüketimi	71
Şekil 2.7.	Yatırım Eğilimleri	73
Şekil 2.8.	Üretim Yönüyle GSYH ve Bileşenleri	75
Şekil 2.9.	Sanayi Sektöründeki Başlıca Gelişmeler	77
Şekil 2.10.	İşgücü Piyasalarındaki Gelişmeler	83

Şekil 2.11.	Başlıca Bütçe Göstergelerindeki Gelişmeler	85
Şekil 2.12.	Sosyal Güvenlik Harcamaları ve Bütçeden Aldığı Pay	88
Şekil 2.13.	Bütçeden Mahalli İdarelere Yapılan Transferlerin Gelişimi	89
Şekil 2.14.	Bütçeden KİT'lere Yapılan Transfer Harcamalarındaki Gelişmeler	90
Şekil 2.15.	Kamu Borç Stokundaki Gelişmeler ve OVP Hedefleri	93
Şekil 2.16.	Enflasyon ve Kamu Borçlanması Üzerindeki Nominal ve Reel Faiz Eğilimleri	95
Şekil 2.17.	Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Mukayeseli Risk Primi Göstergeleri	96
Şekil 2.18.	Para Politikası Uygulamaları	99
Şekil 2.19.	TCMB Politika (gecelik, 0/n) Faiz Oranları ve İMKB Bono Tahvil Piyasasında Görülen Faiz	101
Şekil 2.20.	M1, M2, Emisyon ve Rezerv Para	102
Şekil 2.21.	Türkiye'de Dönemsel Ortalama Enflasyon Oranları	103
Şekil 2.22.	TÜFE ve ÜFE'deki Gelişmeler	104
Şekil 2.23.	Seçilmiş Ürünlerin Fiyat Endeksleri	106
Şekil 2.24.	Ödemeler Dengesi Kalemlerinin Seyri	108
Şekil 2.25.	Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku (brüt, milyar dolar)	115
Şekil 3.1.	Sürdürülebilir Büyümenin Alt Bileşenleri	118
Şekil 3.2.	Türkiye'nin Teknoloji Yoğunluğuna Göre Karşılaştırmalı Üstünlükleri	123
Şekil 3.3.	İmalat Sanayinde İthalat Bağımlılığı	124
Şekil 3.4.	Yeni Teşvik Sisteminin Sonuçları	128
Şekil 3.5.	Tasarruf-Yatırım Dengesi ve Alt Bileşenleri	132
Şekil 3.6.	Uzun Dönemli Enflasyon ve Büyüme İlişkisi	135
Şekil 3.7.	Yükselen Piyasalarda Risk Göstergeleri	137
Şekil 3.8.	Türkiye'de Enflasyon ve Faiz İlişkisi	138
Şekil 3.9.	Reel Döviz Kuru	139
Şekil 3.10.	Ödemeler Dengesi Açıkları ve Nominal Kur Tepkisi	140
Şekil 3.11.	Türkiye'de Faiz-Kur İlişkisi	141
Şekil 3.12.	Ödemeler Dengesi Kalemlerinin Seyri	142
Şekil 3.13.	İç Açık-Dış Açık İlişkisi	144
Şekil 3.14.	İşsizlik Eğilimleri	147
Şekil 3.15.	Türkiye'de İstihdam Eğilimleri	148
Şekil 3.16.	Verimlilik ve Reel Ücret Eğilimleri	150
Şekil 3.17.	Refaha Giden Yol Verimliliğe Dayalı Üretimden Geçer	151
Şekil 3.18.	İstihdamın Sektörel Dağılımı	152
Şekil 3.19.	İstihdamın Eğitime Göre Dağılımı	154
Şekil 3.20.	Başlıca Ülkelerde İstihdamın Önündeki Engeller	155

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1.	Gelişmekte Olan Ülkelere Sermaye Akımları	37
Tablo 1.2.	Kriz Ortamında Temel Küresel Makroekonomik Büyükliklerdeki Gelişmeler	50
Tablo 2.1.	Gelir Dağılımındaki Gelişmeler	65
Tablo 2.2.	Yoksulluk Araştırmasının Sonuçları	66
Tablo 2.3.	Temel Ekonomik Göstergeler	67
Tablo 2.4.	Talep Yönünden Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Gelişimi	72
Tablo 2.5.	Sabit Sermaye Yatırımları	74
Tablo 2.6.	Üretim Yönüyle GSYH ve bileşenleri	75
Tablo 2.7.	Sanayi Üretimi ve Alt Bileşimindeki Gelişmeler	76
Tablo 2.8.	Bankacılık Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler	78
Tablo 2.9.	Türkiye'nin İşgücü Durumu	84
Tablo 2.10.	İşgücü Piyasa Tahminleri	85
Tablo 2.11.	Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri	87
Tablo 2.12.	2010 yılı Merkezi Bütçesi Temel Hedefleri	91
Tablo 2.13.	Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku	94
Tablo 2.14.	Hazine Finansman Programı	97
Tablo 2.15.	TÜFE ve Alt bileşenleri	105
Tablo 2.16.	Cari İşlemler Dengesindeki Gelişmeler	110
Tablo 2.17.	Fasıllara Göre Dış Ticaret	111
Tablo 2.18.	Sermaye ve Finans Hesabı	114
Tablo 2.19.	Türkiye'nin Başlıca Dış Borç İstatistikleri	116
Tablo 3.1.	Kurumlar Vergisi-Gelir Vergisi ve Yatırıma Katkı Oranları	128
Tablo 3.2.	Yatırımların 31/12/2010 Tarihine Kadar Başlaması Durumunda Uygulanacak Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Yatırıma Katkı Oranları	128
Tablo 3.3.	Teşvikli Yatırımlarının İstihdam Açısından Sonuçları	129
Tablo 3.4.	Ülkelere Göre Reel Faiz Oranları Kısa Vadeli	138
Tablo 3.5.	1990'lar ile 2000'li Yıllar İçin Bazı Göstergeler	145

KUTU LİSTESİ

Kutu 1.1.	Küresel Krizin Başlangıcında Alınan Başlıca Tedbirler	38
Kutu 1.2.	G-20 Kararlarından Seçme Başlıklar	43
Kutu 2.1.	Bütçede Üç Kara Delik	88
Kutu 3.1.	Orta Vadeli Plan'ın Öngördüğü Yapısal Reformlar	119
Kutu 3.2.	2009 Yılında Uygulamaya Konulan Teşvik Programı ve İlk Sonuçlar	125

HARİTA LİSTESİ

Harita 3.1.	Bölgesel Gelişmişlik Düzeyine Göre Teşvik Bölgeleri	127
--------------------	---	-----

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
 Ar-Ge: Araştırma Geliştirme
 BIS: Bank of International Salvage-Uluslararası Tasfiye Bankası
 BoE: Bank of England-İngiltere Merkez Bankası
 BoJ: Bank of Japan-Japonya Merkez Bankası
 BRIC: Brazil, Russia, India, China-Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin Ülke Grubu
 CBOE: Chicago Board Options Exchange-Şikago Opsiyon Borsası
 CD: Cari İşlemler Dengesi
 CDS: Credit Default Spread-Kredi Kefalet Anlaşmaları
 CE: Conformité Européenne-Kalite Mutabakat Sertifikası
 CIA: Central Intelligence Agency-Merkezi İstihbarat Teşkilatı
 CID: Cari İşlemler Dengesi
 DAP: Doğu Anadolu Projesi
 DB: Dünya Bankası
 DOKAP: Doğu Karadeniz Projesi
 DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
 DTM: Dış Ticaret Müsteşarlığı
 DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
 ECB: European Central Bank-Avrupa Merkez Bankası
 EMBI: Emerging Markets Bond Index-Yükselen Piyasalar Tahvil Endeksi
 ENR: Engineering News Record-Mühendislik Rekor Haberleri
 FDF: Faiz Dışı Fazla
 FED: Federal Reserve-Amerika Merkez Bankası
 FHFA: Federal House Finance Association-Federal Konut Finansman Kurumu
 FSB: Financial Stability Board-Finansal İstikrar Platformu
 G: Government-Kamu
 G-20: Gelişmiş 20 Ülke Topluluğu
 GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
 GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler
 GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
 GÜ: Gelişmiş Ülkeler
 I: Invest-Yatırım
 IIF: International Institute of Finance-Uluslararası Finans Enstitüsü
 IMF: International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu
 İGM: İhracatı Geliştirme Merkezi
 İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
 İŞKUR: Türkiye İş Kurumu
 İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi
 KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
 KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
 KOP: Konya Ovası Projesi
 M1: Para Arzı
 M2: Para Arzı
 M3: En Geniş Para Arzı
 MSCI: Morgan Stanley Capital Index-Morgan Stanley Kapital Endeksi
 MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
 NBER: National Bureau of Economic Research-Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu
 NHN: Net Hata Noksan
 ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
 OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development-Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
 O/N: Overnight-Gecelik
 OSB: Organize Sanayi Bölgesi
 OVP: Orta Vadeli Plan
 ÖD: Ödemeler Dengesi
 ÖTV: Özel Tüketim Vergisi
 PEST: Politik, Ekonomik, Sosyal ve Teknolojik Analiz
 PPK: Para Politikası Kurulu
 PPP: Purchasing Power Parity-Kamu Özel Sektör İşbirliği Modeli
 R&D: Research and Development-Araştırma Geliştirme
 RH: Rezerv Hareketleri
 S: Saving-Tasarruf
 San-Tez: Sanayi Tezleri
 SHD: Sermaye Hareketleri Dengesi
 SLS: Special Liquidity Scheme-Özel Likidite Planı
 STA: Serbest Ticaret Anlaşması
 SWOT: Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats-Güçlü Yanlar, Zayıf Yanlar, Fırsatlar Tehditler Analizi
 T: Tax-Vergi
 T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
 TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
 TEKMER: Teknoloji Merkezleri
 TL: Türk Lirası
 TSLF: Term Securities Lending Facility-Vadeli Menkul Değerle Borç Verme Olanakları
 TTO: Teknoloji Transfer Ofisi
 TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi
 TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
 TUSİAD: Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
 ÜFE: Üretici Fiyatları Endeksi
 ÜFE: Üretici Fiyatları Endeksi
 VIX: Volatility Index-Şikago Borsası Oynaklık Endeksi

Ömer Cihad Vardan
Genel Başkan
MÜSİAD

Sunuş

Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı

Ülkeler ve insanlar, acaba önlerine gelen fırsatları değerlendirebiliyorlar mı? Yoksa bu fırsatları tepmek, onları değerlendirmemek bir alışkanlık mı? Sanayi devrimini kaçırıp, bugün gelişmiş ülkeler seviyesinde olamamışsak, bu durumumuzu devam ettirmemiz mi gerekiyor? Söylendiği gibi, “tarih tekerrürden ibaret midir”?

İşte önemli bir eşiğe geldiğimiz günümüzde, şimdi şu yargılamayı yapmak durumundayız. Kriz çıkarmak ve buna zemin hazırlayacak sorumsuz davranışlardan uzak durmak ne kadar gerekliyse, çıkan krizi fırsata çevirme gayreti de o kadar gereklidir.

Tüm dünyanın, 2008-2009 küresel krizinin arkasındaki ahlaki ve sistem düzeyindeki zaafları çalışmak ve bunlardan gerekli dersleri çıkartmak zorunluluğu vardır. Bu bağlamda, kriz sonrası için bir yandan geçmişten beri süregelen ve bugün ekonomileri çok boyutlu olarak tehdit eder haldeki yanlışlara bir son vermek, öte yandan krizin ardından ortaya çıkan fırsatlar için yeniden konumlanmak gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, bugün yeni ahlaki duruşların, stratejilerin, politikaların ve sektörel önceliklerin tespit edileceği eşsiz zamanlardan geçilmektedir.

Türkiye ise şu sıralar sadece kriz sonrasına değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in 100. kuruluş yıldönümü olan 2023'e doğru da hazırlanmak zorundadır. Dünyada böyle bir süreç başlarken, acaba Türkiye kendini yeni dünya düzeninde sağlıklı bir şekilde konumlandırabilecek midir? Gerek II. Dünya Savaşı sonrasındaki tarihi, gerekse son yıllarda meşgul olduğu gündemler dikkate alındığında, Türkiye'nin bıçak sırtında ve bir kez daha büyük bir fırsatı kaçırma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir.

Geçmişe doğru bir ufuk turu yapacak olursak, II. Dünya Savaşı sonrasının mağlupları arasında yer alan Almanya ve Japonya'nın 1950'lerde sahip olduğu beşeri sermayesini, altyapısını ve maddi gücünü büyük oranda kaybederek yola çıktıklarını görüyoruz. Hatırlatmak gerekir ki, Almanya daha sürecin başında Türkiye'den ve birçok ülkeden "işçi" çağırmak zorunda kalmıştı. Ancak Japonya ve Almanya gibi ülkeler, 1970-80'lerden itibaren "süper ekonomik güç" sürecine girmediler mi?

Öte yandan savaşa girmeden ve büyük bir yıkım almadan yola çıkan ve aslında 1930'lu yılları olabildiğince başarıyla kapatan Türkiye, savaş sonrasında çok partili demokrasi ve devletin de içinde bulunduğu yönlendirilmiş piyasa ekonomisi ile dünyaya uyum sağlamaya ve hamle yapmaya çalıştı. 1950'li yıllar Türkiye iktisat tarihine "hamle dönemi" olarak girdi. Ancak bu süreç, demokrasiye yakışmayan bir sonuçla hazin bir şekilde sonlandırıldı ve yapılan tüm hamleler yarım kaldı.

1960'lı yıllar ise, dünyada "İthal İkameci Sanayileşme" dönemi idi ve Türkiye 1960-70 arasında dünyadaki bu gelişmeye de ayak uydurmak istedi. Beş yıllık kalkınma hedefleri büyük oranda başarıyla tutturuldu. Ancak her on yılda bir "vesayet elden gidiyor mu?" korkusuna kapılanlar yine ortaya çıktılar ve ülkenin bir kaos ortamına sürüklendiği bahanesiyle demokrasiye müdahale ettiler. Ülkemizin gençleri sağ-sol diye tasnif edilerek kamplara bölündü ve sonuç yine hazin bir şekilde ülkeyi yönetecek bir sonraki neslin hapisanelerde kaybolmasına neden oldu. Maalesef, her iki kesim de "aslında düşman değil, ortaklaşa aynı mağlubiyetin tarafları" olduklarını yıllar sonra anladılar.

1970'lerin kardeş kavgası ve vesayeti altında Türkiye dünyadan kopunca ithal ikameci model başarısızlıkla sonuçlandı. "70 sente muhtaç hasta adam" görüntüsü ile Türkiye, 1980 başında önce IMF'nin kapısına düştü, yılın sonuna doğru da, "esas kurtarıcı" sahne alarak demokrasiyi yine kesintiye uğrattı.

Sonuçta, siyasi olarak birbirini düşman gibi görme tuzağına düşen bu ülkenin evlatları eşit şekilde cezalandırıldı.

1980’lerde bu sefer dünyada dışa açık ve ihracata dayalı neo-liberal bir büyüme modeli yükselmekte idi. Türkiye biraz şartların, biraz da IMF anlaşmasının zoruyla dönemin başında ticari serbestiyi, sonuna doğru ise finansal serbestiyi getirdi. Türkiye bu dönemde ipek böceği gibi ilk defa kozadan çıkıyordu. Ancak; koruma duvarları arkasında, ölümcül kalitesizlik ortamında uçmayı da, rekabet etmeyi de, dış âlemi de pek bilmiyordu. Buna rağmen özgüven oluşturma yolunda bu dönemde atılan ve Türkiye’yi dünyalaştıran bu adımlar, aslında her şeye rağmen taşların yerinden oynadığı bir dönem olarak kayıtlara geçti. Zira ekonomide serbesti yeni talepler, yeni farkındalıklar yaratıyor ve sistemin siyasi alandaki buz tutan soğuk savaş dönemi duvarlarını sarsıyordu. Bu dönemi de bir darbe ile tüllendirmek istedilerse de Özal liderliği bunları başarıyla savuşturdu.

Türkiye, ekonomide pazar gerçeği ile tanışmaya çalışırken, sistem siyasi yapıda herhangi bir değişikliğe müsade etmediği için, arzulanan yenilenme olamadığı gibi, maalesef sistem kendini başka türlü korumaya çekerek, terör-mafya-cunta ilişkilerinin oluşmasına sebebiyet verdi.

Liderlik boşluğunda bir kez daha sıkıntıya giren Türkiye, itinayla örgütlendiği artık net bir şekilde anlaşılan terör ve eskimez bir rejim kurtarma gerekçesi olan “irtica senaryoları” ile yeniden karanlığa çekildi ve 1990’lı yıllar da “kayıp hanesine” yazıldı.

Adeta bir on yıl süresinde zorlukla üst üste konulan taşlar, bir sonraki on yılda planlı bir şekilde yıkılıyordu. Dünyada merkezi planlama çöküyor, piyasa ekonomisi ve demokrasi yükseliyor, yeni fırsatlar, yeni yönetim modelleri, reçeteler deneniyor, teknolojik gelişmeler oluyor, yabancı sermaye dalga dalga ülkelere akıyordu. Ancak her ne hikmetse herkesin istifade ettiği bu reçetelerden biz yararlanamıyorduk. Siyasi yelpazenin sağından-solundan-merkezinden her tür tek parti veya koalisyon hükümetleri denendiği halde, hepsinin ortak kaderi başarısızlık ve mağlubiyetti.

Türkiye bu sorunları kendi başına çözemediği ve ortak payda üretemediği için, insan hakları, özgürlükler ve demokrasi standartları ortak bir talebe dönüşüyordu.

Anadolu sermayesi ne zaman güçlense ve bir atağa hazırlansa ekonomik bir çöküş yaşanıyordu. Demokratik hak ve hürriyetlerin hiç sayılması ve insana insan olduğu için değer veren bu coğrafyadan çıkmış anlayışın tecrübelerinin göz ardı edilmesi, halkın bir kez daha 2002 seçimlerinde o güne kendini yönetenlerden kaçıp çağdaş ve medeni bir dünyaya sığınma perspektifiyle yapılarak sonuçlandı.

Aslında bütün bunların sorumlusunun kim olduğu bilindiği halde kimse gerçeklerle yüzleşmeye cesaret edemiyordu. Milletten koptukları kadar, sosyoloji ilminden de korkanlar, dünyanın ve Türkiye'nin hangi noktalara geldiğini göremediği için aslında 27 Nisan e-muhtırası ile alışageldikleri yanlışlarına bir yenisini daha eklediler. Bu vesile ile Türkiye, 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde esen “Milli İrade” kasırgasıyla Soğuk Savaş'ın bittiğini de anlayacaktı. Sonuçta geline süreçte, ne hüzdündür ki, 2010 yılında dünyanın yeni bir hamleye hazırlandığı bir devranda, Türkiye hâlâ “Milli Hakimiyet”i arıyor ve geleceğe koşar adımlarla gidilmesini sağlayacak yeni, sivil ve demokratik bir Anayasa'nın yapılmasında dahi uzlaşmıyor.

Böyle bir ortamda şimdi, tüm dünyayı menfi olarak etkilemiş olan 2008-2009 küresel ekonomik krizin ardından “yeniden yükselişi” konuşuyoruz. Aşırı para kazanma hırsı neticesinde dünyada ortaya çıkan çarpık ekonomik yapı, bundan sonra yerini yeni bir düzene bırakmak durumunda. Artık ülkeler, bu yapının değişmesi gerektiğini kabul etmiş bir halde çıkış için çareler arıyor.

Biz de Türkiye olarak, darmadağın olmuş bu dünya düzeninde, taşlar yerine oturtulurken, iyi bir pozisyon alabilmek ve krizin ortaya çıkardığı fırsatları değerlendirmek zorundayız.

Evet, umarız ki, bunca yaşananlardan sonra; ülkemizin ekonomisinin iyileşmesi ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için kesintisiz ve kaliteli demokrasinin yerleşmesinin şart olduğu herkes tarafından anlaşılmıştır. Yine umarız ki, artık önümüzde duran bu önemli fırsatı, bir başka deyişle, “Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı”nı kaçırmayız.

Bu vesileyle, tüm bu yazılanların ekonomimizi nasıl etkilediğinin incelendiği ve Türkiye'nin 2010 ve sonrasında gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmesi için neler yapılması gerektiğinin anlatıldığı bu raporun hazırlanmasında emeği geçen başta MÜSİAD Ekonomi Başdanışmanı Doç. Dr. İbrahim Öztürk ve ekibine çok teşekkür ediyorum.

Ayrıca bu çalışmada katkılarını esirgemeyen MÜSİAD 3. Dönem Başkanı Dr. Ömer Bolat, Araştırmalar Komisyonu Başkanı ve tüm ekibi ile Genel Sekreteriamız ve Ekonomi Danışma Kurulu üyelerine en kalbi teşekkürlerimi sunuyor; ülkemiz için hayırlı, bolluk ve bereket içinde yarımlar temenni ediyorum.

TÜRKİYE'DE BAŞLICA MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010*
I. MİLLİ GELİR VE BÜYÜME								
GSYH (Milyar TL)	454,7	559,3	648,9	758,3	843,1	950,1	953,9	1028,3
GSYH (Milyar Dolar)	304,9	390,3	481,4	526,4	648,7	741,7	617,6	641,2
Kişi Başına Gelir (Dolar)	4,548	5,802	7,056	7,643	9,221	10,285	8,590	8,821
Büyüme Oranı (%)	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,9	-4,7	3,5
İşsizlik Oranı (%)	10,5	10,3	10,3	9,9	9,9	11	14	14,6
II. MALİ GÖSTERGELER								
KKBG/GSYH (%)	7,34	3,60	-0,3	-2	0,1	1,62	5,27	4,2
Faiz Dışı Fazla (FDF)/GSYH (%)	4,8	5,5	5	4,6	3,1	1,7	0,1	-0,8
Bütçe Açığı/GSYH (%)	-8,8	-5,2	-1,1	-0,6	-1,6	-1,8	-5,5	-4,9
AB Tanımlı Borç Stoku / GSYH (%)	67,4	59,2	52,3	46,1	39,4	39,5	45,5	49
Türkiye'nin NET Dış Borç Stoku /GSYH (%)	31,6	26,4	20,5	20,6	20,6	20,4	23,6	
III. FAİZ GÖSTERGELERİ								
Gösterge Faiz (% Nominal, Yıllık Ort., Bileşik)	45	24,1	16	17,7	18	19	10,9	-
İç Borç Reel Faizi (% Yıllık Ort.)	24	14,3	7,3	7,4	8,5	7,9	4,4	-
Faiz Harcamaları/Vergi Gelirleri (%)	71	56,3	38,2	33,4	31,9	30,1	30,9	-
Faiz Harcamaları/GSYH (%)	12,9	10,1	7	6,1	5,8	5,3	5,6	-
IV. ÖDEMELER DENGESİ								
Cari Açık (Milyar Dolar)	-7,5	-14,4	-22,1	-32,1	-38,2	-41,9	-14,04	-18
Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	-13,4	-22,7	-33,0	-41	-46,7	-53	-28,7	-45,5
Cari Açık/GSYH(%)	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,2	-2,8
V. ENFLASYON								
TÜFE (%)	18,4	9,3	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5	6,5
ÜFE (%)	13,9	13,8	2,7	11,4	6,3	12,7	5,9	-

(*) 2010 için hükümet hedefi.

MÜSİAD 2009 YIL SONU TAHMİNLERİ

Büyüme Hedefi (%)	4 - 5
TÜFE (%)	8 - 8,5
Bütçe Açığının GSYH'ye Oranı (%)	3
Cari Açık Beklentisi (milyar dolar)	25 - 30
Cari Açığın GSYH'ye Oranı (%)	3 - 3,5
İşsizlik Oranı (%)	13

YÖNETİCİ ÖZETİ

Krizin tetiklenmesi

ABD'nin ipotekli konut sektöründe yoğunlaşan ve “zehirli varlıklar” üzerinden zaman içerisinde küresel finans sisteminin tamamını etkisi altına alan krizin öncü göstergeleri 2007 yılından itibaren hissedilmeye başlanmış, 2008 yılının son çeyreğinden itibaren derinleşmiş, ABD başta olmak üzere tüm dünyada ekonomik göstergelerin derinlemesine bozulmasına neden olmuştur.

1929 Buhranı'nın tecrübesi altında, G-20 ülkeleri başta olmak üzere küresel krize karşı büyük bir dayanışma ve verimli bir kriz yönetimi sergilenmiş, 2009'un ilk çeyreğinden itibaren tedbirler olumlu sonuçlarını vermeye başlamış, yılın ikinci yarısından itibaren ise dünya ekonomisinde “dipten dönüş” süreci başlamıştır.

Dünya ekonomisi 2009 yılını küresel krizin oluşturduğu ağır şartlar altında geçirirken, krizi kontrol altına alma sürecinde dünyada sergilenen uyumlu politika tedbirleri ve müdahale paketlerinin büyüklüğü dikkat çekmiştir. Buna paralel olarak kriz, başlangıçtaki korkulandan çok daha erken bir safhada kontrol altına alınmıştır. Krizle mücadelede G-20 ülkeleri yeni bir ortak irade olarak ön plana çıkmıştır.

Krizin Sonuçları

Gerçekleşme nedenleri ve etkileri tüm dünyanın gündeminde olan küresel kriz için artık değerlendirilmesi gereken nokta doğurduğu sonuçlardır. Krizin bundan sonraki süreci de ilgilendiren üç önemli sonucundan bahsedilebilir:

Bir, “küreselleşmiş kalıcı işsizlik” sorunu. İki, süreci kontrol altına almak üzere kamu kesiminde izlenen genişleyici mali tedbirler nedeniyle bütçe açığı ve kamu borç yükünün sürdürülmesi zor bir şekilde artmış olması, böylece mali yapıların sarsılmış olması. Üç, ekonomiyi canlandırmak ve likidite sorunlarına yardım etmek üzere izin verilen parasal genişlemenin yakın bir gelecekte küresel bir enflasyon baskısı olarak geri dönme riski.

Krizden Uzun Vadeli Dersler

Krizden gerekli dersleri çıkartabilmek için konsantrasyonun kısa vadeli politika tartışmalarının ötesinde daha geniş bir ufka kaydırılması ve kriz sonrasına yönelik çözümlerin salt iktisadi değil, aynı zamanda siyasi, toplumsal ve ahlaki alanda da aranması gerekmektedir. Zira yaşanan krizin ilk dikkat çeken göstergeleri kısa vadede iktisadi olsa da bunun hem kaynağında hem de uzun vadeli sonuçlarında karşımıza kurumsal ve ahlaki öğeler de çıkmaktadır. Kurumsal alanda denetleme ve düzenleme eksikliği, ahlaki alanda ise sonsuz tatmin arayışının, sonsuz bir aç gözlülük ve bencillığe varmış olması dikkat çekmektedir. Bu haliyle ele alındığında, yaşanmakta olan süreç bir “insanlık krizi” olarak görülmeli ve gereğince tedbirler alınmalıdır. 1980’lerden beri süregelen kuralsızlaştırma, üretimde ve yatırımda kısa vadeli kâr ve tüketimdeki sonsuz/tatmin haz odaklı güdülenme süreçleri çevreye, insana ve sisteme büyük zararlar vermiştir. Geldiğimiz bu aşamada hem bu mekanizmalar bir daha tetiklenmemeli, hem de bu yöndeki eğilimler idari tedbirlerle kontrol edilmelidir.

Günümüzün sıkıntılı küresel ekonomik ortamı, kısa vadeli çalkantılar ve konjonktürel olarak ortaya çıkan acil durumlar karşısında uzun dönemli rekabet avantajlarının ve yapısal faktörlerin ihmal edilmemesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu bağlamda enerji, çevre, sağlık, nano teknolojiler krizden sonrasının öne çıkacak sektörleri olarak adeta kendini dayatmaktadır.

Uluslararası rekabet gücünü artırıcı kapsamlı politikalara imkân veren, istikrarlı bir sosyo-ekonomik ortama sahip ülkeler, küresel ekonomideki konjonktürel iniş-çıkışları en az hasarla atlatarak uzun dönemde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm ivmesi yakalayabileceklerdir.

Krizde Türkiye: Reformların Ödülü, İstikrarsızlığın Cezası

2002-2007 yılları arasında başarıyla dünya ekonomisine eklemlenen Türkiye, küresel krizin olumsuz etkilerini bilhassa reel sektörde derin bir şekilde hissetmiştir. Türkiye küresel eklemlenme sürecinde yaptığı reformların ödülünü alırken, yapamadığı reformlardan dolayı da kriz öncesinden başlayarak önemli bir performans kaybı yaşamış, kriz ortamında da aslında ağır bir bedel ödemiştir.

Türkiye'nin 2007-2009 küresel krizinden mali sektörde olumlu yönde, reel sektörde ise olumsuz yönde ayrıştığı görülmektedir. 2001 krizi sonrasında yapılan reformlar sayesinde kamu ve bankacılık kesiminde krize daha sağlam bir finansal yapı ile giren Türkiye, 2005 yılından beri bozulmaya başlayan ve 2007 yılından sonra iyice belirginleşen siyasi istikrarsızlık ortamında ötelenen ikinci nesil reformlar nedeniyle, 2009 krizinden 2001 yılına göre daha derin bir hasarla çıkmıştır. Türkiye ekonomisi yılın ilk dokuz ayında % 8,4 oranında küçülürken, son çeyrekte beklentilerin üzerinde % 6 oranında gelen büyüme sayesinde yıllık bazda daralma % 4,7 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Böyle bir ortamda mali sektörde kârlar kriz öncesine göre bile büyük oranda sıçramışken, reel kesimde işsizlik ve üretim kaybı had safhaya çıkmıştır. Sanayi üretimi yıllık bazda % 9,5 küçülürken, işsizlik % 14 düzeyine sıçramıştır. Bu bağlamda finansal sektörün yeterince reel ekonominin hizmetine sokulamamış olması ekonomi yönetiminin başarısız ayağını teşkil etmiştir. Bu meyanda krize rağmen Türkiye'de yakın tarihte ilk defa her kategoride faiz oranları tarihi bir düşüş kaydetmiş, kur istikrarı nispi olarak korunmuş, para piyasalarında erken bir safhada göreceli olarak ileri düzeyde iyileşmeler kaydedilmiş, Türkiye'nin ülke riski ise benzer ülkeler arasında en düşük düzeye gerilemiştir.

Küresel krizin, gerek verdiği hasar gerekse de doğurduğu sonuçlar göz önüne alındığında kriz sonrası dünya düzeninin, kriz öncesinin denetim ve düzenleme eksikliklerinden arındırılacağı beklenebilir.

Yeni ekonomik sistemde düzenleme mekanizmasının daha merkeze çekileceği, finans mühendisliği yerine üretim ekonomisine odaklanılacağı tahmin edilebilir.

Modele Çeki Düzen Vermek

Bir ekonomik düzenin nihai hedefi o ülkede; (i) işsizlik sorununu çözmek, (ii) gelir dağılımı adaletini sağlamak ve (iii) ülke sathında halkın tümünün hayat standart ve kalitesini artırmaktır. Kalkınmışlık göstergesi olarak bu hedeflerin tutturulduğu ülkelerde “beşeri kalkınmışlık endeksi” olarak tanımlanan yaşam süresi uzamış, okur-yazarlık düzeyi de % 100’leri yakalamış olacaktır. Tersinden okumak gerekirse, işsizliğin yaygın ve yüksek, fiyat istikrarının ikame edilemediği, gelir dağılımının bozuk olduğu bir ülkede bu hedeflerin gerçekleştirilemediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Türkiye, 1960’larda başlattığı planlı kalkınmaya dayalı İthal İkameci Sanayileşme (İİS) stratejisi ve 1980’lerden sonra yöneldiği dışa açık ve ihracat eksenli kalkınma arayışları ile halen bu hedefleri tutturabilmiş değildir. “Kayıp on yıl” olarak iktisat tarihimize geçen 1990’larda bu hedeflerde tümüyle sınıfta kalan Türkiye, 2001 krizi sonrasında yukarıdaki hedeflere yakınsama doğrultusunda anlamlı bir mesafe kat etmiştir. Yine de bölgesel ve sektörel dengesizlikler giderilebilmiş, gelir dağılımı adaleti de istenen ölçüde sağlanabilmiş değildir. Bilhassa iş ve istihdam yaratma alanlarındaki sorunlar yapısal geçiş döneminin zorunlu sayılabilecek bir bedeli olarak artarak devam etmektedir.

Esas olan ise, 2001 krizi sonrasında benimsenen “çıkış stratejisinin” Türkiye’yi bu hedeflere hangi ölçüde taşıyabileceğidir. Türkiye kriz sonrasında makro ekonomik istikrarı sağlama konusunda büyük bir mesafe almışken, yapısal sorunların bir yansıması olan işsizlik, dış açıklar ve ekonominin geneline yayılmış bulunan katma değer düşüklüğü ile rekabet zorlukları Türkiye’nin önündeki büyük meydan okumalar olarak beklemektedir.

Bu meyanda krizden sonra Türkiye’nin piyasa uyumunu da gözeterek daha etkin bir ekonomi idaresini, yani yönlendirilmiş bir piyasa ekonomisini düşünmesi gerekecektir. Türkiye bu vesile ile büyüme ile kalkınma arasındaki zayıf kalan ilişkinin tamirini düşünmeli, gerekli kurumsal ve politika bağlantılarını ikame etmelidir.

Reformlara Dönüş ve Yeni Öncelikler

Türkiye; 2007 yılından beri “geldim, geliyorum” diyen 2009 yılındaki kriz sonrasında her şeye sıfırdan başlamayacağı gibi, 2001 yılından beri uygulamakta olduğu ve aslında tespit ettiği öncelikler bağlamında olumlu neticeler aldığı modeli de tümüyle tasfiye etmek durumunda değildir.

Ancak Türkiye’nin, iç ve dış şartlarda ortaya çıkan yeni gelişmeleri, ihtiyaçları ve öncelikleri dikkate alarak eldeki modelin yan etkilerini de tamir etmek üzere eldeki modele çekidüzen vermesi gerekmektedir. Bu bağlamda yeniden yapılanmayı daha derin katmanlara yaymak üzere; bir yandan finansal istikrara vurgu yapmaya devam ederken, öte yandan yapısal reformlara dönmesi gerekmektedir. Keza üretim ekonomisinin tahkim edilmesi de aciliyet kesbetmektedir. Üçüncü olarak ürün, pazar ve katma değer odaklı yeni bir dış ticaret stratejisi oturtulmalıdır. Son olarak büyüme ve istihdam ilişkisinin tesis edilmesine yönelik bir Ulusal İstihdam Stratejisinin hayata geçirilmesi aciliyet arz etmektedir.

İstihdam ve Verimlilik Ekonomisi Çatışmamalı, Örtüştürülmeli

Tüm bu reform süreci gerçekleşirken ekonominin dinamiğinde rekabetçilik unsuru ön plana çekilmeli, yüksek katma değer dönüşümü sağlanarak dünya ile yarışma koşulları geliştirilmelidir. Katma değer düşüklüğü, Türk ekonomisindeki bütün sorunların kaynağında aranması gereken bir hastalıktır. Bunun arkasında emek piyasasındaki uyumsuzluk, bürokratik katılıklar, altyapı eksiklikleri, düşük teknoloji tercihleri, ölçek ekonomileri eksikliği gibi birçok faktör vardır. Bütün bunların sonucunda da cari açık, yüksek işsizlik, kurun ve ücretlerin mevcut düzeyinin yarattığı rekabet zorlukları ortaya çıkmaktadır.

Büyümenin tatmin edici oranda istihdam yaratmamış olması da başka bir öncelik haline gelmiştir. Bunun için Türkiye’nin proje bazlı stratejiler geliştirerek belli takvimde belli miktarda istihdam oluşturma hedefi koymuş olması gerekmektedir. Bu meyanda emeğin dönüşümü, emek piyasası reformu, istihdam vergilerinin makul düzeye getirilmesi, küresel işsizlik dalgasına karşı koruyucu ve sosyal tedbirlerin geliştirilmiş olması son derece önem kazanmıştır.

Türkiye'nin uluslararası ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüklerinin 2002 yılından sonra değişim gösterdiği görülmektedir. Bu değişim, orta-yüksek teknoloji kullanan sanayilerin lehine ve düşük teknoloji kullanan sanayilerin aleyhine gerçekleşmektedir. Dönem boyunca Türkiye'nin yüksek-teknoloji kullanan sanayilerinin de karşılaştırmalı üstünlüklerinde bir miktar iyileşme gözlenmektedir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerinin emek yoğun sektörlerden teknoloji yoğun sektörler doğru kaymaya başlaması, sürdürülebilir büyüme ve sağlıklı kalkınma yolunda önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Ancak halen Türkiye'de düşük teknoloji kullanan sanayilerimizin karşılaştırmalı üstünlüklerinin diğer seçili ülkelere göre hâlâ çok yüksek seyretmesi, üretim modelindeki farkın çok çabuk kapanmayacağını da bir göstergesidir.

Yoğun emek kullanan ve dolayısıyla sanayide emek istihdamının merkezi olan düşük teknoloji sektörlerde katma değer ve verimlilik düşük, kayıtdışılık ise yüksektir. Türkiye'nin bu üretim modelinden yavaşça kopması hem kayıtlı istihdamı arttıracak hem de çalışma koşullarının ve ücretlerin iyileşmesini beraberinde getirecektir. Bu doğrultuda 2008 yılında devreye sokulan Ar-Ge Yasası ile 2009 kriz ortamında işlerlik kazanan yeni teşvikler isabetli olmuştur.

Cari Açığa “Politika” Tepkisi Değil, “Yapısal Dönüşüm” Tedbiri

Ülkemizde kronik bir sorun haline dönüşen dış ya da cari açık meselesinin yeni bir bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat yapabilmesinin aktör ve faktörleri iyi tetkik edilerek kısa-orta-uzun vadeli bir strateji hazırlanmalı, bir yandan bu hedefler üretim ekonomisine dayandırılırken, öte yandan da bu aşamalar arasındaki geçişkenliğin ortaya konulması gerekmektedir. Yine ölçülebilir performans kriterlerinin konulması ve sürecin somut yol güzergâhına ve takvime bağlanması gerekmektedir. Burada amaç üretimin katma değer odaklı dönüştürülmesi, yerli tedarik payının artırılması, pazar ve ürün deseninin çeşitlendirilmesi, tek bir piyasa ya da bölgeye olan bağımlılığın azaltılması şeklinde sıralanabilir.

Cumhuriyet'in 100. Yılı: Zafere mi, Hezimete mi?

2008-2009 küresel krizinde bir kez daha yaşayarak görüyoruz ki; her kriz ülkemizin geleceğinden en az beş seneyi kopartıp götürmektedir. Türkiye ekonomisinin 2008 sonunda sahip olduğu işsizlik, istihdam, kişi başı gelir, borç yükü gibi temel ekonomik verilere ancak 2015 yılında sahip olması beklenmektedir. Bu yüzdendir ki; 1990'lı yıllarda ardarda yaşanan üç kriz, 1990'lı yılların kayıp hanesine yazılmasına neden olmuş Türkiye ancak şimdilerde G. Kore gibi rakiplerinin 1990'lardaki seviyesine gelebilmiştir.

Dünyanın kriz sonrası için yeniden yapılanmaya çalıştığı bir ortamda Türkiye, 2007 yılında "Cumhurbaşkanlığı" seçimleriyle başlayan sancılı demokrasi mücadelesini ardından gelen iktidar partisine kapatma sendromunu siyasi düzenin sergilediği diğer bir çok direnişin bedelini ağır bir şekilde ödemeye devam etmektedir. Bu direniş devam eder ve Türkiye kriz sonrası için etkin bir şekilde konumlanamazsa, Cumhuriyet'in 100. yılına dünya sistemine bir kez daha marjinalleşme ve büyük bir devranı sektirme tehdidiyle girecektir.

1990'lardan bugüne kadar, hiçbir sene özgürlük, insan hakları ve demokrasi vurgusu MÜSİAD raporlarındaki ağırlığını kaybetmediği gibi, yeni bir yüzyılın ilk on senesi daha geride kaldığı halde, bu talep ekonomi raporumuzun diğer maddelerini de aşarak bir numaralı sıraya oturmuştur.

Ekonominin geleceği, yani işimiz, aşımız, çocuklarımızın eğitimi ve şirketlerimizin büyümesi; çoktan miadını doldurduğu halde, sırf ideolojik nedenlerle direnen ve inatlaşan sistem yüzünden büyük bir tehdit ve tahakküm altındadır. Diğer bir ifade ile, son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, ekonomi çalışmayan bir sistemin yüksek mübadele maliyetinin tehdidi altındadır.

100 Yıllık Konumlanma Oligarşinin Tehdidi Altında

22 Temmuz 2007 seçimlerinde halkın beyan ettiği siyasi irade Türkiye'nin önünü açmak için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Zira seçimlerde % 85'lere varan bir katılım oranı yakalanmış, seçim öncesinde gerçekleştirilen çeşitli ittifaklar sayesinde siyasi yelpazenin hemen her kesiminden parti Meclis'te temsil imkânı kazanmıştır (AK Parti, CHP, MHP, DTP, DSP, BBP).

Seçim sonucunda % 47 gibi son derece büyük bir destek alan AK Parti, yeni bir tek parti hükümeti kurmuştur.

Seçimin akabinde meclisteki üç büyük partinin, 411 milletvekilinin, sivil toplum kuruluşlarının, akademik camianın ve tüm kamuoyunun büyük bir teveccühünü alan bazı yasal düzenlemeler büyük bir mutabakatla Meclis'ten geçirilmiş, ancak bu tarihi mutabakat, kamuoyuna ve meclise saygısı olmayan oligarşinin hiçe sayması ile sonuçsuz kalmıştır. Dahası, bu kadar kuvvetli ve adil bir meclis yapısından özgürlük ve demokrasi yolunda yeni hamleler gelmesin diye, seçimin hemen akabinde iktidar partisi aleyhine “kamuoyunun vicdanında makes bulmayan sudan bahanelerle” kapatma davası açılarak hükümetin “meşruiyeti” tartışmaya açılmış, bu gerekçe ile koca bir yasama yılı heba edilmiştir.

Nitekim Meclis'e akla mantığa sığmayan gerekçelerle yeni ve çağdaş bir anayasa yaptırılmamış, anayasa yolunda bir öneri ile gelindiğinde “bize neden dikte ediyor, bu bir dayatma” denilmiş, hiçbir paket önerisi olmadan gidildiğinde de bu sefer “içi boş bir teklif, önce önerinin içini doldurun” denilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek iş, “darbe yapanlar anayasayı yaptı, bize düşen uygulamaktır” demeye kadar vardırılmıştır. Keza kapatma davasını siyasi malzeme yapanlar, “bu meclis meşruiyetini ve dolayısı ile mutabakat zemini kaybetti, iş bir dahaki yasama dönemine kalmalıdır” diyerek siyaset kurumu kendi varlık alanını anti demokratik güçlere havale etmiştir.

Açıkçası Türkiye’de her hamle gelip ömrü dolmuş bir Anayasanın mutabakat kanallarını tıkamasıyla sonuçsuz kalmakta, Türkiye’nin yeni bir çağın eşiğinde uzun vadeli olarak kendisini konumlandırması engellenmektedir.

Türkiye bir an evvel bu girdaptan kurtulmak için 2011 seçimleri gelmeden evvel hiç olmazsa öncelikli alanlarda bir anayasal değişimi acilen yapmalıdır. Öncelikli olarak, sistemin bütününe gelişmesinin önünü tıkayan 1982 Anayasasının askeri ve sivil yargı ayağında acil bir düzenleme şarttır.

Buna eş zamanlı olarak Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin en önemli kaldıraçlarından AB çıpası doğrultusunda da reformlar hızlandırılmalıdır.

Diğer yandan vakit kaybedilmeksizin kapsamlı bir “Kamu Yönetimi Reformu” gerçekleştirilmelidir.

Kamu otoritesinin bir orkestra şefi gibi hareket ederek, toplumdaki tüm sesleri tek bir ortak hedefe senkronize etmesi ve toplumsal kesimler arasında adil bölüşümü ve dengeli gelişimi sağlaması ve çağımızın yeni devlet anlayışının kamu yönetimine hâkim olması gerekmektedir.

Demokratikleşme alanında atılacak adımların bir bileşeni olarak eğitim seviyesi ve kalitesinin artırılması yönünde kapsamlı bir eğitim reformunun uygulanması asla ertelenmemelidir.

2010 İçin Desteklenmesi Gereken Öncelikli Sektörler

Küresel ekonomik kriz sonrasında özellikle Türkiye'nin üretim, finansman ve ticaret kanalları üzerinden ileri düzeyde eklemlendiği Avrupa ekonomilerinin hala risk altında olduğu dikkate alınarak, büyüme ve istihdam hedefleri bağlamında iç pazar odaklı, büyümenin lokomotifi olabilecek sektörlerle ağırlık verilmelidir. 2010 yılında kıt kaynakları kullanarak ekonomik büyümeyi ve istihdamı tetiklemek üzere seçilecek sektörlerin;

- (i) İstihdam deposu,
- (ii) Yerli girdi kullanımını destekleyen, ticari açığa neden olmayacak,
- (iii) Arka-ön beslemeleri, pozitif dışsallıkları yüksek ve dolayısı ile lokomotif niteliğinde olması gerekmektedir.

Bu meyanda inşaat, makine, tarım, gıda, turizm, sağlık, bilişim ve güncelliği nedeniyle de madencilik sektörlerinin mevcut durumu analiz edilmeli, belirlenen gelecek projeksiyonlarına göre pozisyon alınmalı ve desteklenmelidir.

- DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER
- TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER
- KRİZ SONRASI İÇİN POLİTİKA VE STRATEJİLER
- MÜSİAD'IN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

Birinci Bölüm

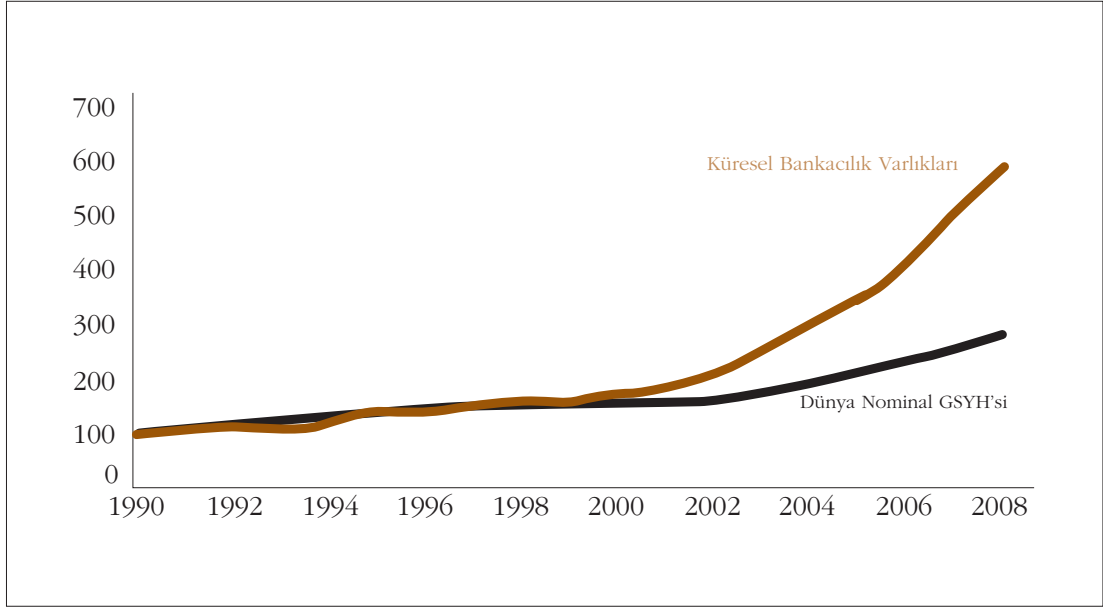
DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

1.1. GİRİŞ

ABD'nin ipotekli konut sektöründe yoğunlaşan ve “zehirli varlıklar” üzerinden zaman içinde bir virüs gibi bütün küresel finansal sisteme bulaşan krizin öncü göstergeleri, aslında 2007 yılının başında ortaya çıkmıştı. 2008 yılının son çeyreğinden itibaren ise krizin etkileri derinleşmiş, ABD başta olmak üzere bütün dünyada piyasalar allak bullak olmuş, varlık fiyatları adeta serbest düşüşe geçmiş, böylece arz-talep mekanizması bir süre çalışmaz hale gelmiştir.

Bu arada, 1929 Buhranı'nın da tecrübesi altında, ABD'nin öncülüğünde G-20 ülkeleri başta olmak üzere, dünyada büyük bir dayanışma ortaya konulmuş, uyumlu bir şekilde kriz yönetimi gerçekleştirilmiş ve 2009 yılının ilk çeyreği itibariyle en azından panik kontrol altına alınmıştır. Yılın ikinci yarısında ise dünya ekonomisinde göreceli bir büyüme ivmesi gözlenmeye başlanmıştır.

Kriz, finans kapital ile üretim ekonomisi arasındaki makasın belli düzeyin ötesinde açılmasının sürdürülemezliğini bir kez daha göstermiştir. Kısa vadeli ve sonsuz bir kâr saplantısının yansıması olarak yükselen finans mühendisliği sayesinde, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının 60 trilyon dolar civarında seyrettiği 2008 yılında, sadece ABD'de varlık piyasasına dayalı kefalet anlaşmalarının (Credit Default Swap-CDS) hacmi 531 trilyon dolara erişmiştir.

Şekil 1.1. Dünya GSYH'deki ve kredi hacmindeki gelişmeler (Endeks: Haziran 1990=100).

Kaynak. BIS, DB.

1990 yılının baz alındığı bir çalışmaya göre, 2008 yılında dünya nominal GSYH'sinin endeks değeri 200 civarında iken, krediler 550 endeks değerine kadar çıkmıştır (Şekil 1.1).

Özü itibariyle “bir koyundan kırk post çıkarmaya” dayalı bu süreç, ne yeterli bir varlığa dayanmış, ne de reel varlıklar tarafından desteklenmiştir. Süreç, eksik ve saptırılmış bilgi ortamında, derin bir ahlaki zafiyet içeren bir yapıda, bireysel ve kurumsal yatırımcının rasyonel tercih yapma kapasitesini ileri derecede sınırlandıran bir sarmalda gelişmiştir.

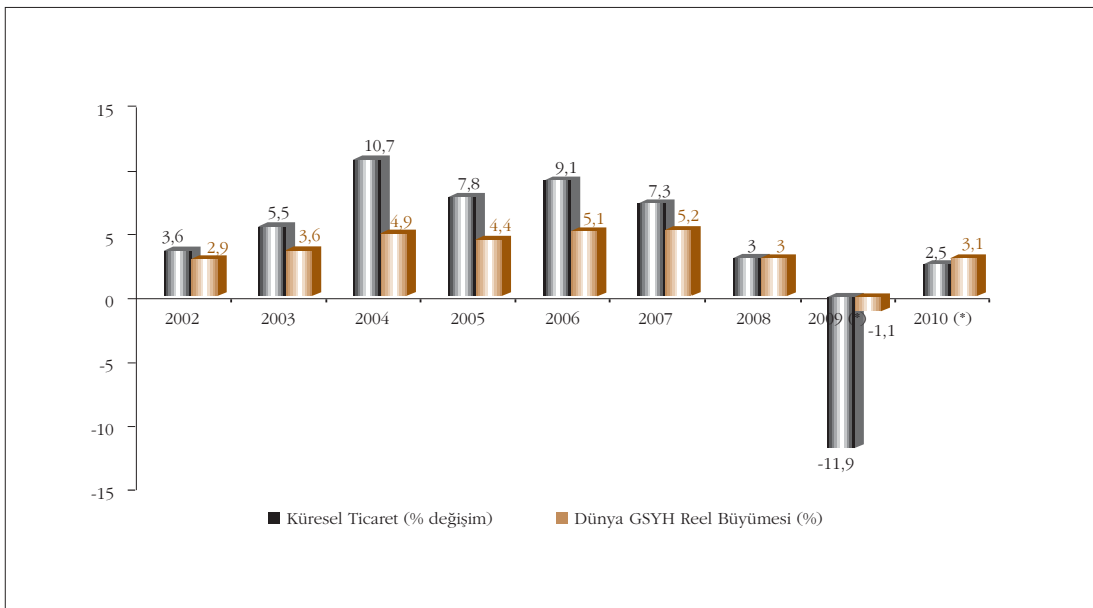
Gerçekliği ve geçerliliği sadece kâğıt üzerindeki sanal ve kısıtlayıcı birçok varsayıma dayanan, yani büyük oranda bir finansal mühendislik sonucu oluşan türev ürünler, mevduat ve yatırım bankaları ile kredi derecelendirme kurumları arasında kurulan “şeytan üçgenindeki” bir ahbap-çavuş kapitalizmine dönüşmüştür. Bu ürünler, küresel alanda pazarlanarak bireysel ve hatta kurumsal yatırımcılar “sürü” psikolojisine sokulmuş, süreç belli bir safhadan sonra tümüyle psikolojinin idare ve manipüle edilmesine dönüşmüştür. Nihayet Lehman Brothers'ın 2008 yılının Eylül ayında iflas talebinde bulunması ile beraber bu yüzyılın en sancılı sonbahar-kış mevsimlerinden biri yaşanmıştır.

Bu iflas, aslında Amerikan ideolojisine dayalı neo-liberal küreselleşmenin bittiğine dair bir “kral çıplak” uyarısı niteliğinde olmuştur.

Nitekim Aralık 2009 itibariyle ABD’de 107 bankanın iflas talebinde bulunması finans piyasalarına ilişkin çatlağın boyutunu göstermiştir. Mali piyasalardaki gerginliğin artması ve dalgalanmanın yükselmesi ilk olumsuz etkisini likidite akışı üzerinde göstermiştir. Esasen reel ekonomiyle finans piyasalarının büyüklüğü arasındaki makasın kapanamayacak ölçüde açılmış olduğu dikkate alındığında, krizin getirdiği tahribatın kolayca toparlanamayacağı ve büyük bir “düzeltme hareketinin”, artçı sarsıntılar şeklinde 2010 yılında da devam edeceği tahmin edilebilir.

1.2. KRİZİN ERKEN SONUÇLARI

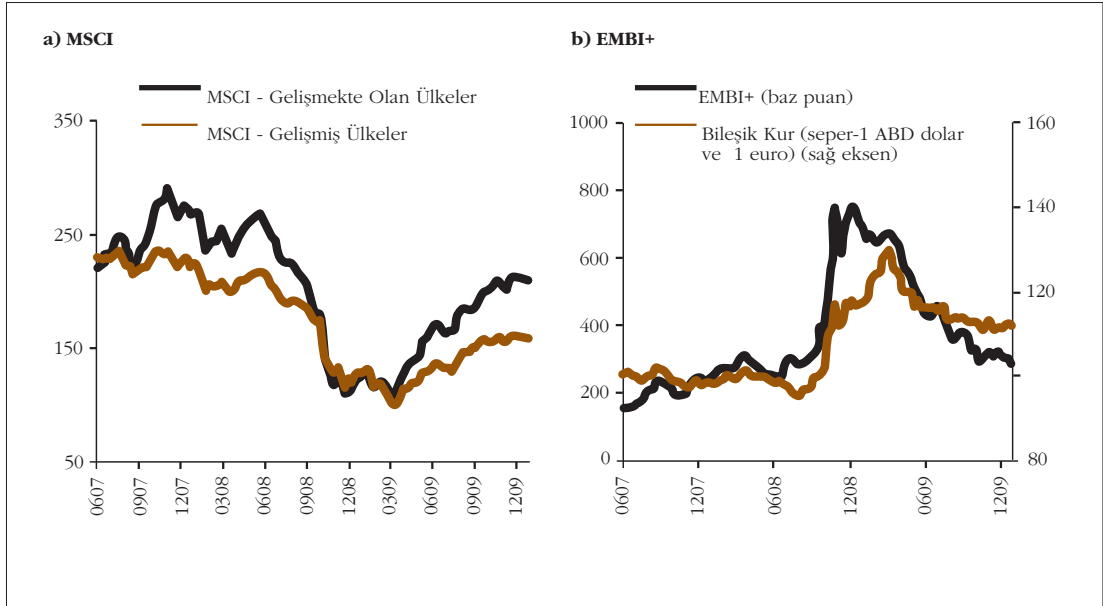
Kriz; daralan kredi kanalları, talep, dış ticaret ve bozulan beklentiler üzerinden ekonomileri etkilemiştir. Bu süreçte para aktarım mekanizmalarının bozulması ve finans piyasalarındaki tedirginliğin panik havasına dönüşmesi, krizin reel sektör üzerindeki etkisini de iyice derinleştirmiş, kalıcı ve yüksek işsizlik şeklinde yeni bir küresel sorunu da önümüze koymuştur. Böylece 2002-2007 arasında devam eden yüksek hacimli küresel dış ticaretin ve büyümede kaydedilen altın çağın da sonuna gelinmiştir (Şekil 1.2).

Şekil 1.2. Son yıllarda dünyada büyüme ve küresel ticaret eğilimleri (2002-2010).

Kaynak. DTÖ, IMF, DB.

Küresel ticaretin, iç talebin ve finansman kanallarının sert bir şekilde daraldığı bir ortamda varlık fiyatları büyük bir hızla düşmüş, sonuçta hem gelişmiş ülkeler (GÜ) hem de gelişmekte olan ülkeler (GOÜ)'de menkul kıymet ve tahvil piyasaları büyük bir dalgalanmaya maruz kalmıştır. Şekil 1.3'te gösterildiği üzere, Morgan Stanley Menkul Kıymetler Endeksi (MSCI) hem GÜ, hem de GOÜ'de 2008 yılının sonu ve 2009'un başında en sert düşüşleri yaşamıştır. Aynı durum yükselen piyasa ekonomilerinin tahvil piyasaları (EMBI) için de geçerli olmuştur (Şekil 1.3). Petrol ve enerji fiyatlarındaki düşüş ise bu süreçte başı çekmiştir (Şekil 1.4).

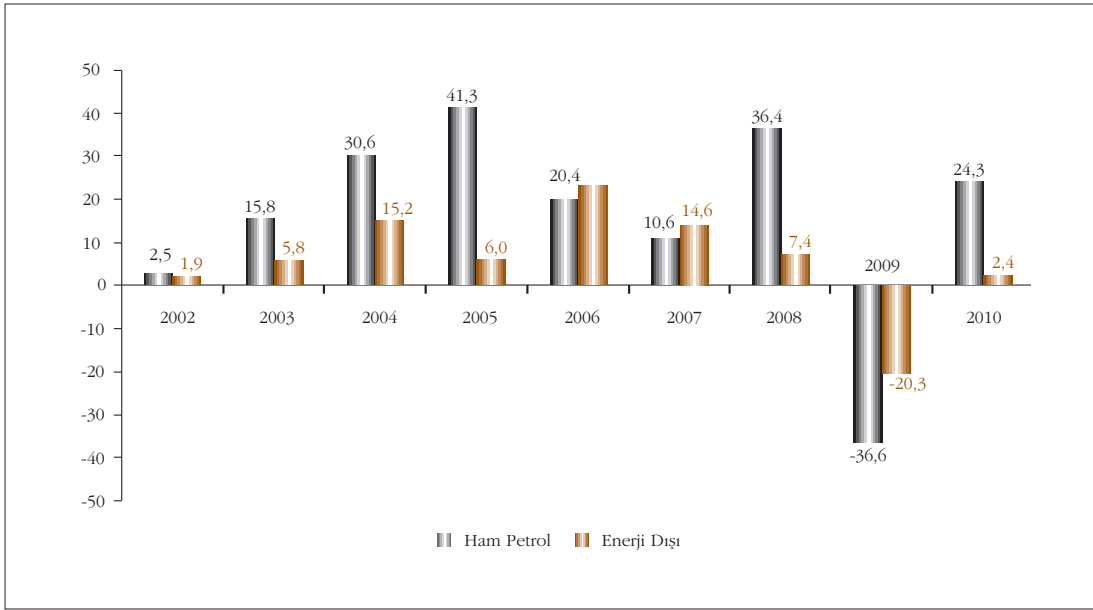
Şekil 1.3. Küresel hisse senedi ve tahvil piyasalarındaki gelişmeler (Haziran 2007-Aralık 2009).

Kaynak. Bloomberg.

2008 yılı boyunca süren bu düşüşler, 2009'un ilk çeyreğine kadar kesintisiz olarak devam etmiş, yılın tamamında ise büyük oranda telafi edilmiştir. Düşüşün en hızlı olduğu dönem ise kuşkusuz Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın iflasına denk gelen dönemdir. Dolayısıyla, finans krizinin tam anlamıyla reel ekonomilere sirayet etmeye başladığı 2008 yılı son çeyreğinde hisse senedi piyasalarında büyük düşüşler yaşanmış, hisse senedi piyasalarındaki bu gelişmeler derin bir küresel resesyonun öncü göstergesi olmuştur.

Bu arada GOÜ'de hisse senedi fiyatlarının GÜ'dekinden daha hızlı düşmüş olması dikkate değer bir durumdur. Yatırımcıların krizin merkez üssü olan GÜ'e olan güveni, o günün şartlarında dahi, GOÜ'e olan güvenden daha az sarsılmıştır.

2009 yılı ikinci çeyreği itibariyle tüm dünya ekonomilerinde az da olsa bir toparlanmanın gerçekleşmesi ile birlikte hisse senedi piyasası göstergeleri yükselişe geçmiştir. Bu noktada ise, GOÜ'nün toparlanmasının GÜ'e göre daha hızlı olacağı beklentisi belirmiştir. Nitekim 2009 yılının tamamında GÜ % 3,3 oranında küçülürken, GOÜ'nün % 3,3 oranında büyüdüğü tahmin edilmektedir.

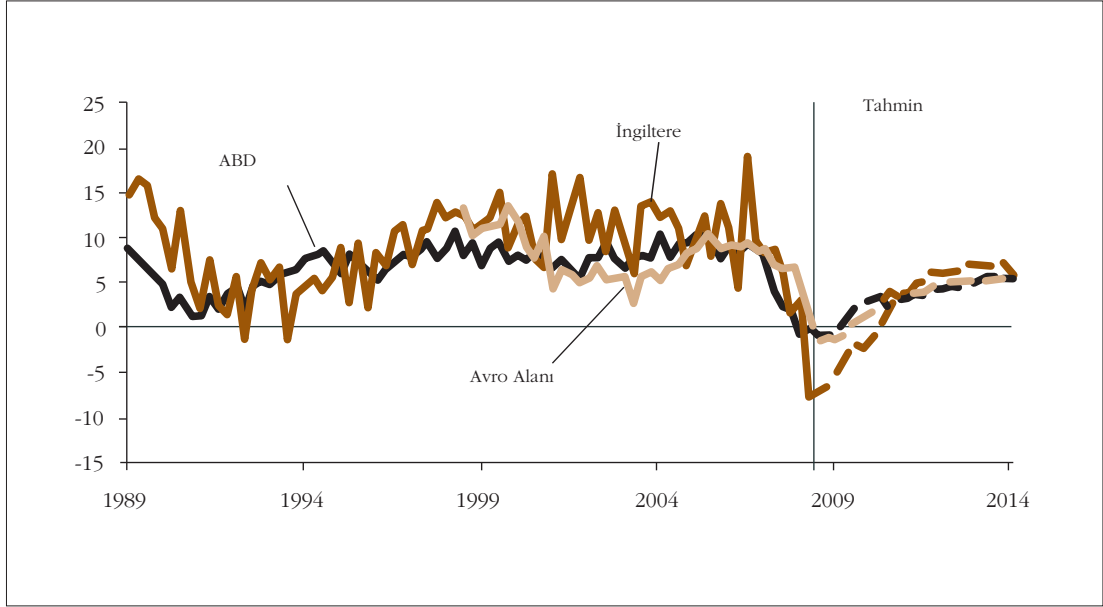

Şekil 1.4. Enerji ve ham petrol (brent) fiyatları (ABD doları/varil).

Kaynak. Bloomberg.

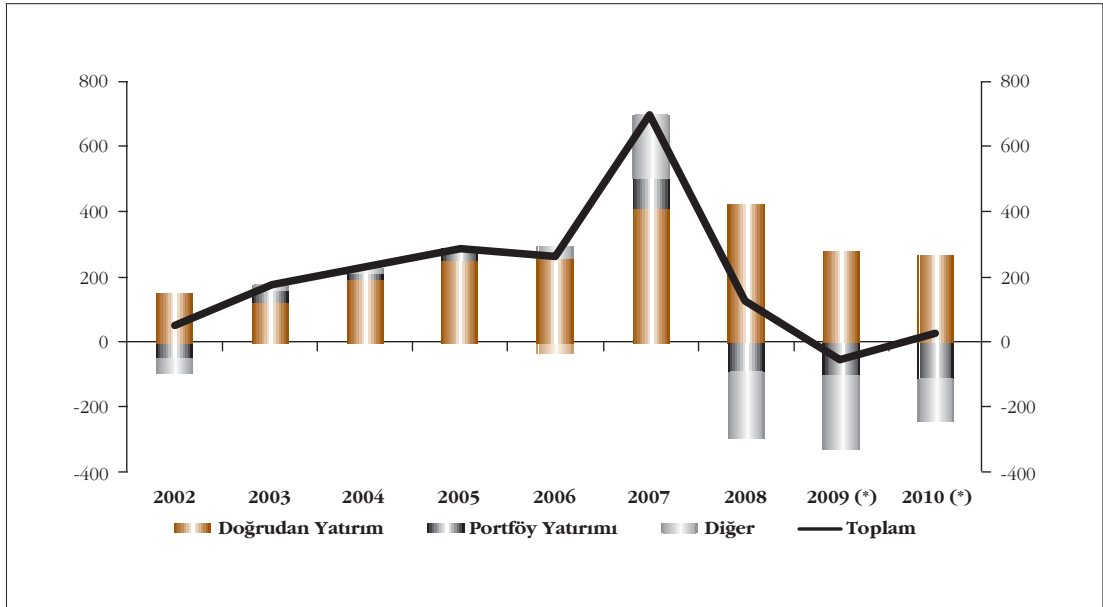
Yıl boyunca likidite kanallarının daralması hem ülke içindeki kredi mekanizmasına, hem de uluslararası sermaye akımlarına yansımıştır. Şekil 1.5'te GÜ'de reel sektör kredilerinin seyri gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, kriz öncesinde kredilerdeki artış oranı % 10-15 aralığında değişirken, kriz ortamında tam tersi bir süreç yaşanmıştır.

Reel sektöre açılan kredilerin azalmasının en önemli iki sebebi, kriz koşullarında bankaların kendi açık pozisyonlarını kapatmaları için likiditeyi ellerinde tutma ihtiyaçları ile geleceğe yönelik beklentilerin bozulmuş olmasıdır. Gerçekten de piyasa koşulları altında kredi açılan müşterilerin borcunu geri ödeyememesi olasılığı reel sektör kredilerinde büyük bir daralmaya neden olmuştur. Finans kuruluşları kredi dağıtırken şartları sıkılaştırarak aşırı seçici davranmış, böylece riski asgariye indirme yönünde hareket etmiştir.

Şekil 1.5. Gelişmiş ülkelerde reel sektör kredilerinin seyri (yüzde değişim).

Kaynak. IMF.

Şekil 1.6. Gelişmekte olan ülkelere net finansal akımların miktar ve bileşenleri (milyar dolar). (*) 2009-2010 tahmin.

Kaynak. Uluslararası finans enstitüsü (IIF).

Bu arada finans kuruluşlarının “güneşli havalarda şemsiye dağıtıp, yağmurlu havalarda toplaması” nedeniyle krizin çok daha derinleştiği yönündeki haklı eleştiriler hâlâ masanın üzerinde durmakta olup gelecek dönemde sistemde aksayan bu duruma yönelik çözüm arayışlarının devam edeceği tahmin edilebilir.

Açıkçası, kredi mevduatı sigortası ve diğer devlet garantilerinin, sistemi saran böyle krizlerde derde derman olmadığı gibi, böyle bir uygulamanın başka ahlaki zafiyetlere kapı aralayacağı da açıktır. Bu nedenle, sorun ortaya çıktıktan sonra (aposteriori) ne yapılabileceğine odaklanmaktan ziyade, sorunun başlangıçta (apriori) erken yakalanarak yalıtılmış olması gereği ve bu doğrultuda denetim ve düzenleme mekanizmalarının etkin çalıştırılması hususu öne çıkartılmalıdır.

Keza, GOÜ'e yönelik toplam sermaye akımları da büyük bir daralmaya maruz kalmıştır. 2007 yılında yaklaşık 1 trilyon 250 milyar doları aşan akımlar, önce 2008'de yarı yarıya azalarak 650 milyar dolara, 2009'da ise 350 milyar dolara düşmüştür. 2010 yılında sermaye akımlarının ancak 2008 düzeyine çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye açısından dikkat çeken bir nokta da, sermaye akımlarının 2009 yılında en çok Türkiye'nin de içinde bulunduğu Gelişmekte Olan Avrupa'da azalmış olmasıdır (Şekil 1.6, Tablo 1.1).

Tablo 1.1. Gelişmekte Olan Ülkelere Sermaye Akımları (milyar dolar, 2007-2010)

Yıllar	2007	2008	2009	2010*
Özel Akımlar	1252,2	649,1	348,6	671,8
Latin Amerika	228,9	132,4	99,8	150,9
Gelişmekte Olan Avrupa	445,7	270,1	20,4	179,3
Afrika + Ortadoğu	155,4	75,3	37,4	68,7
Gelişmekte Alan Asya	422,2	171,2	191,1	272,9
Resmi Akımlar	42,9	55,5	63,6	43,4

* Tahmin

Kaynak. IIF, TCMB.

Öte yandan kredilere talep yönünden bakıldığında da ekonomik durgunluk ortamında reel sektörün kredi talebinin düşük olması zaten beklenen bir sonuçtur. Tüketim talebinin düşük, ekonomik durgunluğun derin ve belirsizliğin arttığı bir ortamda üreticinin yatırım ve kredi talebinde bulunması özel koşullar hariç beklenemez.

1.3. KRİZE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tahminlerine göre, yaşanan küresel krizin maliyeti 14 trilyon doları aşmıştır. Krize karşı başta ABD olmak üzere, neredeyse bütün ülkeler koordineli olarak birçok tedbir almışlardır (Kutu 1.1). Burada, hükümetlerin mali ve parasal alanda gerçekleştirdikleri çift yönlü müdahalelerin krizi kontrol altına almada önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda özellikle ABD'deki zehirli varlıkların finansal piyasalardan temizlenmesine yönelik ilk paketin uygulamaya konulması son derece önemlidir. Bu sayede finans piyasalarındaki aşırı risk algılamalarının ve paniğin ortadan kaldırılması ve korku tüneline çıkış sağlanmıştır.

Kutu 1.1. Küresel Krizin Başlangıcında Alınan Başlıca Tedbirler

Kriz Karşısında Alınan Önlemler (Ekim 2008 - Mart 2009)	ABD	AB	Almanya	Arjantin	Avustralya	Brezilya
Likidite Desteği 1	X	X	*	X	X	X
Faiz İndirimleri 2	X	X	*		X	
Yurtiçi piy likidite imkan.ilişkin düz. 3	X	X	*	X	X	X
Yabancı Para Swap İşlem Başlatılması ya da artırılması 4	X	X	*		X	X
Teminat Swapları 5	X					
Banka borç.tam/kısmi garanti	X	X	X		X	
Likit olm. Varlık. Doğrudan/dolaylı şekilde alımı 6	X	<	<		<	
Sermaye enjeksiyonu	X	X	X			
Kamulaştırma 7	X	<				
Açığa satıslara getirilen kısıt 8	X		X		X	
Mevduat güvencelerinin artırılması 9	X	X	X		X	
IMF ile stand-by anlaşması 10						

X: Uygulanmış ya da uygulanmakta olan önlemleri göstermektedir.

***:** Avrupa Merkez Bankası'nın aldığı kararlar geçerlidir.

<: Önlemlere ilişkin niyet belirtilmiş ama henüz önlem alınmamıştır.

1. Varlık fiyatlarındaki düşüş ve güvensizlik sorunu nedeniyle oluşan likidite ihtiyacını karşılamak için, ülke merkez bankaları piyasaya likidite desteği sağlamışlardır. Bu kapsamda, sorunların en derin olduğu ülke olan Amerika Merkez Bankası (FED) teminat kapsamını genişletmiş, çeşitli yeni araçları uygulamaya koyarak sisteme önemli miktarda likidite sağlamıştır.

Avrupa Merkez Bankası (ECB) da benzer şekilde piyasalara likidite sağlamış olup, kısa vadeli borçlanma imkânını artırmış, repo işlemlerinin vadesini uzatmıştır. Türkiye’de de haftalık repo ile fonlama miktarı artırılmıştır.

2. Ağustos 2007 - Kasım 2008 döneminde ABD’de FED, gösterge faiz oranlarını % 5,25’ten % 1’e düşürürken, ECB % 4’ten % 3,25’e çekmiştir. Japon Merkez Bankası (BoJ) temel kredi verme faiz oranını % 0,75’ten 0,5’e indirmiş, teminatsız gecelik borç alma faizlerini (uncollateralized overnight call rate) ise % 0,5’ten % 0,3’e düşürmüştür. Türkiye’de, Para Politikası Kurulu (PPK) 22 Ekim 2008 tarihinde borçlanma faizlerini değiştirmemiş, borç verme faizlerini ise 50 baz puan düşürmüştür, 19 Kasım 2008 tarihinde ise borçlanma faizlerini 50 baz puan ve borç verme faizlerini 100 baz puan düşürmüştür.

Çek Cum.	Çin	Endonezya	Fransa	G. Kore	İngiltere	İsviçre	İtalya	İzlanda	Japonya	Macaristan	Meksika	Rusya	TÜRKİYE
	X	X	*	X	X	X	*		X	X		X	X
X	X		*	X	X	X	*	X	X	X			X
X		X	*	X	X	X	*	X	X		X	X	X
		X	*	X	X	X	*	X	X		X		
					X	X	X						
			X	X	X			<				X	
											X		
			X		X	X	<	X	<			X	
					X		<	X			X		
		X	X	X	X	X	X		X			X	
X		X			X		<	X	<	X		X	<
								X		X			

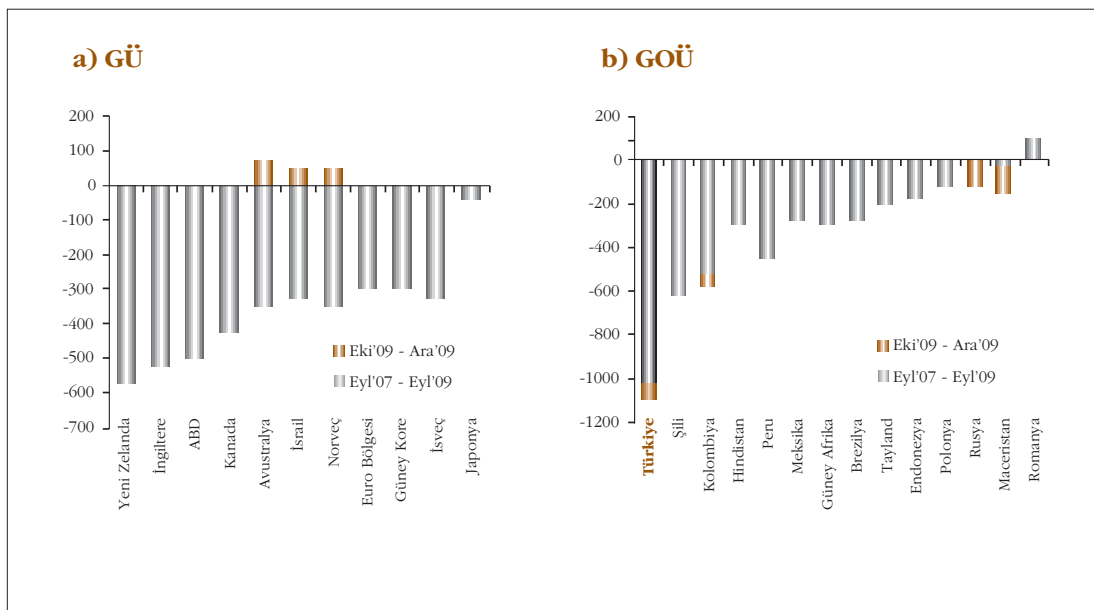
Faiz indirimlerine devam eden TCMB, 2009 yılı sonu itibariyle toplamda dünyada en fazla faiz düşüren bankaların başında yer almıştır. İzlanda 15 Ekim’de faizde 350 baz puan indirim yapmış, 28 Ekim’de ise 600 baz puan yükselterek % 18’e çıkarmıştır. Macaristan 22 Ekim’de Forint’in değer kaybetmesi nedeniyle 300 baz puanlık bir artırımla faizleri % 11,5’e çıkartmış, 24 Kasım’da ise büyüme ve istikrar endişeleriyle referans faizlerini 50 baz puan düşürerek % 11’e indirmiştir.

3. 9 Ekim 2008 tarihinden itibaren TCMB nezdindeki Döviz Depo Piyasası'nda aracılık faaliyetlerine yeniden başlanmış, 24 Ekim 2008 tarihinde ise bankaların bu piyasada işlem yapma limitleri toplamda 10,8 milyar ABD dolarına yükseltilmiştir. Ayrıca, 21 Kasım 2008 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere; bankaların, Döviz Depo Piyasası'nda kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde ABD doları ve avro cinsinden Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 haftadan 1 aya yükseltilmiş; söz konusu piyasada % 10 olarak belirlenmiş borç verme faiz oranlarının ABD doları için % 7'ye ve avro için % 9'a düşürülmesine karar verilmiştir. Macar bankalarının kredilerinin çoğunluğunun Forint dışındaki para birimlerinden oluşması, özel bankaların yabancı para ihtiyacını artırmış, bu durum Forint üzerinde baskı oluşturmuştur. Macaristan Ekim ayında ECB'den Euro bazında teminat karşılığı 5 milyar avro borç almış, ülkedeki özel bankalara Forint karşılığı takas işlemiyle avro cinsi likidite desteği sağlamıştır.
4. Döviz likiditesine yönelik olarak, uluslararası koordinasyon çerçevesinde, merkez bankaları aralarında swap anlaşmaları yapmışlardır. Brezilya, Kore, Meksika ve Singapur, FED'in geçici swap anlaşması yaptığı ülkeler arasında yer almıştır.
5. İngiltere'de SLS ve ABD'de ise TSLF kapsamında taraflara likit olmayan teminatlarını likit devlet kâğıtları ile takas etme imkânı verilmiştir.
6. ABD'de büyük banka veya kuruluşlar tarafından kısa vadeli kaynak sağlamak amacıyla çıkarılmış tahvillerin teminat olarak kullanılması imkânı (commercial paper funding facility) ve Avustralya'da ilgili otoritenin ipoteğe dayalı menkul kıymetleri satın alma fırsatı verilmiştir.
7. İngiltere'de Northern Rock ve Bradford & Bingley; İzlanda'da Glitnir, Landsbanki ve Kaupthing bankaları kamulaştırılmıştır. ABD'de ise 7 Eylül 2008'de FHFA-Federal Konut Finansman Kurumu, Fannie ve Freddie'nin yönetimini devralmıştır. Hissedarların oy kullanma yetkisi ve kâr payı hakları dondurulmuştur. FHFA söz konusu şirketlerin durumunun iyileştiğine kanaat getirdiğinde şirketlerin yönetiminden çıkacaktır.
8. Açığa satışa kısa süreler için kısıtlamalar getirilmiştir. Japonya'da açığa satışıdaki kısıtlar kriz öncesinde de mevcuttur.
9. Hemen hemen tüm ekonomilerde mevduat güvenceleri artırılmıştır.

10. Stand-by kapsamında Macaristan'a 15,7 milyar, Ukrayna'ya 16,4 milyar, İzlanda'ya 2,1 milyar ve Pakistan'a ise 7,6 milyar ABD doları kaynak tahsis edilmiştir. Ayrıca, IMF ülkelerin kotalarının beş katına kadar kısa dönemli acil likidite desteği sağlayabileceğini açıklamıştır.

Kaynak. TCMB, Finansal İstikrar Raporu, No.7, Kasım 2008.

İkinci müdahale ise küresel talebi artırmaya yönelik olarak tüm büyük ekonomilerde diğer genişleyici para ve maliye politikalarının uygulamaya konulmuş olmasıdır. Ekonomilerde eski büyüme oranlarının görülememe ihtimali de bu dönemde para politikasının hareket noktasını teşkil etmiştir. Keza merkez bankaları piyasalara likidite sürerek para aktarım mekanizmasının kriz süresince işlevini yerine getirmesi için çabalamışlardır. ABD çok sayıda ve çok çeşitli tedbirler alan ülkelerin başında gelmiştir. Özellikle krizin merkez üssü olan ABD'de uygulamaya konulan kurtarma ve canlandırma paketleri iktisat tarihinde eşi görülmemiş büyüklükte bir parasal ve mali genişlemeye işaret etmektedir. ABD'yi AB ülkeleri takip etmiştir. Avustralya, İngiltere ve Rusya da yoğun tedbirler alan ülkelerdendir. Bu süreçlerde sisteme en az müdahale eden, hatta gizli korumacılık gibi yollara en az tevessül eden ülke olarak Türkiye dikkat çekmiş, bu durum kamu ve özel kesim finansal mimarisinin gücünü göstermiştir. GÜ'nün finans sektörlerinde meydana gelen hasarı onarmak için, kamunun banka ve diğer bazı finans kuruluşlarını kamulaştırmaları veya nakit destekleri sağlamaları, bu desteğin önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Şekil 1.7. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelere politika faiz oranlarındaki değişimler (Eylül 2007-Aralık 2009 baz puanı).

Kaynak. TCMB, Enflasyon Raporu, 2010-I, Ocak, 2010.

Öte yandan faiz indirimleri de krizle mücadele etmede yoğun olarak başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Kredi kanallarının daraldığı bir ortamda bir yandan piyasalara para basılırken, öte yandan faiz oranları düşürülmüştür. Bu meyanda Amerika, Avrupa ve İngiltere Merkez Bankaları (FED, ECB ve BoE) gerçekleştirdikleri faiz indirimleriyle başta gelmiştir (Şekil 1.7).

2009 yılında ne güçlü bir büyüme ve talep, ne de enflasyonist bir baskı algılandığından yıl boyunca gevşek para politikaları hemen hemen her yerde başvurulmuş bir araç olmuştur. Krizin merkez üssü olması hasebiyle ABD Merkez Bankası (FED) hem faiz indirim sürecine erken başlamış, hem de 2009 yılı boyunca faiz oranlarını en düşük düzeyde tutmuştur. ABD’de politika faiz oranları halihazırda % 0 - % 0,25 aralığında seyretmektedir.

Keza, emtia fiyatlarındaki artışın yol açtığı enflasyonist baskılar nedeniyle Ağustos 2008’de faiz oranlarını artıran Avrupa Merkez Bankası (ECB) da Eylül ayında Lehman Brothers’ın iflas talebi ile birlikte ekonomik krizin ölçek büyüdüğünü fark ederek, avro ile borçlanmanın faizini hızla düşürmüş, faiz indirimleri 2009 yılı boyunca devam etmiştir. Bu bağlamda, faiz oranları kriz öncesi % 4,25 seviyesinden, % 1 seviyesine kadar inmiştir.

Uzun yıllardır deflasyon problemi ile yaşamakta olan Japonya ekonomisi de küresel ekonomik krizin büyüme üzerindeki etkilerini en aza indirmek için faiz oranları düşürmüştür. Japonya Merkez Bankası (BoJ) 2008 yılı son çeyreği ile birlikte faiz oranlarını düşürmüş, 2009 yılı boyunca Japon Yeni’nin faizi % 0 - % 0,1 aralığında sabit tutulmuştur.

Seçili gelişmiş ülkeler arasında faiz indirimini en fazla kullanan ülke ise İngiltere olmuştur. Yüksek kamu borcu dolayısıyla genişleyici maliye politikasını yeterince kullanamayan İngiltere, ekonomik daralmayı kontrol etmek üzere genişleyici para politikasını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu süreçte İngiltere Merkez Bankası (BoE) faiz oranlarını % 5 düzeyinden % 0,5 düzeyine kadar sert bir şekilde indirmiştir.

Küresel ekonomik kriz dolayısıyla büyümenin aşındığı, hatta bir kısmında resesyon yaşanan bir diğer ülke grubu da Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’den oluşan BRIC ülkeleridir. Brezilya’da politika faiz oranları 2008 yılında enflasyon beklentisi ile uyumlu olarak artırılmış, ancak Ocak 2009’da küresel ekonomik krizin etkileri yoğun olarak hissedilmeye başlandığından faiz indirim sürecine girilmiştir.

Brezilya'da politika faiz oranları 2009 yılında % 13,75'ten % 8,75'e kadar indirilmiştir. Çin ve Hindistan ekonomileri resesyon tehlikesi ile karşılaşmamalarına rağmen faiz oranları düşürülmüştür. Çin Merkez Bankası faiz oranlarını Eylül 2008'de düşürmeye başlamış, 2009 yılı sonunda faiz oranları, kriz öncesindeki % 7,5 seviyesinden, % 5,5 seviyesine kadar çekilmiştir. Hindistan Merkez Bankası da faiz oranlarını Aralık 2008'den başlamak üzere dönem boyunca toplamda 375 baz puan düşürmüştür.

Rusya ekonomisinde yaşanan döviz kuru problemi dolayısıyla Rusya Merkez Bankası ekonomik büyümenin durduğu bir ortamda faiz attırmak zorunda kalmış, döviz kurunda nispi istikrarın sağlanmasıyla beraber politika faiz oranları Nisan 2009'dan itibaren düşürülmeye başlanmıştır. Bu ekseninde Rusya'da toplam 425 baz puanlık faiz indirimine gidilmiştir.

Küresel ekonomik kriz boyunca faiz indirimleri BRIC ülkeleri dışında kalan diğer gelişmekte olan ülkelerde de görülen bir uygulamadır. 2009 yılında istisnasız bir şekilde Arjantin, Macaristan, Meksika, Polonya, Türkiye ve Şili seçilerek oluşturulan GOÜ grubundaki tüm ülkelerde faiz indirimleri görülmüştür. Bu arada faiz indirim sürecinde Türkiye krizin başından beri 10 puanı aşarak en çok faiz indiren ülkelerin başında gelmiştir.

Kutu 1.2. G-20 Kararlarından Seçme Başlıklar

Pittsburgh G-20 Liderler Zirvesi Sonuç Bildirgesi (25 Eylül 2009)

Ekonomik işbirliği konusunda yeni bir yaklaşım olarak Pittsburgh G-20 Liderler Zirvesi'nde "güçlü, sürdürülebilir ve dengeli büyümeyi destekleyen bir çerçeve" oluşturulmasına karar verilmiştir. Uygulanan ulusal politikaların küresel anlamda hedeflere ulaşmada yeterli olup olmadığını ele alacak yeni bir değerlendirme süreci başlatılmasına karar verilmiştir. Söz konusu çalışmalarda IMF, Dünya Bankası ve ilgili diğer uluslararası kuruluşlardan destek alınacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda;

- 2010 yılının Ocak ayı sonuna kadar ulusal ve bölgesel politika çerçeveleri, program ve projeksiyonları oluşturulmasına,
- Nisan ayında bu politikaların birlikte belirlenen hedeflere ulaşmada ne derece uyumlu olduğunu belirleyecek karşılıklı değerlendirme sürecinin ilk aşamasının yerine getirilmesine,
- G-20 Haziran zirvesi için bir dizi politika seçeneklerinin hazırlanmasına,
- Kasım zirvesinde ise açık ve net tedbirlerin sunulması için çalışılmasına karar verilmiştir.

- Yine alınan kararlara göre ekonomide tam olarak iyileşme sağlanana kadar desteklerin devamına, aynı zamanda olağanüstü kamusal destek programlarından çıkışın iyi yönetilmesini için yeni stratejilerin geliştirilmesine karar verilmiştir.
- Yine Basel Komitesince 2010 yılı sonuna kadar daha güçlü standartların geliştirilmesi ve bu standartların 2012 yılı sonuna kadar uygulanması amaçlanmıştır.
- Ücretlendirme politikalarının finansal istikrarı desteklemesini sağlamak üzere FSB standartlarının ulusal mevzuatlara dahil edilmesi, finansal kuruluşların ise söz konusu prensipleri bir an önce uygulamaya koymaları gereği karara bağlanmıştır.

Londra G-20 Maliye Bakanları Toplantısı Sonuç Bildirgesi (7 Kasım 2009)

6-7 Kasım 2009 tarihinde St. Andrews'da gerçekleştirilen G-20 Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları Toplantısında, IMF tarafından sunulan çıkış stratejilerine yönelik aşağıdaki temel prensipler benimsenmiştir.

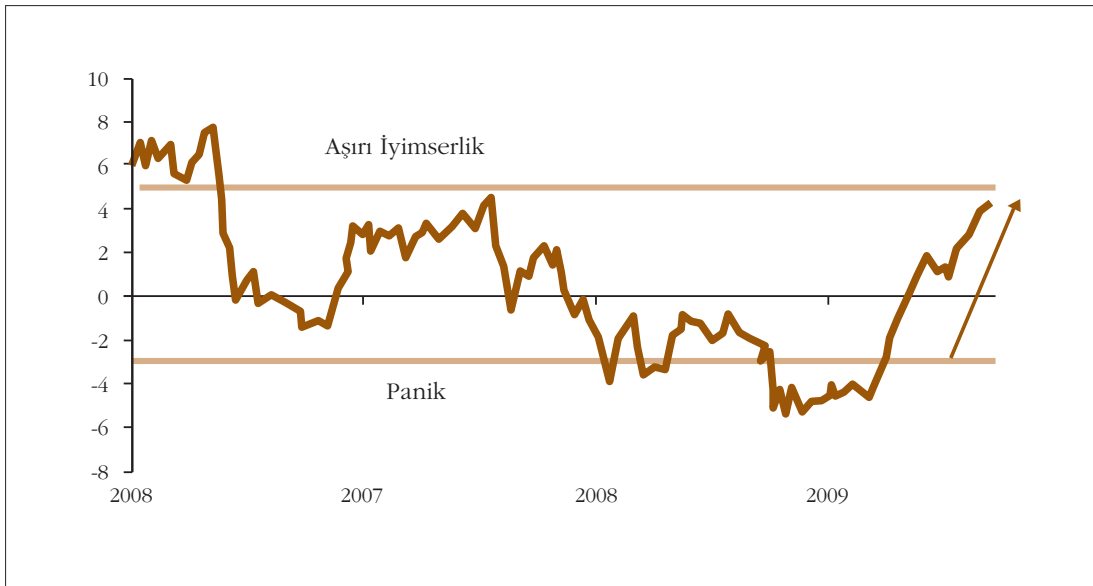
- Çıkışın zamanlaması ekonominin ve finansal sistemin durumuna göre belirlenmeli, sürdürülebilir istikrar sağlanmadan desteklere son verilmemelidir.
- Mali disiplinin sağlanması, istisnai durumlar hariç öncelikli konu olmalıdır. Kamu borçlarının belli bir zaman dilimi içerisinde ekonomi açısından risk oluşturmayacak seviyelere düşürülmesi için mali çıkış stratejileri ve zamanlaması şeffaf ve detaylı olarak kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Kriz nedeniyle geçici olarak sağlanan mali destekler ekonomi yeterince güçlendiğinde sona erdirilmeli ve faiz dışı fazla mali disiplinin temel unsuru olmalıdır.
- Para politikasının sıkılaştırılması gerektiğinde, kriz sırasında alınan olağanüstü para politikası tedbirlerine son verilmesi önkoşul olarak görülmemelidir.
- Finansal sektöre verilen desteklerden çıkış, piyasaların işlerliğine zarar vermeden aşamalı olarak gerçekleştirilmelidir.
- Alınan tedbirlerden azami faydanın sağlanabilmesi için çıkış stratejileri, zamanlama bakımından ülkeler arasında farklılık gösterebilecekse de işbirliği içerisinde yürütülmelidir.

Kaynak. 24-25 Eylül 2009 tarihli G-20 Pittsburgh Liderler Zirvesi bildirgesi, 7 Kasım 2009 tarihli G-20 Londra Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları toplantı tebliği.

1.4. RİSK GÖSTERGELERİNDEKİ GELİŞMELER

Finans piyasalarındaki gelişmeler ekonominin bütününün gidişatı ve yarınına ilişkin bilgiler içermektedir. Bu nedenle küresel krizin seyri açısından beklentilerin izlenmesi, bu bağlamda da finans piyasalarındaki gelişmelerin takip edilmesi önem arz etmektedir.

Şekil 1.8’de küresel risk iştahını ölçen endeksin seyri gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, 2006 ve öncesinde aşırı iyimserlik sınırının üstünde olan endeks, ipotekli konut sektöründeki (Mortgage) krizle birlikte 2007 yılı sonunda hızlı bir gerileme sürecine girmiştir. 2007 yılı sonuna denk gelen küresel risk iştahındaki bu gerileme, ABD’nin Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu’nun (NBER) 2008’de kabul ettiği resesyon başlangıcı tarihine (Aralık 2007) denk düşmektedir. Nihayet küresel risk iştahı 2008 yılı ile beraber, piyasalarda panik olarak nitelendirilen sınırın altına düşmüştür. 2009 yılının sonu itibariyle ise bu endeks yeniden iyimserlik alt sınırına yaklaşmıştır.

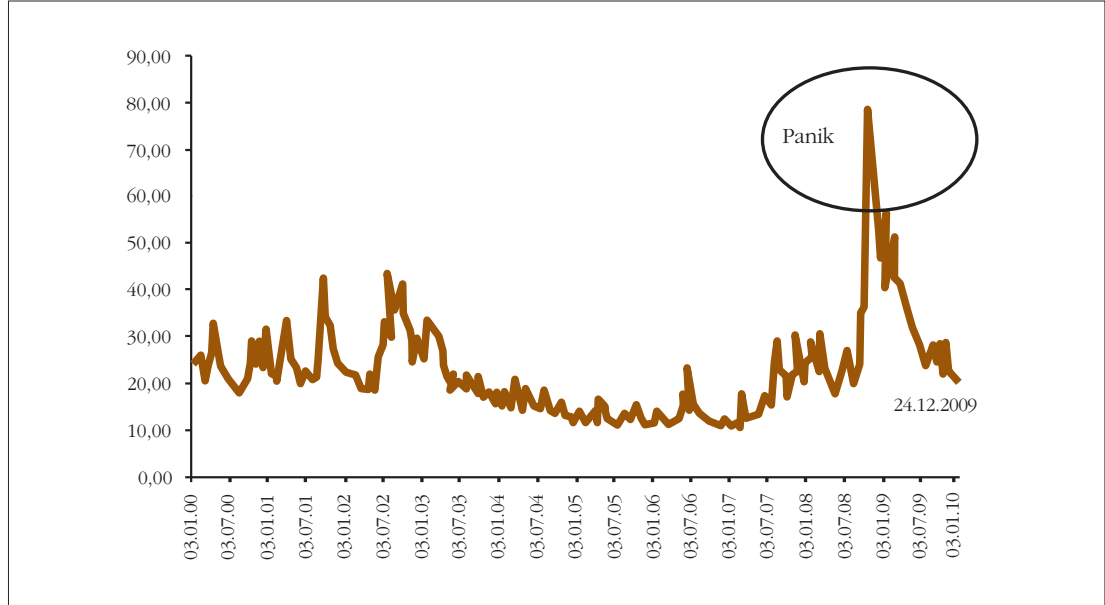

Şekil 1.8. Küresel risk iştahının seyri.

Kaynak. TCMB.

Öte yandan finans piyasalarındaki beklentilerin önemli bir göstergesi olan “VIX Endeksi (Volatility Index - Piyasa Oynaklık Endeksi),” piyasalarda bir toparlanmaya işaret etmektedir. VIX’in seyri, finans piyasasındaki tedirginliği ölçmektedir. Bu bağlamda VIX Endeksinin 20 baz puan sınırından yukarı olması piyasalarda tedirginliğe, altında olması ise ferahlığa işaret etmektedir. Şekil 1.9’da gösterildiği üzere, ABD’de İkiz Kulelere yapılan 11 Eylül saldırıları ve ABD ekonomisinde yaşanmakta olan durgunluk gibi nedenlerle VIX Endeksi 2000-2003 yılları arasında 20-40 puan bandında, adeta “iki arada bir derede” seyretmiştir.

Öte yandan 2000’li yılların başında yaşanmakta olan durgunluğu aşmak üzere FED’in uyguladığı düşük faiz politikası ile likiditeye ulaşım kolaylaşmış, piyasalardaki canlanma ve yüksek düzeyde gerçekleşen büyüme sayesinde, 2003-2007 arasında ise VIX Endeksi 20 baz puanının altına inmiştir.

Şekil 1.9. VIX endeksinin seyri (2000-2010).

Kaynak. CBOE.

Nihayet krize giden süreçte VIX Endeksi’nin 2007 yılının Temmuz ayından itibaren hızla riskli bir sürece girdiği görülmektedir. O dönemde, ABD’de Mortgage piyasasına dayalı birçok hedge fonunun iflas talebinde bulunması finans piyasalarındaki tedirginliği tetiklemiştir. VIX Endeksi’ndeki en büyük kırılma ise 2008 yılının Eylül ve Ekim aylarında gerçekleşmiştir. 15 Eylül’de Lehman Brothers’ın iflas talebinde bulunması sırasında 34 puan düzeyinde seyreden endeks, bir ay içerisinde 79 puana kadar sıçramıştır. 2008 yılının sonunda endeks, 2000’li yıllardaki en dalgali ve istikrarsız seviyeyi görmüştür.

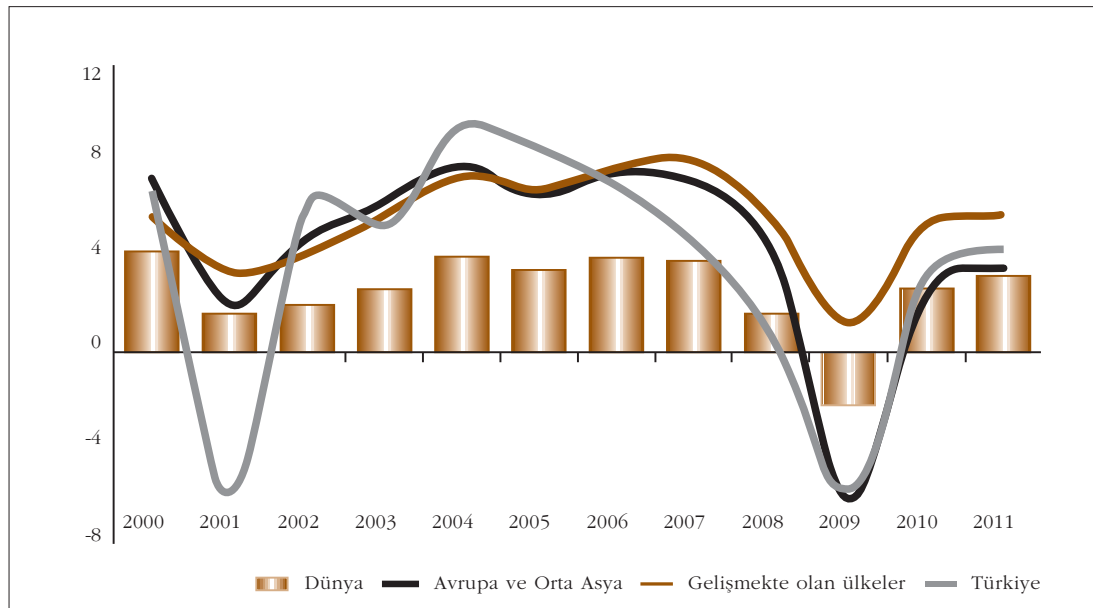
2008 yılının sonundan itibaren ise finansal piyasalara ilişkin belirsizliklerin kademeli olarak azalması VIX Endeksi’ne de yansımıştır. Endeks tıpkı yükselişte olduğu gibi düşüşte de hızlı bir eğilim izlemiş, 22 Aralık 2009’da, aslında hızlı ve kısa sayılabilecek bir vektörde tekrar panik sınırı olan 20 baz puanının altına inerek 2010 ve daha sonrasında finans piyasalarına ilişkin iyimser projeksiyonlara güç kazandırmıştır.

1.5. KRİZİN REEL EKONOMİLERDEKİ TAHRİBATI

2008 yılının son çeyreği ile birlikte küresel boyut kazanan finans krizinin bozucu etkileri, başta dünya ekonomisine eklemlenmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya ekonomilerinde hissedilmiştir. 2009 yılının özellikle ilk yarısı bu etkilerin tüm dünyada derinden hissedildiği bir dönemdir. 2009 yılının tamamına bakıldığında ise büyük çöküşün yerini yavaş bir toparlanmaya bıraktığı görülmektedir. Makroekonomik göstergeler bugün için, “en kötünün geride kaldığı” tezini doğrular niteliktedir.

1.5.1. BÜYÜME

2008 yılının 4. çeyreği ile 2009 yılının 3. çeyreği arasında bütün dünyada ekonomiler çeşitli büyüklükte ancak eş zamanlı olarak daralmıştır (Şekil 1.10). Ekonomik daralmanın temel nedenleri panik, belirsizlik, kredi kanallarının daralması ve güvensizlik ortamında toplam talep unsurlarının çökmesi ve artan işsizlik dalgasıdır. Doğal olarak böyle durumlarda üreticilerin karşılaştıkları piyasa koşullarına verdikleri ilk tepki üretimi durdurmak ve beklemeye geçmek şeklinde olmuştur. Böylece elindeki nakit kaynakları mala yatırmamak ve stokta yakalanmamak esaslı öne çıkmıştır. Bunun anlamı yeni yatırımların büyük oranda askıya alınması, hatta emek tasarrufu baskısının üst düzeye çıkmış olmasıdır.

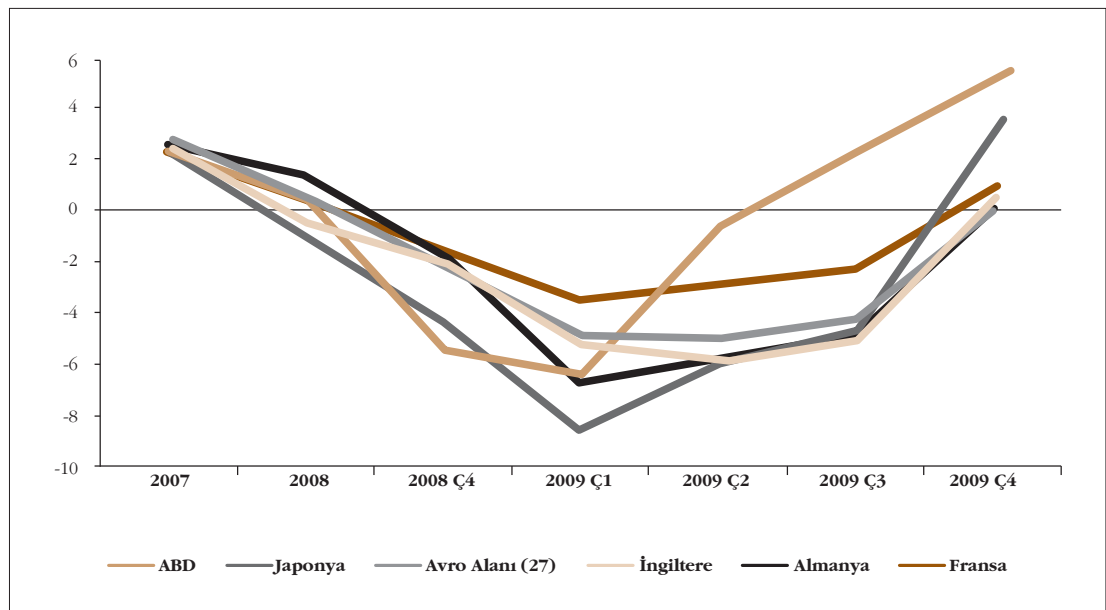
Şekil 1.10. Dünyada reel GSYH'deki büyüme eğilimleri (2002-2009 3Ç gerçekleşme, 2009 3Ç-2011 tahmin).

Kaynak. DB.

Dünya 2009 yılının ilk çeyreğinde GSYH ve sanayi üretiminde büyük bir daralma sürecine girmiş ve 2009 yılının ilk çeyreğinde küçülmede dip noktası görülmüştür (Tablo 1.2). Bu arada GÜ'in, GOÜ'e nazaran çok daha sert bir daralma yaşadığı Şekil 1.10'dan açıkça görülmektedir. Bu sürecin küresel dış ticarete % 10'ları aşan oranda bir daralma ile sonuçlandığı ise daha önce vurgulanmıştı. Şekil 1.10'da dikkat çeken nokta, Türkiye'nin en yüksek büyüme performansından, daha krizden önce düşüşe geçerek hızla bütün ülke grubu büyüme ortalamalarının altına düşmüş olmasıdır.

Yukarıda incelendiği üzere, bu kısır döngüyü kırmak için hükümetler ve merkez bankaları büyük ölçekli genişleyici maliye ve para politikaları uygulamışlardır. Uygulanan yoğun politikaların ardından ülke ekonomileri teknik olarak resesyondan çıkmış, düşük düzeyde de olsa yeniden büyümeye başlamıştır. Alınan tedbirler bağlamında ABD'de Başkan Obama ve Joe Biden tarafından kongreden 787 milyar dolar tutarında kurtarma paketi çıkartılmıştır. Aynı zamanda FED'in uyguladığı görülmemiş büyüklükteki geleneksel ve geleneksel olmayan para politikaları durgunluktan çıkış sürecini hızlandırmıştır. ABD ekonomisi 2008'in son çeyreğinde % 5,4, 2009'un ilk çeyreğinde % 6,4 ve ikinci çeyreğinde % 0,7 oranında küçüldükten sonra, üçüncü çeyrekte % 2,2 oranında artış kaydetmiştir (Şekil 1.11).

Son çeyreğe dair gelen son tahmin ise ABD ekonomisinin % 5,6 civarında büyümüş olabileceği yönündedir.

Şekil 1.11. Sanayileşmiş ülkelerde krizin büyüme üzerindeki etkisi (GSYH reel küçülme, %)

Kaynak. Trading economics.

Böylece ABD ekonomisinin resesyondan çıktığı yönünde güçlü sinyaller alınmaktadır. 2009 yılının ikinci yarısındaki büyüme trendinin 2010 yılında da devam etmesi beklenmektedir. ABD ekonomisindeki toparlanma doğal olarak diğer ekonomilerin de büyüme sürecini tetikleyecektir.

Öte yandan Avro Bölgesi'nde krizden çıkış ABD'ye göre daha yavaş ilerlemektedir. Bunun sebepleri arasında krizle mücadele konusunda AB ülkeleri arasındaki uyum sorunu, AB ülkelerinde krizlere müdahaleyi zorlaştıran oldukça katı kuralların varlığı ve ekonomilerin genellikle esneklikten uzak oluşu önemlidir. Bu şartlar altında AB'deki küçülme 2009 yılında krizin üssü olan ABD'den çok daha derin olmuştur.

Avro Bölgesi'nin iki büyük ekonomisi Almanya ve Fransa, 2009'un ikinci ve üçüncü çeyreklerinde büyüme kaydetmişlerdir. Almanya 2009'un ilk çeyreğinde % 3,8 oranında bir küçülme yaşadıkten sonra ikinci çeyrekte % 0,3 ve üçüncü çeyrekte % 0,7 oranında büyüme kaydederek resesyondan çıkmıştır. Son çeyrekte ise büyüme oranı % 0'dır. Almanya dünyanın en büyük ikinci ihracatçısı olması sebebiyle dünya ticaretinin artış gösterdiği 2009 yılı ikinci çeyreği ile birlikte büyüme sürecine girmiştir. Fransa ekonomisi de büyüme trendinde Almanya'daki gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir. Fransa, 2009'un ilk çeyreğinde % 1,3 oranında küçüldükten sonra ikinci ve üçüncü çeyrekte % 0,3 oranında büyüme gerçekleştirmiş, son çeyrekte ise % 0,6 büyüme kaydedilmiştir.

Dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Japonya'da 2008'in son çeyreği ve 2009'un ilk çeyreğinde % 3,3 oranında küçülme kaydedilmiştir. 2009 yılı ikinci çeyreğinde % 0,9 büyüyerek resesyondan çıkan Japonya ekonomisi, 2009 üçüncü çeyreğinde % 1,9 büyüyerek büyüme trendine devam etmiştir. Japonya son çeyrekte % 3,8 oranında büyümüştür. Yüksek tasarruf alışkanlığı olan Japon halkının küresel ekonomik kriz ile birlikte tasarruflarını daha da arttırmış olması ihracat gibi iç talebi de çökertmiştir. Dış ve iç talepteki çöküş büyük Japon üreticilerinin fabrikalarını kapatmasına neden olmuştur. İşsizlik oranlarının artması da üretimin durması ile paralellik göstermiştir.

Krizin merkez üssü olmamalarına rağmen gelişmekte olan ülke ekonomileri de küresel krizin etkisi altında bir yıl geçirdiler. Şekil 1.12'de dünyanın en büyük dört gelişmekte olan ülkesi Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in (BRIC) büyüme oranları gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Kriz Ortamında Temel Küresel Makroekonomik Büyüklüklerdeki Gelişmeler

Ülkeler	GSYH 2009 Reel Büyüme Hızı %	Sanayi Üretimi% Değişim (Bir önceki yılın aynı dönemine göre)*	Tüketici Fiyatları*	İşsizlik Oranı*	Dış Ticaret Dengesi (milyar \$) *	Cari Açık (milyar \$)*
ABD	0.1	-2	2.7	10	-518.4	-465.3
Japonya	-1.1	-4.2	-1.7	5.2	34.4	133.4
Çin	8.5	18.5	1.9	10.2	196.1	364.4
İngiltere	-0.8	-6	2.9	7.8	-126	-28.2
Kanada	-0.3	-12	1.3	8.5	-4.3	-34.8
Belçika	-0.2	-12.7	0.3	12.1	19.2	-3.2
Fransa	-0.05	-3.8	0.9	10	-56.1	-56.7
Almanya	-0.6	-8	0.8	8.2	181.7	158
Yunanistan	-0.6	-6	2.6	9.8	-43.2	-36.8
İtalya	-0.7	-7.9	1.1	7.8	-5.8	-74.1
Hollanda	-0.4	-2.1	1.1	5.5	48	34.8
İspanya	-0.8	-4.1	0.8	19.4	-73.3	-82.1
Çek Cum.	-0.6	-0.1	1	9.2	7.5	-1.9
Danimarka	-0.8	-0.1	1.4	4.3	9	11.9
Macaristan	-0.5	-9.3	5.6	10.5	5.8	-2.1
Norveç	-0.3	-4.3	2	3.2	51.8	58.4
Polonya	0.7	7.4	3.5	11.9	-5.7	-6.7
Rusya	-8	2.7	8.8	8.2	104.1	47.5
Avustralya	0.7	-3.8	2.1	5.5	-5.3	-32.7
Hindistan	6.7	11.7	13.3	10.7	-74.5	-31.5
Endonezya	1.4	1.8	2.8	8.1	17.9	6.9
Güney Kore	1.5	17.8	2.8	3.5	41	42.7
Arjantin	0.9	9.7	7.7	9.1	17	8.5
Brezilya	1	5.1	4.3	7.4	24.6	-24.3
Meksika	-0.5	-1	3.6	4.8	-4.7	-11.2
Güney Afrika	-0.3	-4.7	6.3	24.5	-2.5	-12
Türkiye	-4.7	25.2	6.53	13.5	-38	-9.9

* Aralık 2009'u ifade etmektedir.

** Aralık 2009 gerçekleştirmelerinin 2009 GSYH tahminlerine oranını ifade etmektedir

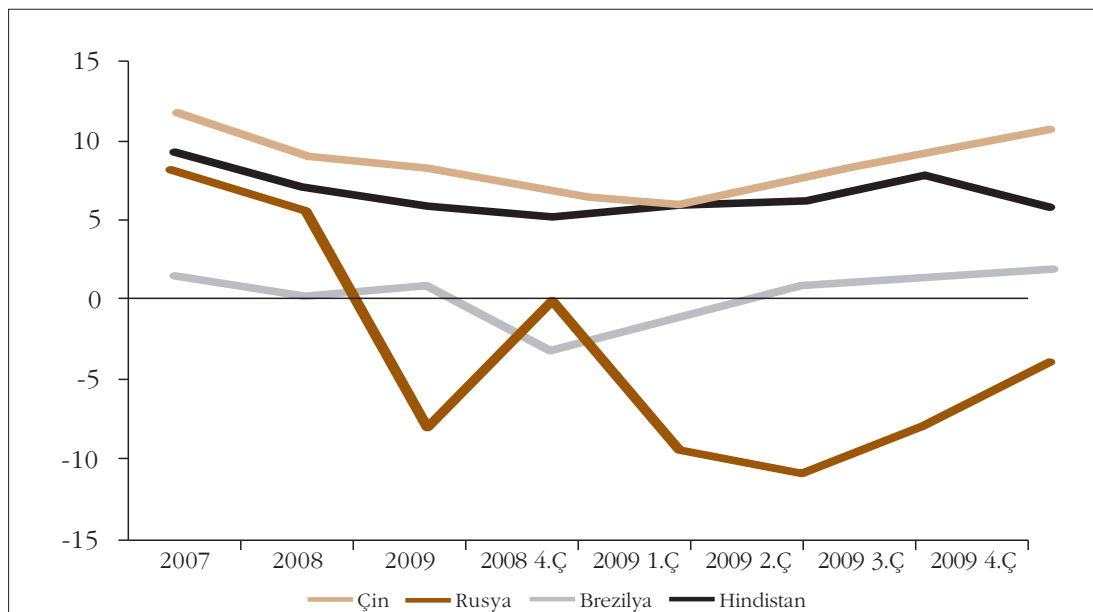
*** 30 Ocak 2010 tarihini ifade etmektedir.

Kaynak. The Economist 30 Ocak 2010, tradingeconomics.

Çin ve Hindistan'ın büyüme oranları 2009 yılında yavaşlarken, Brezilya ise kısa bir zaman için de olsa resesyona girmiştir. Çin ve Hindistan dünyada üretimin merkezleri oldukları için krizde sadece benzeri görülmemiş yüksek büyüme performansları bir miktar düşmüş, yılın ikinci yarısından itibaren ise yeniden çıkış sürecine girmişlerdir. Dünyanın en büyük ihracatçısı unvanını son krizle Almanya'nın elinden alan Çin, görece ucuza üretim yaptığı için krizde tercih sebebi olmuştur.

Şekil 1.12'den de takip edileceği üzere Brezilya ekonomisinde küçülme oranı kriz ortamında % 2'nin altına inmemiştir. Zira, büyük iç pazarı, kendine yeterli ve bir hayli çeşitlendirilmiş ekonomisi ve zengin emtia kaynakları nedeniyle Brezilya ekonomisi 2009 yılının 1. çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girmiştir.

Cari Açık /GSYH **	Bütçe Dengesi / GSYH*	Döviz Kuru (dolara endeksli) ***	Faiz Oranları (kısa dönem) ***	Faiz Oranları (10 yıllık devlet tahvil) ***	Borsa Endeksi ***	Borsa Endeksindeki % Değişim (31 Aralık 2008 baz) ***
-3	-9.9	1	0.07	3.64	2221	40.9
2.8	-7.4	89.6	0.32	1.3	10252	15
5.8	-3	6.83	1.9	3.72	3131	63.7
-1.6	-14.2	0.61	0.66	3.96	5217	33.2
-2.8	-3.1	1.06	0.16	3.49	11344	48.8
-0.1	-6	0.69	0.72	3.52	2493	32.7
-2.1	-7.9	0.69	0.72	3.44	3759	18.6
4.2	-3.2	0.69	0.72	3.19	5643	19.1
-12.4	-13	0.69	0.72	6.23	1972	12.1
-2.9	-5	0.69	0.72	4.03	21997	14.8
5.5	-5.1	0.69	0.72	3.39	327	35.1
-5.6	-11.4	0.69	0.72	3.99	1149	19.6
-1.4	-6.9	18	1.55	4.4	1185	44.6
2.3	-3	5.1	1.45	3.5	327	47.1
-1.5	-5.1	190	5.99	3.5	21404	74.3
15.8	10.9	5.74	2.04	7.7	401	80.4
-1.5	-2	2.86	4.2	6.1	39961	51.6
3.8	-7.2	30.2	8.75	7.4	1446	128.9
-3.8	-3.8	1.11	4.26	5.45	4670	64.5
-0.7	-8	46.7	3.92	7.71	16289	79.1
1.6	-1.4	9.465	7.02	5.65	2564	121.9
5.2	-4	1.165	2.88	5.2	1625	60
3.2	-0.6	3.81	11.94	-	2306	94
-1	-3.2	1.75	8.64	6.16	65069	125.7
-0.6	-2.9	12.7	4.48	7.72	30610	48.7
-5.3	-6	7.38	7.18	9.19	26802	52.3
-1.8	-5.5	1.51	7.12	4.91	54071	110.9

Şekil 1.12. BRIC ülkeleri büyüme oranları (GSYH, %, çeyreklik bazda 2007-2009 Ç3).

Kaynak. The economist, IMF, ilgili ülkelerin istatistik büroları.

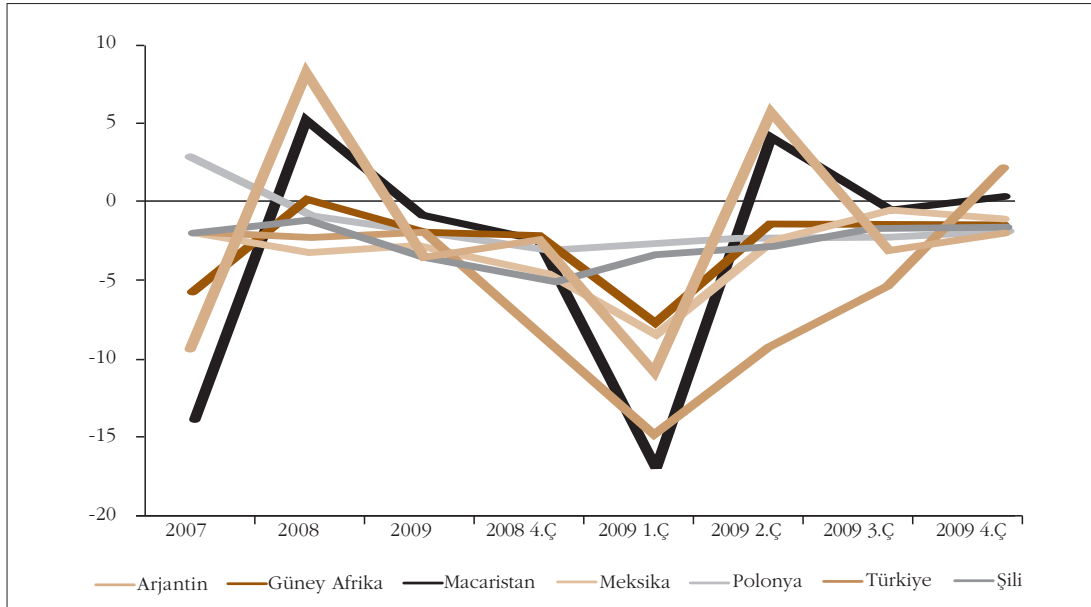
BRIC ülkelerinin içinde olumsuz yönde ayrıışan ve yüzde 8 gibi büyük bir daralmaya maruz kalan ülke ise Rusya'dır. Rusya ekonomisi ise bu dönemde kendi grubundaki ülkelerden olumsuz yönde ayrıışmış ve 2009 yılında büyük bir daralma yaşamıştır. Rusya'nın diğer ülkelerden ayrıışmasının sebebi ihracatının büyük ölçüde emtia ticaretine dayanması, çeşitlendirilmiş bir ürün ve pazar yapısına sahip olmamasıdır. Bunun yanında iç talepteki çöküş, Rusya otomobil ve inşaat sanayisini de durdurmuştur. Bahsi geçen dönemde, dünyada petrol fiyatlarında görülen keskin düşüş dolayısıyla Rusya'nın ihracat geliri düşmüştür. Bu gelişmeden ötürü ruble dolar karşısında büyük bir değer kaybı yaşamıştır. Döviz kuru problemleri dolayısı ile Rusya'nın döviz rezervleri kriz döneminde yaklaşık % 40 erimiştir. Devalüasyon ve emtia fiyatlarındaki düşüş nedeniyle, 2008 yılının sonuna doğru 380 milyar doları bulan Rusya'nın cari işlemler fazlası 2009 yılının başında 85 milyar dolara kadar düşmüş, yılın sonuna doğru ise tekrar 150 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu da Rusya'nın büyümede eski seviyesine doğru yönelmesine yardım etmektedir.

Özellikle Çin ve Hindistan bu kriz ile birlikte dünya ekonomisindeki önemlerini bir defa daha kanıtlamış, dünya ekonomisinin itici gücü olmuşlardır. Finansal hareketlere çok kırılgan veya emtia satışına fazla bağlı olmayan bu ekonomiler, tüm dünya küçülürken de büyümeyi sürdürmüştür. Bu ülkelerin büyümesinde kriz ortamında talebin ucuz ve zorunlu mallara kaymış olmasının rekabetçi avantajı öne çıkmıştır.

Bir diğer gelişmekte olan ülkeler grubu, benzer özellikleri ile Arjantin, G. Afrika, Macaristan, Meksika, Polonya, Türkiye ve Şili olarak belirlemektedir. Şekil 1.13'te bu ülkelere ait büyüme oranları sunulmuştur.

Tüm ülkelerin büyüme performansı 2008 yılında düşüşe geçmiştir. Ekonomik küçülmenin hız kazandığı dönem 2008 yılı son çeyreği olmuştur. Düşük iç ve dış talep koşulları ekonomilerin küçülmesinin temel nedeni olarak gözükmektedir. Bunlardan Meksika ekonomisi 2009 yılında % 6,8 küçülmüştür. Meksika yaşadığı küçülme sebebiyle IMF ile 47 milyar dolarlık kredi anlaşması yapmak durumunda kalmıştır.

2008 yılının ilk çeyreğinde bu grupta en yüksek ikinci büyüme oranına sahip Türkiye ise 2009 yılı ilk çeyreğinde en fazla daralan ülkelerden biri olmuştur.

Şekil 1.13. Yükselen piyasa ekonomilerinde büyüme eğilimleri (GSYH, %, çeyreklik bazda).

Kaynak. Trading economics.

Bunun yanında, diğer ekonomiler küçülmede dip noktasını Türkiye ekonomisine göre daha geç görmüşlerdir. Bu arada Türkiye'nin krizde küçülmede önde gittiği gibi, çıkış sürecinde de pozitif yönde ayrışacağına dair büyümenin öncü göstergelerinden güçlü işaretler gelmiş, nitekim 2009 yılının son çeyreğinde beklentileri aşarak %6 oranında büyüme kaydeden Türkiye dünyada en hızlı toparlanan ülkeler arasında yer almıştır.

Polonya ekonomisi küresel ekonomik krizde bu ekonomiler arasında resesyona girmeyen tek ekonomi olmuştur. Polonya'nın resesyona girmemesi "şaşırtıcı" olarak nitelendirilse de makul bir neden olarak bu ülkenin erken bir zamanda IMF ile yaptığı 20.5 milyar dolarlık "Esnek Kredi Hattı Anlaşması" öne çıkartılmaktadır. Bunun yanında Polonya ekonomisinin daralmamasının bir diğer sebebi Avrupa'ya yakın ve düşük maliyetlerle üretim yapabilen bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Çin ve Hindistan gibi Polonya da düşük talep koşullarına rağmen ucuz fiyata ürün satabildiği için resesyona girmemiştir. Son olarak Polonya'nın demografik yapısının göreceli olarak dinamik olması ve iç tüketimin korunmuş olması da dikkat çekmiştir.

1.5.2. KÜRESEL BİR OLGU OLARAK KALICI İŞSİZLİK

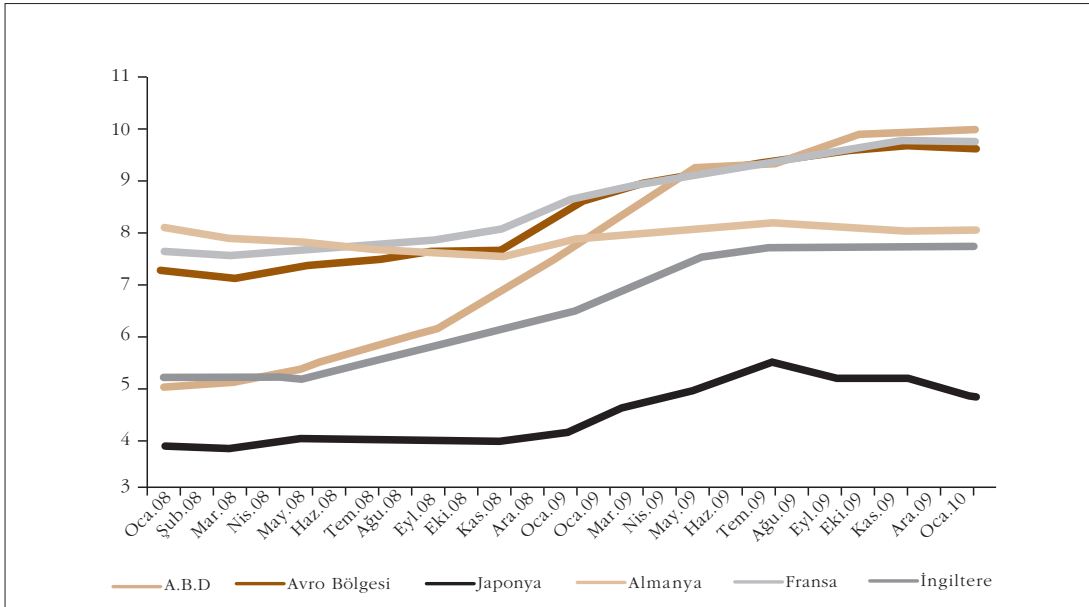
Küresel finans krizinden en çok etkilenen kesim işini kaybedenler olmuştur. Küresel kriz ile birlikte yaklaşık 60 milyon insanın işsiz kalması beklenmektedir. İşsizliğin ve işsizlik oranlarının artması ekonomilerin küçülmesi ile eşzamanlı gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ekonomilerin küçülme sebepleri ile bu ekonomilerdeki işsizlik artışının sebepleri örtüşmektedir. Ulusal ve uluslararası piyasada düşük talep koşullarıyla karşılaşp satış yapamayan üreticiler işçi çıkararak maliyetlerini azaltma yoluna gitmiştir. Birçok ülkede işsiz kalan insanlara işsizlik yardım fonları ile asgari koşullar sağlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1.2 ve Şekil 1.14’de GÜ’in işsizlik oranları sunulmuştur. Krizin etkisini reel sektörde hissettirmeye başladığı 2008 yılı son çeyreğinden itibaren seçili gelişmiş ülkelerde işsizlik oranları artış göstermiştir. İşsizlik oranlarının ne ölçüde arttığı da ekonomilerin ne kadar küçüldüğü ile yakından ilgilidir.

Tüm seçili GÜ 2009 yılındaki ekonomik küçülmelerinin yansımasını işsizlik artışı ile yaşamışlardır. Şekil 1.14’de görüldüğü üzere işsizlik artışından en az etkilenen iki ülke Almanya ve Japonya olmuştur. Bu iki ülke, ekonomik büyüme sürecine, diğer GÜ’den daha önce girmişlerdir.

ABD ve Avro Bölgesi’nin işsizlik oranları 2009 yılı sonunda % 10 düzeyine ulaşmıştır. Bu iki ekonomide işsizlik oranlarının yüksek seyretmesi iç talebin zayıf seyretmesinin de önemli bir nedenidir. Bunun yanında, işsizlik artışı dolayısıyla bu ülkelerin ithalatı da zayıf seyretmiştir. Yüksek hacimli ithalat yapan bu ülkelerin ithalatının eski seviyesine dönememesi bu ülkelere mal ve hizmet satan gelişmekte olan ülkelerin de büyüme ve istihdam oranlarını kriz öncesi trendine döndürememesine yol açacaktır.

Tüm seçili GÜ 2009 yılındaki ekonomik küçülmelerinin yansımasını işsizlik artışı ile yaşamışlardır. Şekil 1.14’de görüldüğü üzere işsizlik artışından en az etkilenen iki ülke Almanya ve Japonya olmuştur. Bu iki ülke, ekonomik büyüme sürecine diğer GÜ’den daha önce girmişlerdir.

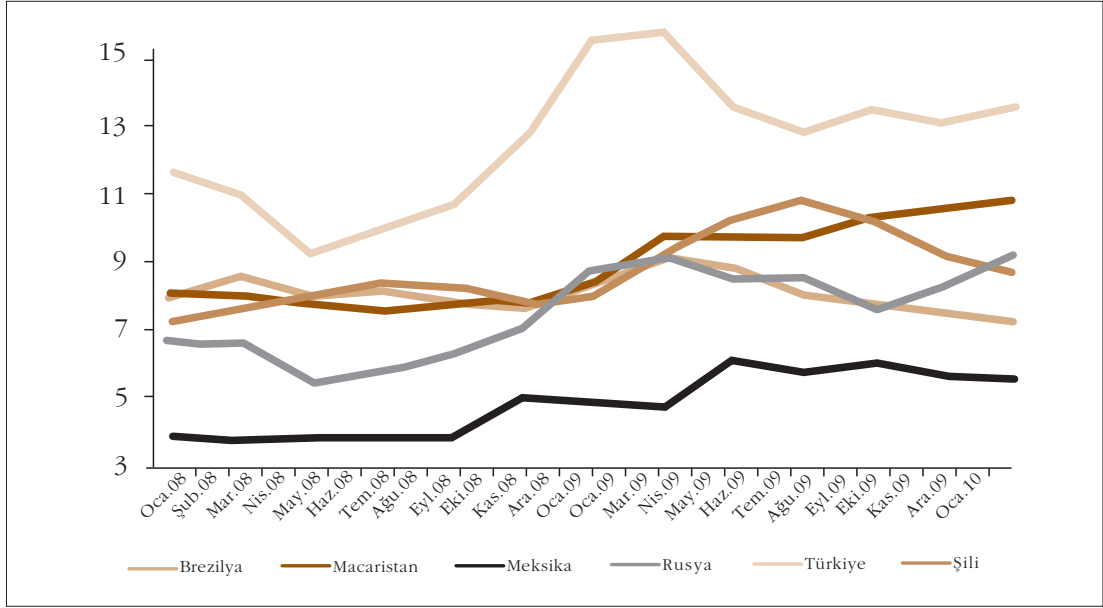
Şekil 1.14. Gelişmiş ülkelerde işsizlik eğilimleri (2008-2009).

Kaynak. Trading economics.

GÜ’de olduğu gibi, 2008-2009 yılı geçişinde ekonomik küçülme yaşayan tüm GOÜ’de de işsizlik oranlarında artış gözlenmiştir. Şekil 1.15’te küresel kriz döneminde resesyona giren GOÜ’in işsizlik oranları gösterilmiştir. Büyüme ve işsizlik arasındaki zıt yönlü ilişki, GOÜ’de görülmüştür. Bu süreçte işsizlik oranlarında kriz öncesi trendine geri dönebilen tek ülke krizde ekonomik küçülmesi % 2’nin altına inmeyen Brezilya olmuştur (İşsizlik rakamları analizine resesyona girmeyen Çin, Hindistan ve Polonya dahil edilmemiştir).

İşsizlik oranları ile ilgili dikkat edilmesi gereken nokta, büyüme oranları tekrar eski seviyelerine gelse dahi işsizlik oranlarının eski seviyesine inmesinin daha uzun zaman alacağıdır. Tipik bir ekonomik krizde ekonominin eski büyüklüğüne kavuşması 1,5-2 yıl alırken, istihdamın eski seviyesine ulaşması 3-4 yıl almaktadır.

İşsizlik oranlarında en büyük dalgalanma, krizde görece en büyük ekonomik daralmayı yaşayan Türkiye’de olmuştur (Bölüm 2). Ekonomik toparlanmanın henüz görülmediği Macaristan’da ise işsizlik oranları henüz düşüş trendine girmemiştir.

Şekil 1.15. Bazı gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranları (2008-2009).

Kaynak. Tranding economics.

Bunun nedeni firmaların öncelikle kriz sebebiyle atıl kalan kapasitelerini faaliyete geçirmeleri ve ekonomik büyümeye dair güçlü sinyaller aldıktan sonra yeni yatırım yapma ve çalışan sayısını artırma kararı almalarıdır.

Sonuç olarak, büyüme ve istihdam rakamlarına bakıldığında GÜ ve GOÜ'de 2009 yılı dip noktasının görüldüğü bir yıl olmuştur. Hükümetlerin ve merkez bankalarının büyük gayretleri ile çok büyük bir krizin ilk dalgası atlatılmıştır. GÜ'nin büyümesi GOÜ'nin, ihracatlarına katkı yapmak suretiyle büyümelerini tetikleyecektir. GOÜ'nin hızlı büyüme performanslarına geri dönmesi uluslararası ticaretin tekrar eski seviyelerine geri dönmesi ile yakından ilişkilidir.

1.5.3. ENFLASYON

Tablo 1.2'de seçili ülkelerin 2008-2009 yıllarındaki enflasyon oranları sunulmuştur. Seçili GOÜ'de 2008 yılının ikinci yarısında enflasyon algılaması etkin rol oynamıştır. 2009 yılı ile birlikte enflasyon algılaması yerini resesyona bıraktığından dolayı politika faiz oranları hızla düşürülmüştür. Bu süreçte, Türkiye en yüksek faiz indirimi yapan ülke olarak göze çarpmaktadır. Şili ise faiz oranlarını gelişmiş ülkeler seviyesine indirebilmiş olması ile dikkat çekmektedir.

Tüm ülkelerde iç ve dış talepte görülen keskin düşüşler piyasalarda arz fazlasına yol açmıştır.

Düşük talep, fiyatlar üzerindeki artış yönlü baskıyı kaldırmıştır. GÜ ve GOÜ'de 2008 yılının ilk yarısında emtia fiyatları enflasyonu arttırıcı yönde etkide bulunurken, özellikle 2009 yılının ilk çeyreğinden itibaren yaşanan talep daralması emtia fiyatlarındaki düşüşü beraberinde getirmiş ve bu iki faktör talep ve maliyet enflasyonunu sınırlandırmıştır.

Enflasyon oranlarının aşağı doğru hareketi tüm ekonomilerde 2008 yılı son çeyreği ile 2009 yılı üçüncü çeyreğini içeren dönemi kapsamaktadır. Ekonomilerde büyüme oranlarının en fazla aşıldığı bu dönemde, piyasada oluşan talep eksikliği enflasyonu sınırlandırmıştır. Bunun yanında, hükümetlerin ekonomilerin canlanması için uyguladığı vergi indirimi politikası da enflasyona düşüş yönünde katkı yapmıştır.

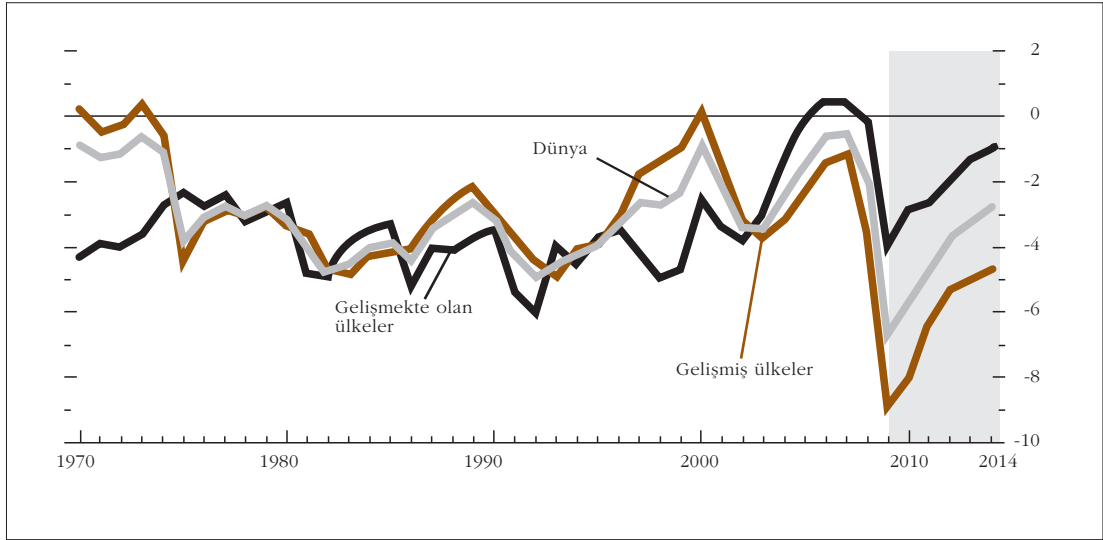
Öte yandan 2009 yılı son çeyreği ile birlikte birçok ülkede ekonomik toparlanma başlamış ve etkileri enflasyon üzerinde çok az da olsa hissedilmeye başlanmıştır. Artan iktisadi faaliyet enflasyona artış yönünde katkıda bulunmuştur. Emtia fiyatlarında da bu dönemde görülen artış zaman içinde maliyet enflasyonunun artmasına neden olabilecektir. Ancak mevcut talep koşullarında 2010 yılında enflasyon cephesinden bir tehdit beklenmemektedir. Diğer yandan, uygulanan yüksek hacimli genişleyici para politikalarının enflasyon üzerinde orta dönemde olumsuz etkilerinin görülmeye başlanması muhtemeldir.

2009 yılı boyunca para politikası krizden çıkış için kuvvetli bir araç olmuştur. 2009 yılı sonuna gelindiğinde tüm ülkelerde politika faiz oranları getirilebilecek en düşük seviyeye ulaşmıştır. Para politikasının bu denli etkin kullanılmasının yolu düşük enflasyon oranları ile açılmıştır. Küresel talebin düşük seyretmesi enflasyon oranları üzerindeki baskıyı kaldırırken para politikasının etkin kullanımı için de zemin hazırlamıştır.

1.5.4. KAMU DENGESİ

Günümüz ekonomilerinde özel tüketim ve özel yatırımlar GSYH'nin çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle bu değişkenlerdeki düşüş, ekonomilerin küçülmesine yol açmaktadır. Yukarıda vurgulandığı üzere, ekonomik krizde büyük oranda çalışmayan finansal sistemi çalıştırmak ve devre dışı kalan özel sektörün önünü açmak üzere devreye giren kamu kesiminde büyük bir bütçe açığı ve beraberinde getirdiği kamu borç yükü sorunu ortaya çıkmıştır.

Gerçekten de küresel ekonomik kriz dolayısıyla uygulanan genişleyici maliye politikaları devletlerin bütçe giderlerinde artışa neden olurken, vergilendirilebilir iktisadi faaliyette görülen düşüş de kamu bütçe gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Hem giderlerdeki artış hem de gelirlerdeki azalma kamunun bütçe dengelerini bozucu bir etki yapmıştır. Şekil 1.16 ve 1.17’de GÜ, GOÜ ve dünya ortalamasını ifade eden bütçe dengelerindeki bozulma gösterilmektedir. 2008 yılında GÜ’deki bütçe açıkları, GOÜ’e göre daha keskin bir şekilde artmıştır.

Şekil 1.16. GÜ ve GOÜ’de bozulan mali dengeler (*).

*Mali Denge: Vergi Gelirleri + Varlık Gelirleri-Kamu Harcamaları

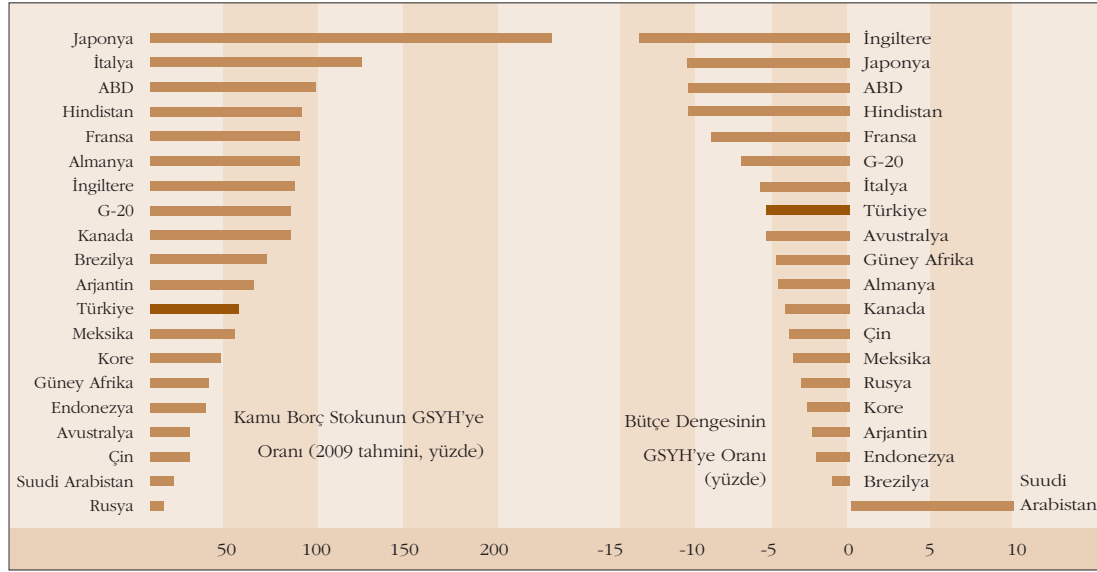
Kaynak. IMF.

Bu durumun sebebi, hem zaten kriz öncesinde GÜ’in mali yapılarının daha bozuk olması, hem de krizin merkez üssü olarak müdahaleyi daha erken ve büyük ölçekli yapmak zorunda kalmış olmalarıdır.

Gelinen bu aşamada ortaya çıkan bütçe açıklarının kapatılması ve borç yükünün sürdürülebilir bir patikaya döndürülebilmesi ülkelerin başlıca gündemi olmaya başlamış, hatta ülkelerin ayrışma kriteri haline gelmiştir.

Özellikle, ABD’nin bütçe açığını hâlâ finanse edebiliyor olması bütçe açığı vermesinin önünü açmaktadır. 2010 yılı için en büyük tehlike de yükselen bütçe açıkları tarafında beklenmektedir. Artan bütçe açığı devletlerin kaynak ihtiyacını arttıracaktır. Bir yandan enflasyonist bir hareketlenme, öte yandan kaynak ihtiyacının küresel ölçekte artması piyasa faiz oranlarını yukarı yönde zorlayabilir.

Öte yandan devletlerin yüksek oranlarda borçlanma gereği özel kesimin borçlanabileceği fonun azalmasına neden olabilecektir. Bunun yanında, kamu kesimi açıkları ilave vergi artışları ile telafi edilirse ekonomik faaliyetlerin canlanması gecikebilir.

Şekil 1.17. 2009 yılı itibariyle bütçe ve kamu borç stoğundaki gelişmeler.

Kaynak. CIA factbook.

1.6. SONUÇ: KÜRESEL PİYASALARDA 2010 BEKLENTİLERİ

Dünya ekonomisi 2009 yılını küresel krizin oluşturduğu ağır şartlar altında geçirirken, krizi kontrol altına alma sürecinde dünyada sergilenen uyumlu politika tedbirleri ve müdahale paketlerinin büyüklüğü dikkat çekmiştir. Buna paralel olarak kriz, başlangıçtaki korkulardan çok daha erken bir safhada kontrol altına alınmıştır. Krizle mücadelenin platformu olarak da G-20 ülkeler platformu yeni bir ortak irade olarak ön plana çıkmıştır.

2010 yılında İspanya, ardından da G. Kore'de toplanacak olan G-20'nin küresel ekonomi idaresi bağlamında daha etkin bir platform haline gelip gelemeyeceği daha da somutlaşabilir. Aynı şekilde, kriz ortamında IMF de çeşitli vesilelerle öne çıkmıştır.

Bu bağlamda kurumun yeniden yapılandırılması, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birtakım yükselen piyasa ekonomilerinin kurumdaki kotalarının artırılarak temsil kabiliyetinin geliştirilmesi gündeme gelmiştir.

Keza IMF'nin yeni gelişmeler nedeniyle borç verme politikalarının gözden geçirilerek daha çok büyüme ve istihdam odaklı kılınması yönündeki fikirler de kendine daha güçlü bir zemin bulmuştur.

2009 yılının ikinci yarısı boyunca krizin artçı sarsıntıları ABD ve Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada devam etmiş olsa da, alınan tedbirlere paralel olarak krizde dipten dönüldüğü ve büyüme sürecinin başladığına dair güçlü sinyaller gelmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel, uluslararası ekonomik kuruluşlar 2009 yılında ortalama olarak % 2 civarında bir daralma beklerken, 2010 yılı için % 2,5-4 aralığında bir büyüme beklenmektedir. Dünya ekonomisinde 2010 yılı için büyümenin itici gücünün de GOÜ olacağı öngörülmektedir. En son yapılan tahminlere göre IMF, 2010 yılındaki küresel büyüme beklentisini olumlu yönde revize ederek % 3,7 olarak tespit etmiştir.

Bütün bunlara rağmen dünya ekonomisini bekleyen riskler ortadan kalmadığı gibi, krizi kontrol altına alınırken başka ciddi yan etkiler de ortaya çıkmıştır. İlk olarak finans sektörü başta olmak üzere geçmiş yıllardaki yanlış uygulamalar nedeniyle para ve emtia piyasalarındaki balon ekonomisine dönüş eğilimi devam etmektedir.

İkinci olarak, kamu kesiminin yaygın müdahalelerinin oluşturduğu riskler derinleşmektedir. Bilindiği üzere, kriz patlak vermeden önce 2008 yılında varlık fiyatları zirve noktalara ulaştığı bir aşamada belli başlı sanayileşmiş ülkelerde faiz oranları bir hayli yüksekti. Krizin derinleştiği 2008 yılının son çeyreğinde ise faiz oranları hızla düşürülürken, varlık fiyatlarında tam bir "serbest düşüş" süreci başlamıştı.

Bu aşamada varlık değerlerinin erimesini ve büyük iflasları önlemek üzere kamu kesimi büyük açıklar vererek varlıkları devralmaya, yerine göre devletleştirmeye, yerine göre de zor durumdaki kuruluşları yeniden sermayelendirmeye girişti. Netice itibarıyla özel borçlar ve riskler büyük oranda kamuya geçmiş oldu. Böylece bir yandan bütçe açıkları bir yandan da kamu borç stokundaki artışlar 2010 yılı ve sonrası için Avrupa, ABD ve Japonya gibi büyük ekonomilere ilaveten birçok yükselen piyasa ekonomilerinde başlıca risk faktörü olarak ön plana çıkmış oldu.

Avrupa’da Yunanistan, Portekiz ve İspanya, hatta İtalya ve İngiltere de zor bir süreçten geçmektedir.

Gelinen aşamada kamu kesiminin, elindeki varlıkları hangi takvime göre elden çıkartacağı, destek ve teşvik paketlerini nasıl geri çekeceği önemli bir gündem maddesi olmaya devam etmektedir.

Her halükârda küresel bir işbirliğinin krizden çıkış sürecinde de dikkatle devam ettirilmesi gereği açık iken, öte yandan ekonomilerdeki kırılmanın devam ettiği bu aşamada, desteklerin ani ve büyük oranda geri çekilmesinin yanlışlığından bahsedilmektedir.

Ancak bu bölümde yukarıda gösterildiği üzere, kamu kesimlerinin mali dengelerindeki zorlama sürdürülebilirlik sınırlarını aştığından, mevcut mimari içindeki desteklerin bir bumerang etkisi yaratarak yakın gelecekte başka bir olumsuzluk dalgası şeklinde geri dönmesi muhtemeldir. Açıkçası burada muazzam bir sıkışma vardır.

Krize müdahale sürecinde başlıca büyük piyasa ekonomilerinde emisyon hacmi artmış, merkez bankalarının bilançolarında büyük genişlemeler meydana gelmiştir. Likidite ihtiyacının had safhada ve toplam talebin düşük olduğu kriz ortamında 2009 yılı boyunca bu türden genişleyici para politikalarının enflasyonist etkisi ortaya çıkmamıştır. Ancak para politikasının etkisinin 12-18 aylık bir gecikmeyle ortaya çıktığı düşünüldüğünde, büyümenin başlamasıyla beraber bu politikaların kendisini enflasyonist baskı şeklinde hissettirmesi kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Bu bağlamda likiditenin geri çekilmesi önümüzdeki dönemin başlıca iktisat politikası gündemlerinden birini oluşturacaktır. Kamunun daha önceki dönemde devraldığı varlıkların piyasaya arz edilmesi bu “sterilizasyon” sürecinin önemli bir bileşeni olarak gündeme gelecektir.

Son olarak krizden gerekli dersleri çıkartabilmek için konsantrasyonun kısa vadeli politika tartışmalarının ötesinde daha geniş bir ufka kaydırılması kaçınılmazdır. Zira günümüzün sıkıntılı küresel ekonomik ortamı, kısa vadeli çalkantılar ve konjonktürel olarak ortaya çıkan acil durumlar karşısında uzun dönemli rekabet avantajlarının ve yapısal faktörlerin ihmal edilmemesinin önemini bir kez daha ortaya koyuyor.

Küresel istikrarsızlık ortamında dahi, günümüzde ve gelecekte ihtiyaç duyacakları ulusal refah kaynaklarını verimlilik genişlemelerine dayandıran ekonomilerin ciddi bir rekabet avantajına sahip oldukları net bir şekilde ortadadır. Uluslararası rekabet gücünü arttırıcı kapsamlı politikalara imkân veren istikrarlı bir sosyo-ekonomik ortama sahip ekonomiler, küresel ekonomideki konjonktürel iniş-çıkışları en az hasarla atlatarak uzun dönemde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm ivmesi yakalayabilirler.

Öte yandan öyle gözüküyor ki, bundan böyle “bütün insanlığın hayrına olmayacak hiçbir gelişme” tekil veya bireysel olarak da sürdürülebilir olarak kimsenin işine yaramayacaktır. Bunun bir anlamı da çözümlerin bundan böyle küresel ve artan oranlarda kamusal olmasıdır. Bu duruş, küresel işbirliği mekanizmalarının devamlılığını gerektirmektedir.

Yine bu tespitin doğal bir sonucu da krize karşı çözümlerin salt iktisadi değil, siyasi, toplumsal ve ahlaki alanda da aranması gereğiyle ilgilidir. Yaşanan krizin ilk dikkat çeken göstergeleri kısa vadede iktisadi olsa da bunun hem kaynağında hem de uzun vadeli sonuçlarında karşımıza ahlaki öğeler çıkacaktır. Bu haliyle ele alındığında, yaşanmakta olan süreç bir “insanlık krizi” olarak görülmeli ve gereğince tedbirler alınmalıdır.

İkinci Bölüm

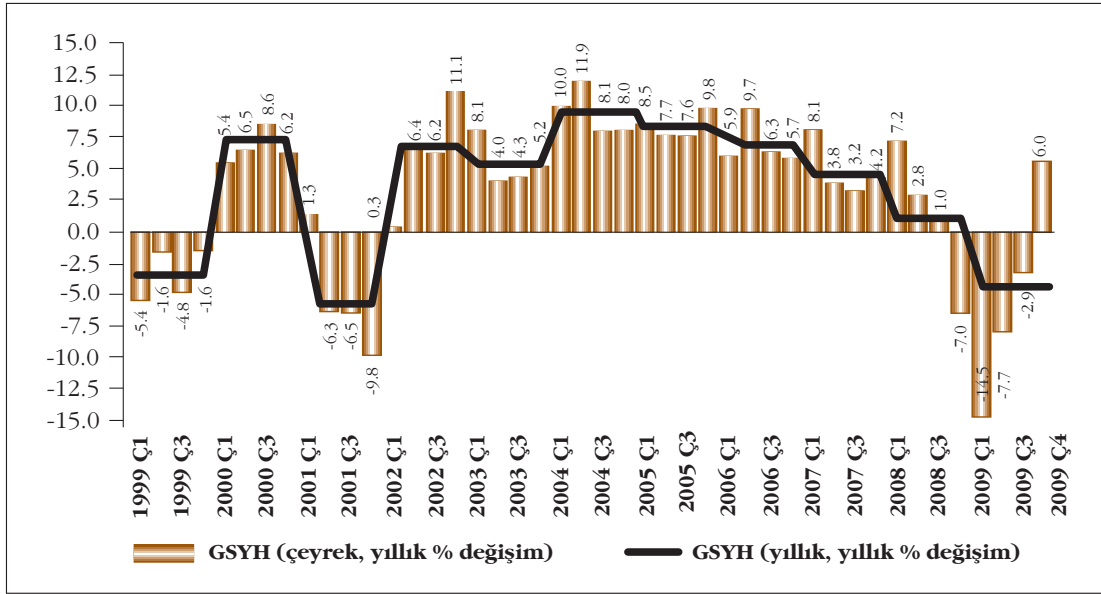
TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

2.1. İKİ KRİZ ARASINDA (2002-2007)

Türkiye ekonomisi 2002 yılının ilk çeyreği ile 2008 yılının son çeyreği arasındaki dönemde, 27 çeyrek kesintisiz bir büyüme kaydederek yakın tarihin rekorlarından birini kırmış, ancak bu süreç 2008 yılının 3. çeyreğinden itibaren bir yıl süreyle kesintiye uğramıştır (Şekil 2.1). Sözü edilen başarıda (i) 2001 krizi sonrasında yapılan bir dizi derin yapısal reformun, (ii) AB nihai üyelik müzakere sürecinin oluşturduğu kaldıraç etkisinin, (iii) dış âlemdeki pazar ve finans koşullarının destekleyici yönde gelişmesinin, (iv) içeride yakalanan siyasi istikrarın, (v) güçlü liderlik kalitesinin ve (vi) bütün bunların bileşkesi olarak gittikçe artan makroekonomik istikrarın katkısı büyüktür.

Şekil 2.1.'de gösterildiği üzere, 2002-2008 arasında kaydedilen yıllık ortalama % 5,9'u bulan büyüme sürecinde;

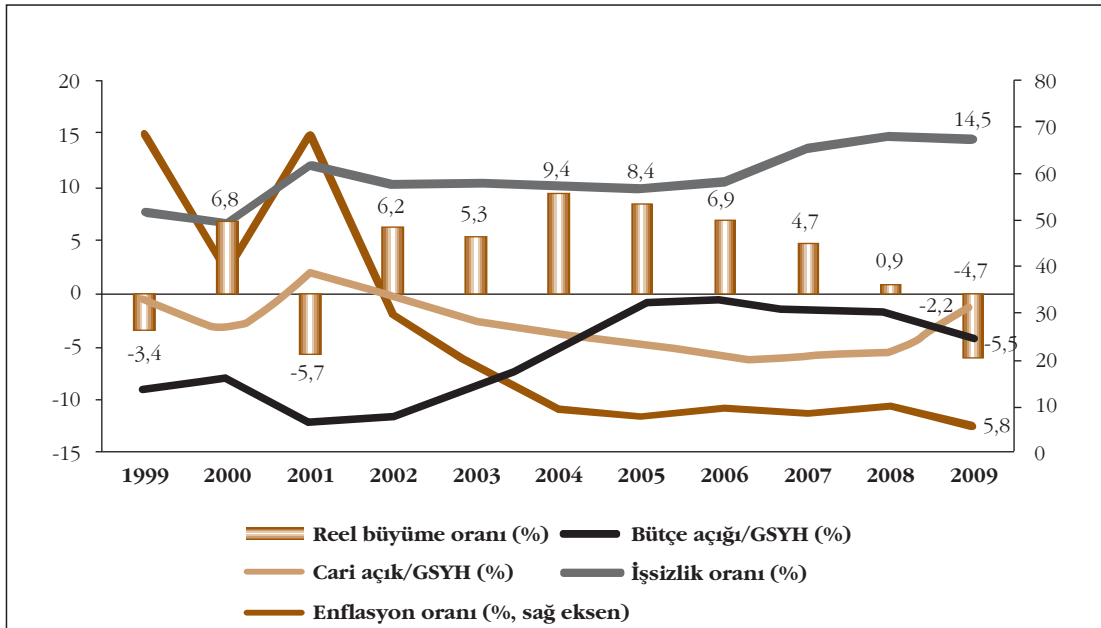
- (i) Yüksek büyümeye rağmen sağlam bütçe disiplini ve özelleştirme gelirleri sayesinde bütçe açıkları GSYH'nin % 12'leri (2001) civarından, 2005 yılı ve sonrasında Maastricht kriteri olan % 3'ün altına çekilmiş,
- (ii) Aynı süreçte AB tanımlı (brüt) kamu borç stokunun GSYH'ye oranı % 90'lar bandından (2001), 2005 yılı itibariyle Maastricht kriteri olan % 60 bandının altına inmiş,

Şekil 2.1. GSYH'nin reel büyüme eğilimleri (1999-2009, % değişim).

Kaynak. TÜİK.

- (iii) Enflasyonun temel tetikleyicisi olan bütçe açığı-borç sarmalının gerilemesine paralel olarak, yapışkan (kronik) bir nitelik arz eden enflasyon da yaklaşık 20 sene direndiği % 70 bandından 2004 ve sonrasında tek haneye gerilemiş,

Şekil 2.2. Büyüme, işsizlik, enflasyon, bütçe açığı ve cari açıktaki gelişmeler (1999-2009).

Kaynak. TÜİK, TCMB, Maliye, DPT.

- (iv) Bu kazanımlara rağmen, Türkiye ekonomisinde kaydedilen yapısal dönüşümün (örneğin, kamunun küçülmesi, tarımın yeniden yapılandırılması), diğer birtakım yetersizlikler (teknik ve mesleki eğitimin geri kalması, ara eleman yetersizliği) ve küresel rekabet ortamının getirdiği bazı zaruretler (verimlilik baskısı, şirketlerin yeniden yapılanması) nedeniyle büyüme yeterince istihdam oluşturmamış, işsizlik oranı da % 9 bandının altına pek düşmemiştir.
- (v) Bütün bunların sonucunda 2002-2008 yılları arasını kapsayan dönemde, 2005-2006 arasında genel bir eğilim olarak zaten ileri düzeyde bozuk olan gelir dağılımında anlamlı düzeltilmeler kaydedildiği (Tablo 2.1, Şekil 2.3) ancak 2007-2009 arasında bu alanda yeniden bozulmaların meydana geldiği görülmektedir (Tablo 2.2). Bu ifadeyi biraz açmak gerekirse, gelir dağılımı adaletsizliğini ölçen Gini katsayısı 2002 yılındaki 0,44 düzeyinden, 2006 yılı itibarıyla 0,38 düzeyine kadar gerilemiştir (Tablo 2.1). (Gini katsayısının sıfıra yaklaşması, gelir dağılımı adaletinin iyileştiğine işaret etmektedir.)

Tablo 2.1. Gelir Dağılımındaki Gelişmeler

	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20	Gini Katsayısı
1987	5,2	9,6	14,1	21,2	49,9	0,43
1994	4,9	8,6	12,6	19	54,9	0,49
2002	5,3	9,8	14	20,8	50,1	0,44
2003	6	10,3	14,5	20,9	48,3	0,42
2004	6	10,7	15,2	21,9	46,2	0,4
2006	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0,38

Kaynak. TÜİK.

Bu konunun bir parçası olarak son yıllarda Türkiye’de yoksulluk göstergelerinin de anlamlı bir şekilde iyileştiği görülmektedir (Tablo 2.2). TÜİK’in verilerine göre, nüfusun açlık sınırında olan kesimi, toplam nüfusun % 1,5’i düzeyinden (2002), 2008 yılı itibarıyla % 0,54’e kadar gerilerken, yoksulluk sınırında olan kesimin payı da aynı dönemde % 26,9’dan, % 17,11’e gerilemiştir. Bu gelişmelerin sonucunda günlük bir doların altında geçimini sağlayan kesim 2006 yılından sonra tespit edilememiş, böylece mutlak yoksulluk oranı azalırken, göreceli yoksulluk oranında az da olsa bir iyileşme kaydedilmiştir.

Tablo 2.2. Yoksulluk Araştırmasının Sonuçları (2002-2008)

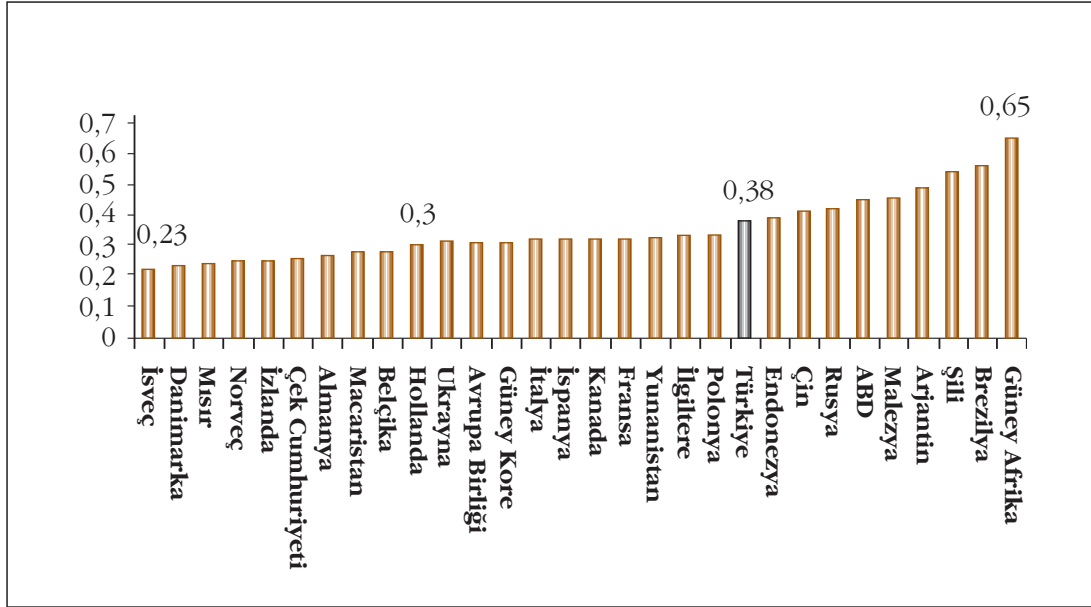
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Gıda Yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,6	20,5	17,81	17,79	17,11
Kişi başı günlük 1\$'ın alt	0,2	0,01	0,02	0,01	0	0	0
Kişi başı günlük 2,15\$'ın altı	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47
Kişi başı günlük 4,3\$'ın altı	30,3	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83
Görel yoksulluk	14,74	15,51	14,18	16,16	14,5	14,7	15,06

Kaynak. TÜİK.

Gelir dağılımı ve yoksulluk alanlarındaki iyileşmede;

- (i) Bilhassa sabit ve dar gelirli kesimlerin aleyhine gelişen enflasyonun düşmesi,
- (ii) Bir kaynak transferi anlamına gelen faiz ödemelerinin payının hem bütçeden hem de GSYH'den aldığı payın sürekli gerilemiş olması (bütçeden faiz ödemelerine aktarılan pay % 80'lerden (2002), 2005 ve sonrasında %30 bandına kadar düşerken, GSYH içindeki payı % 13'lerden (2003), 2005 ve sonrasında % 5,5 bandına kadar gerilemiştir Tablo 2.3)
- (iii) Bütçeden sağlığa, eğitime, toplumun dezavantajlı kesimlerine (sakat, yaşlı, dul, yetim, öğrenci) aktarılan payın anlamlı bir şekilde artmış olması,
- (iv) Çeşitli yoksul kesimlere yapılan aynî yardımların katkısı ve
- (v) Asgari ücret artışlarının 2002-2005 arasında enflasyonun üzerinde gerçekleşmiş, daha sonra da enflasyona paralel olarak artmaya devam etmiş olması önemli katkılar sağlamıştır.

Bütün bu lehteki gelişmelere rağmen, fakirlik ve bölgeler arası gelir dağılımı ve kalkınmışlık farkları Türkiye'nin önemli bir sorunu olarak varlığını sürdürmektedir (Şekil 2.3). Aradan geçen zamanda durum Türkiye lehine büyük oranda düzelmeye başlamış olsa da fukaralık ve bölgeler arası gelir dağılımı farkları Türkiye'nin önemli bir sosyal ve iktisadi sorunu olarak devam etmektedir.

Şekil 2.3. 2005-2007 verilerine göre dünyada gelir dağılımı eğilimleri (Gini katsayısı).

Kaynak. CIA Factbook.

Tablo 2.3. Temel Ekonomik Göstergeler (2003-2009)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
I .MİLLİ GELİR							
GSYH (Milyar TL)	454,7	559	648,9	758,3	856,3	950,1	953,974
GSYH(Milyar Dolar)	304,9	390,3	481,4	526,4	658,7	741,8	617,611
Kişi Başı Gelir(\$)	3383	4172	4964	7200	9300	10,436	8,590
II . KAMU MALİYESİ							
AB Tanımlı Borç Stoku/GSYH (%)	67,4	59,2	52,3	46,1	38,8	39,5	45,5
Net Kamu Borç Stoku /GSYH (%)	55,2	49,1	41,7	34,2	29,1	28,6	32,5
Toplam Dış Borç /GSYH (%)	47,3	42,1	35,1	39,4	38,4	37,3	43,9
Özel Sektör Dış Borcu/GSYH (%)	16	16,4	17,4	22,8	24,6	25	28,2
III . FAİZ GÖSTERGELERİ							
İç Borç Faizi (Bileşik) (%)	45	25,7	16,9	18,2	16,5	17	10,9
İç Borç Reel Faizi (%)	11,9	9,5	7,9	7,7	9,8	7,8	4,4
Faiz Harcamaları/Vergi Gelirleri (%)	71	56,3	38,2	33,4	31,9	30,1	30,9
Faiz Harcamaları/GSYH (%)	12,9	10,1	7	6,1	5,8	5,3	5,6

Kaynak. TÜİK, Hazine, Maliye ve TCMB.

Keza madalyonun diğer yüzünde parlak olmayan diğer bazı sorunlar da çözüm beklemektedir. Türkiye ekonomisi 2002-2007 yılları arasında yıllık ortalama % 6,9 oranında reel büyüme kaydetmiş olmasına rağmen, 2006 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme ivmesinde gözle görülür bir yavaşlama kaydedilmiştir (Şekil 1.1). Bu gelişmede, içte ve dıştaki bir dizi gelişmenin sürdürülebilir büyümeyi tehdit etmesi önemli rol oynamıştır. Büyümenin yavaşlamasında;

- (i) 2004 yılından beri oldukça yüksek seviyelerde seyreden özel nihai tüketim harcamalarındaki ve enerji ve gıda başta olmak üzere emtia fiyatlarındaki artışların enflasyona yukarı yönde baskı yapması ve enflasyon hedeflerinin tutmayışı,
- (ii) Aynı sürecin dış ticaret ve cari açığı tetiklemiş olması ve bu gelişmelere ekonomi idaresinin verdiği daraltıcı yöndeki para politikası tepkisi,
- (iii) Bütün dünyada likidite bolluğu nedeniyle alıp başını giden “carry trade” (kullan, kazan, iade et) sürecinin ve buna paralel olarak küresel risk alma iştahının tersine döndüğü algılamalarının ön plana çıkması,
- (iv) Büyümenin yavaşlamasına neden olan bu gelişmelerin paralelinde birçok ülkede sermaye çıkışları yaşanması, Türkiye’de de kurda tedirgin edici birtakım oynaklıklar artışı, enflasyon üzerindeki kur geçişkenliği üzerinden ilave bir baskı oluşturmaya başlanması, bozulan beklentiler ortamında Hazine’nin piyasadan gerçekleştirdiği borçlanma faiz oranlarının da hızla % 20 bandının üzerine tırmanması, olarak sıralanabilir.

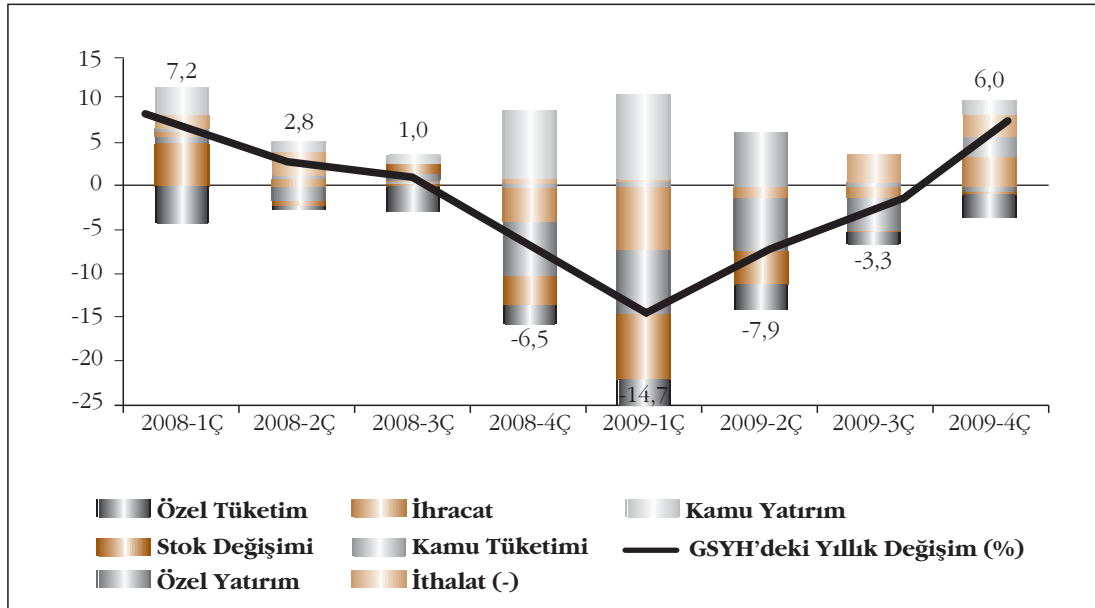
Beklentilerin bozulmaya başladığı böyle bir ortamda Merkez Bankası, daraltıcı para politikaları (faiz ve likidite) ile ekonomiyi soğutmaya, dolaylı olarak kurda istikrarı sağlamaya ve son tahlilde enflasyon hedeflerini tutturmaya çalışmıştır.

Netice itibarıyla 2008 yılının son çeyreğinde kontrolden çıkan küresel krizin etkileri gelmeden önce Türkiye, birçok diğer ülke gibi enflasyon cephesinde zorlanmaya ve bununla mücadele etmenin bir yan etkisi olarak büyümeden fedakârlık yapmaya başlamıştır.

2008 yılının ikinci çeyreğinde bir defa daha yükselen emtia fiyatları dolayısıyla bozulan enflasyon beklentilerini tekrar enflasyon hedefiyle uyumlu patikaya döndürmek amacıyla Merkez Bankası faiz artırımına gitmiştir. Ne var ki, aynı yılın Eylül ayında ABD’nin yatırım bankası Lehman Brothers’ın iflası bir dönüm noktası olmuş, tüm dünya ile birlikte Türkiye’de de enflasyon algılamasının yerini ekonomik kriz beklentisi almıştır. Burada çeşitli korku ve haklı endişeler nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Merkez Bankası başta olmak üzere ekonomi idaresinin dünyadaki gelişmeleri isabetle öngöremediği yolunda bir eleştirinin yerinde olacağı ifade edilebilir.

2.2. KRİZ VE BÜYÜME

Türkiye’de 2008 yılının son çeyreği ile birlikte küresel krizin etkileri reel ekonomide derin bir şekilde hissedilmeye başlanmış ve ekonomi son çeyrekte % 6,5 oranında küçülürken, yılın tamamında ise sadece % 0,9 oranında büyüme kaydetmiştir. Bilhassa 2001 krizi sonrasında yapılan reformlar sayesinde kamu ve bankacılık kesiminde krize daha sağlam bir finansal yapı ile giren Türkiye, 2005 yılından beri bozulmaya başlayan ve 2007 yılından sonra iyice belirginleşen siyasi istikrarsızlık ortamında ötelenen ikinci nesil reformlar nedeniyle, 2009 krizinden, 2001 yılına göre daha derin bir hasarla çıkmıştır. Türkiye ekonomisi yılının ilk yarısında sert bir şekilde daralırken, ikinci yarısında toparlanmış, yılın son çeyreğinde %6 büyüme kaydederek 2008 yılının son çeyreğinde başlayan küçülme süreci bitmiş, ekonomi yılın tamamında %4,7 oranında küçülmüştür. Bu küçülmede ise daralan iç talep başta gelmiştir (Şekil 2.4.).

Şekil 2.4. Büyümenin kaynakları (yıllıklandırılmış, 2008-2009).

Kaynak. TÜİK.

2.2.1. GÜVEN ENDEKSİNDEKİ GELİŞMELER

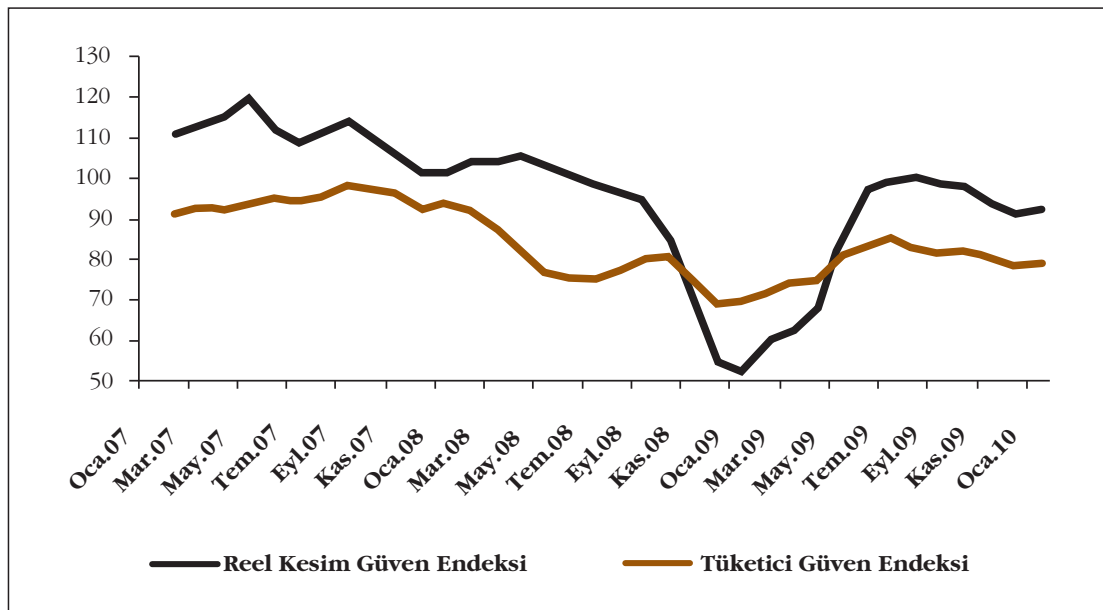
Bilindiği üzere küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisine etkisini üç kanal vasıtasıyla hissettirmiştir. Bunlar; beklentiler, ticaret ve finans kanallarıdır. Beklentiler tarafından bakıldığında, TÜİK-TCMB tüketici güven endeksi ve TCMB reel kesim güven endeksi, iktisadi faaliyetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Tüketici güven endeksi özel kesim tüketim eğilimini yansıtmaktadır.

Endekste sorulan sorular, içinde bulunulan dönemi kapsadığı gibi geriye dönük üç ayı ve geleceğe dönük üç-altı aylık süreci de kapsamaktadır.

Tüketici güveninde 2007 yılının ikinci yarısında başlayan düşüş trendi 2008 yılı son çeyreği ile birlikte dip noktasına ulaşmıştır (Şekil 2.5). Görüldüğü üzere, 2009 yılı ile birlikte yeniden toparlanmaya başlayan endeks aynı yılın ikinci yarısı itibarıyla tekrar sınırlı bir miktar düşüşe geçmiştir.

2009 yılının özellikle ikinci çeyreğinde endeksin yüksek bir toparlanma eğilimine girmesinin sebebi hükümetin uygulamaya koyduğu kriz önlem paketidir. Bu paketin tüketici güvenine etki eden en önemli yanı, tüketim eğilimini arttırması açısından, vergi indirimleridir. Yılın son çeyreğinde bir miktar düşen tüketici güveni, 2010 yılı Ocak ayı itibarıyla bir önceki aya göre yatay denilebilecek bir seyir izlemiştir.

Reel kesim güven endeksinin seyri incelendiğinde, 2007 yılının son çeyreğinden itibaren endekste görülen tedrici düşüşün yerini, küresel kriz etkisi ile sert bir düşüşe bıraktığı görülmektedir. Endekste 2008 yılı son çeyreğindeki düşüşün aynı dönemin tüketici güven endeksine göre daha fazla olduğu da görülmektedir. Bu farklılık kendini, harcamalar yöntemi ile hesaplanan GSYH'nin içinde yer alan özel kesim yatırımlarındaki düşüşün, özel kesim tüketimine göre daha hızlı düşmesinde de göstermektedir. Ekonomide üreticilerin atıl kapasite barındırarak üretim yaptıkları bir dönemde yatırım harcamaları endeksinin düşüş trendi içerisinde olması şaşırtıcı değildir.

Şekil 2.5. Tüketici ve reel kesim güven endeksi.

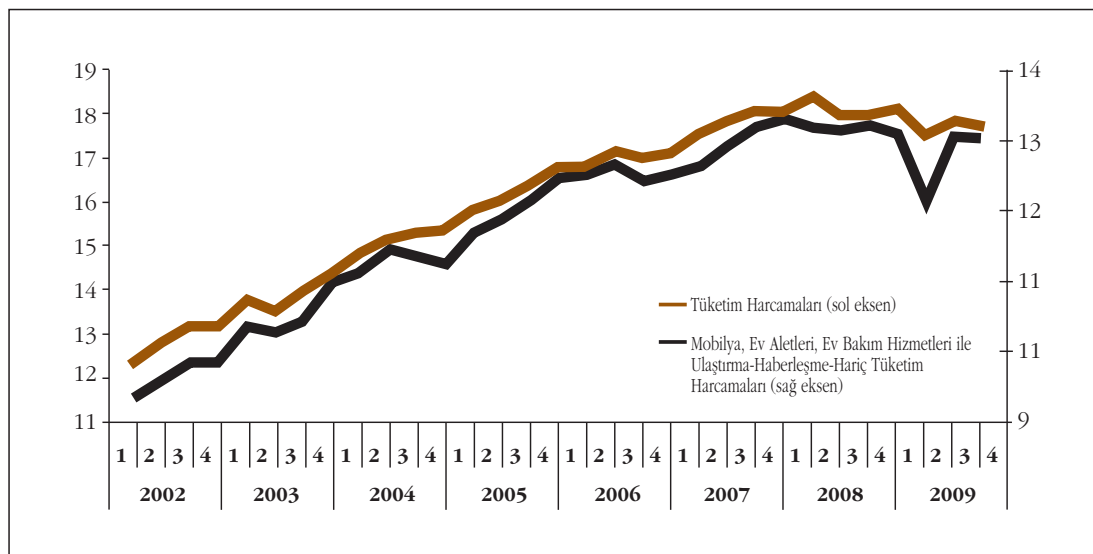
Kaynak. TCMB.

2009 yılının ikinci çeyreğinde endekste görülen artışın sebebi, iç piyasada görülen hareketliliğin sonucu olarak eriyen stokların yerine konulması ve göreceli olarak artan uluslararası talebin karşılanmasıdır. Endekste bu artış bir bakıma toparlanma beklentisine dayanmaktadır. Aşağıda GSYH'deki gelişmeler önce talep eksenli, ardından da üretim eksenli olarak özetlenecektir.

2.2.2. HARCAMALAR AÇISINDAN GSYH'DEKİ GELİŞMELER

GSYH'deki gelişmeler talep ya da harcamalar yönünden hesaplanabilmektedir. Tablo 2.4'te GSYH toplam harcamalar yönünden incelenmiştir. 2008 yılı son çeyreği ile birlikte GSYH'nin en büyük iki bileşeni olan özel kesim tüketim ve yatırımında ciddi gerilemeler görülmüştür. GSYH'de toplam büyüklüğü % 85-90 düzeyinde olan bu iki bileşende görülen düşüş, ekonominin 2009 yılının tamamında daralmasına neden olmuştur.

2.2.2.1. Tüketim: Türkiye ekonomisinde tüketim harcamalarındaki artış 2004 yılından beri GSYH'deki büyümenin ağırlıklı omurgasını teşkil etmiştir (Şekil 2.6). Bunu hem harcamalar yoluyla incelenen GSYH rakamları, hem de mukayeseli analizler ortaya koymaktadır. Gerçekten de AB'de hane halkı tüketim endeks değerinin açık ara en yüksek seviyelerde seyrettiği Türkiye'de tüketim baskısı kendini enflasyon hedefini tehdit eden bir unsur olarak da göstermiştir. Hane halkı tüketiminin soluksuz yükselişi 2009 yılında yerini bir daralmaya bırakmıştır (Şekil 2.6).

Şekil 2.6. Toplam hane halkı tüketimi (Mevsimsellikten arındırılmış, 1998 sabit fiyat, milyar TL).

Kaynak. TCMB.

Öte yandan ekonominin genel bir eğilim olarak daralma sürecine girdiği bir ortamda, 2008 yılının 2. çeyreğinden itibaren son altı çeyrekte kamu tüketiminin hiç düşüş göstermediği dikkat çekmektedir.

Bunun nedeni, kamunun bir dengeleyici (stabilizatör) olarak devreye girerek, devresel dalgalanmanın boyutunu makulleştirme çabasıdır. Bilhassa pozitif dışsallığı yüksek kamusal mal üretimine yönelik yatırım ve tüketimlerin uzun vadeli fonksiyonları göz önüne alındığında bunun son derece gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 2.4'te gösterildiği üzere kriz ortamında ise bu kalem göreceli olarak daha da artmıştır.

2009'un ilk üç çeyreğinde % 3'ün üzerine daralan ve GSYH'nin % 70'lerine varan bir kısmını oluşturan özel kesim tüketimi, 2009 yılının birinci çeyreğinde de % 10'un üzerinde daraldıktan sonra yılın son üç çeyreğinde yerine anlamlı düzeyde bir toparlanmaya bırakmıştır.

Nitekim ikinci ve üçüncü çeyrek itibarıyla daralma sırasıyla % 1,8 ve % 1,9 düzeyinde kalırken GSYH'nin % 6 oranında büyüdüğü son çeyrekte ise tüketim harcamaları % 4,7 oranında artış kaydetmiştir.

Tablo 2.4. Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişime Hızları (2007-2009, 1998 fiyatlarıyla)

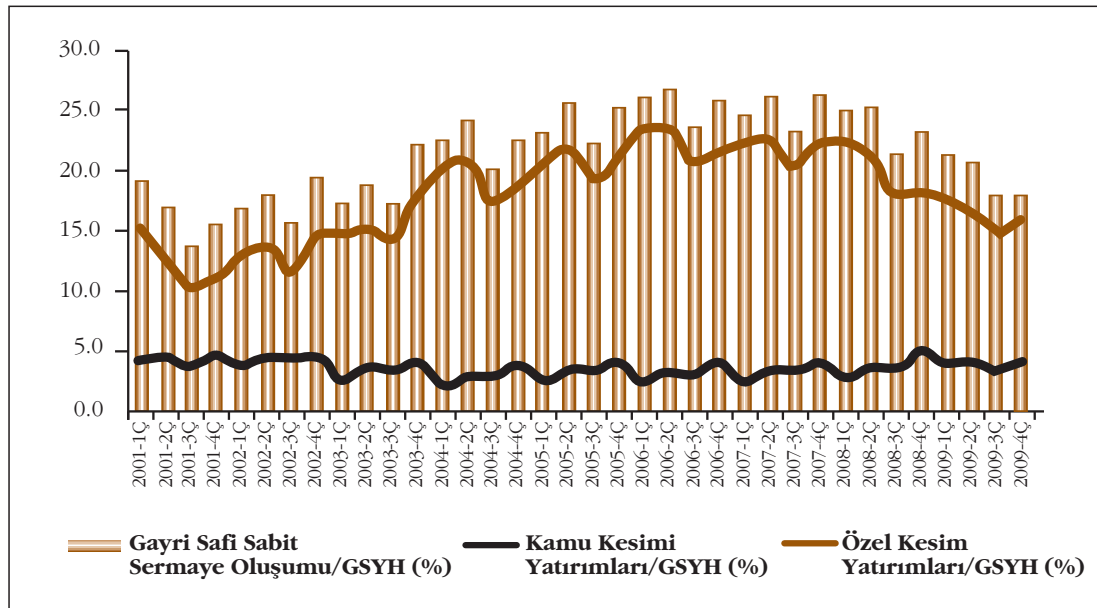
	GSYH %	Özel Tüketim	Kamu Tüketimi	Toplam Yatırım	Kamu Yatırımı	Özel Sektör Yatırımı			İhracat	(Eksi) İthalat
						Toplam	Makine	İnşaat		
2007	4.7	5.5	6.5	3.1	6.3	2.6	0.6	6.2	7.3	10.7
1Ç	8,1	4,9	7,0	2,4	3,2	2,3	-4,5	14,4	13,3	8,1
2Ç	3,8	2,3	13,5	1,6	7,8	0,8	-2,6	7,5	9,8	4,8
3Ç	3,2	7,7	4,2	1,9	12,7	0,4	-0,7	2,1	4,6	13,9
4Ç	4,2	7,1	2,7	6,3	1,7	7,2	10,5	2,0	3,3	15,6
2008	0,7	-0,3	1,7	-6,2	12,7	-9,0	-7,0	-12,4	2,7	-4,1
1Ç	7,0	5,7	5,5	7,3	18,3	6,2	14,9	-6,6	13,0	14,0
2Ç	2,6	0,6	-3,4	-2,0	14,8	-4,5	-2,0	-9,1	4,3	2,0
3Ç	0,9	-0,4	2,6	-8,7	4,9	-10,9	-10,0	-12,5	3,8	-3,8
4Ç	-7,0	-6,7	2,8	-18,7	15,1	-25,0	-27,5	-20,8	-8,2	-24,9
2009	-4,7	-2,3	7,8	-19,2	-2,2	-22,3	-22,6	-21,8	-5,4	-14,4
1Ç	-14,5	-10,1	5,1	-27,6	11,8	-32,2	-36,2	-25,2	-11,3	-30,9
2Ç	-7,7	-1,8	0,5	-24,4	0,2	-28,7	-28,5	-29,1	-11,0	-20,6
3Ç	-2,9	-1,9	5,2	-18,5	-5,7	-21,0	-19,7	-23,3	-5,4	-11,7
4Ç	6,0	4,7	17,9	-4,7	-8,6	-3,5	-0,1	-8,8	6,4	10,5

Kaynak. TÜİK.

Öte yandan bu şartlar altında, kamu tüketiminde kaydedilen artışa rağmen, GSYH'nin sadece % 11-12'lik bir kısmını oluşturduğundan, kamu tüketiminde yılın ilk dokuz ayında kaydedilen % 3,6'lık büyüme, tüketimin büyük bir daralmaya maruz kalmasını istenen ölçüde engelleyememiştir.

2.2.2.2. Yatırımlar: Türkiye'de son yıllardaki yatırımların (Tablo 2.5) GSYH içindeki payı genellikle % 23-25 bandında dalgalanmaktadır (Şekil 2.7). Bunun ortalama % 20'lik bir kısmını özel kesim gerçekleştirirken, kamu kesiminin payı ise GSYH'nin % 4-5'leri düzeyinde dalgalanmaktadır. Bu oran benzer ülkelerle paralellik arz etmektedir.

Kriz yılına gelince, toplam yatırım harcamalarının % 19'lar oranında daraldığı görülmüştür. Kamu yatırımları % 2,2 daralırken, özel kesim yatırımları % 22,3 oranında daralmıştır. Böylece 2009 yılında yatırımların GSYH içindeki payı % 19,9'a, özel kesim yatırımlarının GSYH içindeki payı ise % 16,1 düzeyine inmiştir. Böylece, 2009 yılında GSYH'de kaydedilen % 4,7'lik küçülmenin %3,8'i yatırımlardaki düşüşten gelmektedir. Yatırımlardaki en büyük düşüş ise ekonominin lokomotif sektörlerinden makine (özel kesimde daralma % 22,3, kamu kesiminde daralma % 16,8) ve inşaat (özel kesimde daralma % 21,8, kamu kesiminde % 2,4 genişleme) sektörlerinde gerçekleşmektedir.

Şekil 2.7. Yatırım eğilimleri (% 2001-2009/2.Ç).

Kaynak. TÜİK.

Tablo 2.5. Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlar, milyar TL, 2005-2010)

	2005	2006	2007	2008	2009 (1)	2010 (2)
Kamu Sektörü						
Tarım	2	1,9	2,9	3,4	4	5
Madencilik	0,4	0,5	0,7	0,7	1	1,4
İmalat	0,4	0,6	0,3	0,4	0,5	0,5
Enerji	3	2,8	3,4	3,6	3,5	3,8
Ulaştırma	8,5	9,7	9,5	14,7	13	14,2
Turizm	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3
Konut	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7
Eğitim	2,8	3,5	4	3,9	4,3	5,1
Sağlık	2,8	1,6	2,2	2,2	2,2	2,5
Diğer Hizmetler	5,6	7,8	9	10,8	9,1	11
Toplam	24,5	28,4	32,5	39,1	38,3	44,4
Özel Sektör						
Tarım	2,3	3,2	4,9	3,7	1,1	1,4
Madencilik	1,4	1,6	2,5	2,6	2,4	2,7
İmalat	30,8	39,3	69,9	70,7	53,2	59,8
Enerji	1,5	2,5	4,9	5,8	6,8	5,1
Ulaştırma	12,7	15,2	26,9	28,6	26,1	30,6
Turizm	5,8	6,9	10,3	12,2	93,8	10,8
Konut	11	14,5	19,6	12,4	10,6	10,8
Eğitim	0,8	0,9	1,5	2	1,2	1,8
Sağlık	3,7	5,3	6,9	0,8	4,3	6,3
Diğer Hizmetler	3,1	3,7	6,6	7,2	6,7	7,5
Toplam	73	93,1	154,3	152,6	121,8	136,8

(1) Gerçekleşme tahmini, (2) Program hedefi

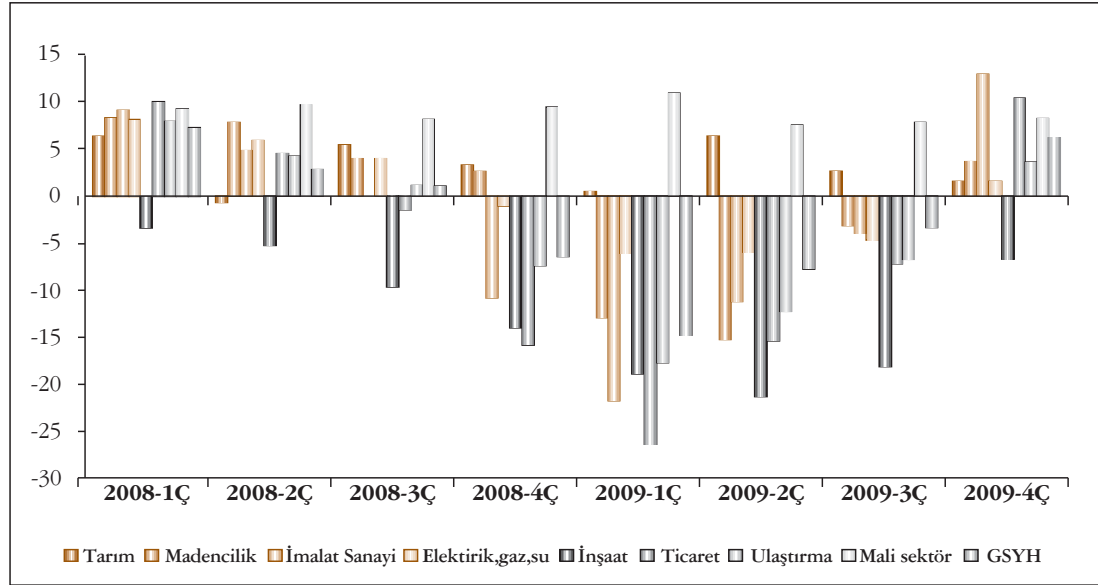
Kaynak. DPT.

2.2.2.3. Net İhracat: Türkiye’de son yıllarda dış ticaretin büyümeye etkisi negatif olmaktadır. Ancak 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren net ihracatın büyümeye katkısı artıya geçmiş, 2009 yılının ilk üç çeyreği sonunda % 8,4 oranında daralan ekonomide dış ticaretin katkısı yıllık bazda ilk çeyrekte % 6,7 puan, ikinci çeyrekte % 3,5 puan ve üçüncü çeyrekte % 2 puan olmuştur (Şekil 2.4).

2.2.3. ÜRETİM AÇISINDAN GSYH’DEKİ GELİŞMELER

Türkiye’de 2001’de yaşanan kriz ne kadar finans krizi ise, 2008’de yaşanan kriz o kadar üretim, yani bir reel ekonomi krizi olarak belirginleşmiştir. Bunu üretim ve istihdam gibi önemli verilerden takip etmek de mümkündür. 2009 yılında GSYH’deki gelişmelere üretim açısından bakıldığında (i) sanayi ve sanayinin en büyük alt bileşeni olan imalat sanayi, (ii) ekonomin lokomotif sektörü olan hizmetler ve (iii) son olarak da yapısal dönüşümün bir gereği olarak GSYH içindeki payı sürekli olarak gerileyen tarım sektörü açısından ele alınabilir.

Buna göre 2009 yılında tarım sektörü ve mali sektör hariç ekonomide bütün sektörlerin küçüldüğü gözlenmektedir (Şekil 2.8).

Şekil 2.8. Üretim yönüyle GSYH ve bileşenleri (2008/1.Ç – 2009/3.Ç).

Kaynak. TÜİK.

Tablo 2.6. Üretim yöntemiyle GSYH'deki gelişmeler (Cari fiyatlar, TL.).

	2008					2009				
Sektörler (Milyar TL)	I.Çeyrek	II.Çeyrek	III.Çeyrek	IV.Çeyrek	Toplam	I.Çeyrek	II.Çeyrek	III.Çeyrek	IV.Çeyrek	Toplam
Tarım	7.77	14.00	32.89	16.06	70.74	7.78	15.41	35.68	17.53	76.41
Sanayi	37.28	41.55	39.56	35.31	153.72	31.39	35.79	37.03	38.47	142.70
İnşaat	10.66	12.33	11.31	10.33	44.65	9.32	9.44	8.64	9.16	36.59
Ticaret	27.07	31.83	30.95	26.42	116.29	21.59	25.27	27.60	28.04	102.51
Ulaştırma	28.88	34.67	36.81	34.65	135.03	27.18	30.82	33.71	35.30	127.02
Mali Aracı Kuruluşlar	7.52	7.95	8.08	9.47	33.03	10.75	11.13	11.21	11.18	44.29
GSYH (Alıcı fiyatlarıyla)	215.60	239.36	262.39	233.17	950.53	209.70	229.72	262.72	251.82	953.97

Kaynak. TÜİK.

2.2.3.1. Sanayi Üretimindeki Gelişmeler: 2002-2008 yılları arasında yıllık ortalama % 5,9'luk büyüme kaydeden Türkiye ekonomisinde sanayi üretiminin büyümeye katkısı oldukça yüksektir. Yerli firmalar bu süreçte konjktürel likidite bolluğunu değerlendirip, üretim kapasitelerini artırmışlardır.

Dönem boyunca yerli firmaların üretim kapasiteleri artırılırken rekabet üstünlüğüne dayalı stratejilere geçiş denemeleri görülmekle birlikte, bu konu Türk sanayisinin rekabetçiliğindeki en kırılgan alan olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2.3.2. İmalat Sanayi: Toplam sanayi üretimi 2009 yılında % 9,5 oranında gerilerken, gelişmelere alt bileşenleri itibariyle bakıldığında en büyük daralma imalat sanayinde görülmektedir (Tablo 2.7).

Ekonomik aktivitenin yaklaşık 4'te 1'ini oluşturan imalat sanayi, küresel ekonomik kriz ile birlikte görülen talep düşüşünden etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Hem iç hem de dış talebin zayıf seyretmesi yurtiçinde sanayi üretimini sınırlayan bir etkidir. Bu ekseninde, imalat sanayi hasılasında, 2009 yılında, % 10,78'lik bir daralma görülmüştür. İmalat sanayinde görülen bu düşüş 2009 yılı GSYH'sını % 1,69 puan aşağı çekmiştir.

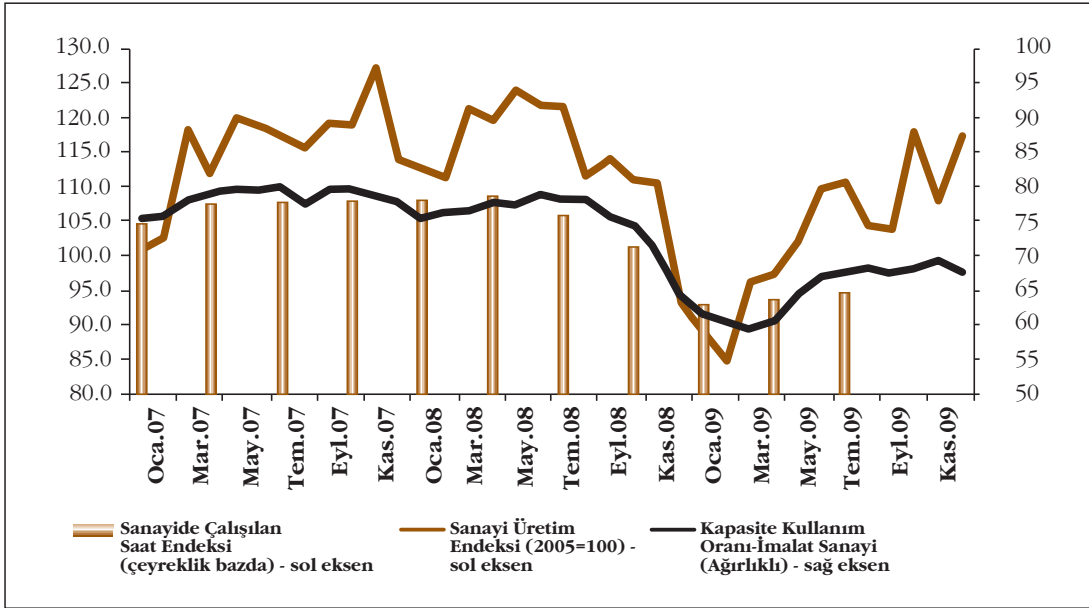
2009 yılında % 10,78 daralan imalat sanayi üretiminin tüm alt bileşenlerinde de ciddi daralmalar görülmüştür. Özellikle ara malı ve sermaye malı üretiminde görülen yüksek oranlı düşüşler ekonominin diğer sektörlerinde de üretimin ve yatırımın düştüğünün ispatı niteliğindedir.

Tablo 2.7. Sanayi Üretimi ve Alt Bileşenlerindeki Gelişmeler (Bir önceki yılın aynı dönemine göre % değişim)

	2007	2008	2009-1Ç	2009-2Ç	2009-3Ç	2009-4Ç	2009
Toplam Sanayi	6,9	-0,9	-14,2	14,5	3,1	7,7	-9,5
İmalat Sanayi	6,6	-1,8	-16,4	17,5	1,17	10,39	-10,78
Aramalı İmalatı	6,65	-3,78	-10,4	19,49	4,51	1,15	-9,73
Dayanıklı Tük. Malı İmalatı	3,37	-0,45	-17,25	30,47	4,95	-4,01	-3,77
Dayanıksız Tük. Malı İmalatı	4,39	-1,53	-19,51	8,91	0,42	22,7	-3,13
Sermaye Malı İmalatı	12,84	2,07	-25,4	27,65	-2,79	16,92	-25,1
Gıda - İçecek İmalatı	3	4,1	-33,6	5,46	7,93	43,37	-1,15
Tekstil Ürünleri İmalatı	0,6	-10,6	-18,38	13,37	8,08	9,36	-9,81
Giyim Ürünleri İmalatı	6,6	-12,1	-4,3	2,21	-3,89	9,35	-9,18
Madencilik	8,3	7,5	-17,3	16,05	23,4	-9,07	-2,56
Enerji	8,7	3,8	-0,8	-1,11	9,67	-4,05	-4,44

Kaynak. TCMB.

Şekil 2.9'da sanayi üretim endeksi, sanayide çalışılan saat endeksi ve imalat sanayiinde kapasite kullanım oranları sunulmuştur. Görüldüğü üzere, sanayi üretimi ve sanayide çalışılan saat, 2008 yılı ikinci yarısından itibaren bir düşüş trendi içerisine girmiştir.

Şekil 2.9. Sanayi sektöründeki başlıca gelişmeler (2007-2009).

Kaynak. TCMB.

Sanayi üretimi, küresel krizin Türkiye’de de toplam talebi düşürmeye başladığı dönem olan 2008 yılı son çeyreği ile birlikte keskin bir düşüş yaşamıştır. Aynı dönemde hem yurtiçi hem de uluslararası talebin zayıf seyretmesi ile sanayi üretimi ve sanayide çalışılan saatler de gerileme göstermiştir.

Bütün bunlara paralel olarak sanayi üretim endeksi de 2008 yılı Temmuz ayındaki 121,4 seviyesinden, 2009 yılı Şubat ayındaki 84,6 değerine kadar kesintisiz bir düşüş göstermiştir. 2009 yılı Mart-Temmuz döneminde nispi bir toparlanmanın kaydedildiği endeks 2009 Temmuz ayında tekrar 2008 Ekim ayındaki 110 düzeyine kadar çıkmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu hızlı toparlanmanın ardında, tüketici güveninde yaşanan artış ve hükümetin uygulamaya koyduğu canlandırma paketlerinin etkisi vardır. 2009 yılında sanayide çalışılan saat endeksinde aynı gelişmelere bağlı olarak tedrici bir artış görülmüş, ancak sanayi üretimi 2009’un özellikle son çeyreğinde mevsimsel etkilere bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemiştir.

İmalat sanayinde kapasite kullanım oranlarında trend, sanayi üretimine paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye ekonomisinde sanayinin çok büyük bir yüzdesini oluşturan imalat sanayiinde kapasite kullanımı küresel kriz dinamikleri ile düşüşe geçmiş, beklentilerdeki toparlanma ve canlandırma paketinin etkisi ile de artışa geçmiştir. 2008 yılı Eylül ayında % 75 düzeyinde olan kapasite kullanımı, 2009 Mart ayında % 59 düzeyine kadar gerilemiştir. 2009 yılının kalan dönemi boyunca kapasite kullanım oranı sınırlı bir artış göstermiş olsa da kriz öncesi düzey yakalanamamış, 2009 yılsonu itibarıyla % 67 düzeyinde kalmıştır. İmalat sanayiinde atıl kapasitenin bulunması sektördeki yatırımların ve istihdam artışının önündeki engeldir. Küresel krizin tahribatını henüz tam anlamıyla atlatamayan sanayi sektöründeki gelişmeler ekonomik büyümenin performansında ciddi rol oynayacaktır.

2.2.3.3. Hizmet Sektöründeki Gelişmeler:

a) Mali Sektör: Doğrudan mali aracılık hizmetleri Türkiye’de GSYH’nin % 10-12’lik kısmını oluşturmaktadır. Buna dolaylı mali aracılık sektörü de ilave edildiğinde, sektörün GSYH içindeki payı % 18-20 civarına kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla sanayi sanayi sektöründen sonra ekonominin en büyük ikinci lokomotif sektörü mali sektör olmuştur. Mali sektör, 2008 yılı son çeyreğini de içeren kriz döneminde, 2009 yılı son çeyreğine kadar, reel bazda ortalama % 8,8 büyümüştür.

Mali sektörün en büyük alt bileşeni olan bankacılık sektörü ise kriz döneminde kârlılığını artırarak sürdürmüştür.

Tablo 2.8. Bankacılık Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

(Milyon TL)	Aralık 08	Mart 08	Haziran 08	Eylül 08
Aktif Toplamı	732.536	753.782	768.230	798.046
Krediler	367.445	366.239	368.150	375.731
Takipteki Alacaklar (Brüt)	14.053	17.147	18.790	21.202
Bireysel Krediler	117.132	115.592	120.651	123.348
Menkul Değerler	193.990	211.124	221.778	241.512
Mevduat	454.599	467.130	467.613	488.945
Özkaynaklar	86.425	91.737	97.817	105.417
Dönem Kâr/Zararı	13.422	5.159	11.018	15.711
Türev Ürünler	102.685	132.349	123.348	132.765

Kaynak. BDDK.

Krizin en derin etkilerinin yaşandığı dönemde, güçlü bankacılık sektörü, piyasalara yönelik kredi akışını sınırlandırarak ve artan oranlarda seçici davranarak risklerini azaltırken, kaynaklarını ağırlıklı olarak kamu sektörü finansman açıklarına kaydırmıştır. (Yıllık kredi genişlemesi % 6,9 iken menkul değerlerde görülen artış % 35,5'tir. Menkul değerlerdeki artışın bir kısmı faiz oranlarının düşmesinden bir kısmı da banka portföylerine yeni kamu kağıdı eklenmesinden ileri gelmektedir.)

Tablo 2.8'de bankacılık sektörüne ilişkin temel kalemlerin 2008 ve 2009 yıllarında izlediği seyir gösterilmiştir. Bankacılık sektörüne ilişkin genişleme, temel kalemlerde görülebilmektedir. Sektörün aktiflerinin toplam büyüklüğü yıllık bazda % 13,8 artmıştır. Aktif büyüklüğündeki bu artışta menkul değerlerdeki ve mevduattaki artış etkin rol oynamıştır.

Toplam kredi genişlemesi yılın ilk 6 ayında sadece 706 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Piyasada artan risklilik ile birlikte, kredi alacaklarının ileride borçlarını ödeyememesi beklentisi kredi arzını sınırlandırmıştır. Yılın ikinci yarısında ise TCMB'nin aldığı önlemlerin ve piyasadaki olumlu beklentilerin sonucunda kredi kaleminde yıllık % 6,9'luk bir artış görülmüştür.

Bankacılık sektörünün risk adına en yakından takip ettiği büyüklük ise takipteki alacaklardır. Brüt takipteki alacaklar 2009 yılında 7,8 milyar TL'lik (% 55) artış göstermiştir.

2009 yılında ekonomi küçülürken bankacılık sektörünün kârlılığının artmasında menkul değerlerdeki artışın önemli bir payı vardır. Yıl içerisinde menkul değerlerin toplam aktiflere oranı % 25-30 bandında gerçekleşmiştir.

Aralık 09	Aralık 08 Mart 09	Mart 09 Haziran 09	Haziran 09 Eylül 09	Eylül 09 Aralık 09	Aralık 08 - Aralık 09	
	Tutar	Tutar	Tutar	Tutar	Tutar	(%)
833.928	21.246	14.448	29.816	35.882	101.392	13,8
392.622	-1.205	1.911	7.581	16.891	25.177	6,9
21.853	3.094	1.643	2.411	651	7.800	55,5
129.915	-1.541	5.059	2.697	6.567	12.783	10,9
262.876	17.134	10.655	19.734	21.364	68.886	35,5
514.618	12.531	484	21.332	25.673	60.019	13,2
110.751	5.312	6.080	7.600	5.334	24.327	28,1
20.075	-8.262	5.858	4.694	4.364	6.654	49,6
129.001	29.664	-9.001	9.417	-3.764	26.316	25,6

TCMB'nin kararlı bir politikayla uyguladığı faiz indirimleri sonrası bono ve tahvil faizleri üzerinde görülen düşüş bu kâğıtların değerini yükselterek banka varlıklarının artışında önemli bir pay sahibi olmuştur.

2009 yılında bireylerin daha risksiz varlıklara talebi dolayısıyla bankaların toplam mevduatında % 13,2'lik bir artış görülmüştür. Mevduatlardaki artış, rezerv para (para tabanı) büyüklüğünü de arttırmıştır.

Bankacılık sektörü 2010 yılında, kriz yılındaki gibi dönem kârlarını % 49,6 düzeyinde artıramayacağını öngörmektedir. 2010 yılının özellikle ikinci yarısında beklenen faiz artışlarından ötürü bankaların elinde tuttuğu varlıkların değerinin düşeceği ve kârlılığın da bu sebeple küçüleceği beklentisi vardır.

Bunun yanında, 2010 yılında kredilerin takibe dönüşüm oranlarında da artış olacağı beklentisi sektörün kârlılık adına kaygı yaşamasına neden olmaktadır. Ancak bunun gerçekçi bir kaygı olduğu şüphelidir. Zira küresel krizin dip noktasındaki 2009 yılında kredilerin takibe dönüşüm oranı % 3,7 seviyesinden sadece % 5,3 seviyesine kadar sınırlı bir artış göstermiştir.

Ekonominin canlanıp, ödeme takviminin rahatlayacağı bir ortamda şirketlerin ödeme kabiliyetinin artacağı beklentisi daha gerçekçidir. Açıkçası, 2010 yılının ilk iki ayı itibarıyla ekonomide hiçbir veri bu oranın çok artacağı baskısını yansıtmamaktadır. Bu noktadan bakıldığında bankacılık sektörünün kârlılığında rekor düzeyde kâr açıklanan 2009 yılına nazaran sadece bir miktar gerileme yaşansa da bunların abartılarak reel sektörün baskı altında tutulması doğru bir strateji olmayacaktır.

b) İnşaat Sektörü: 2008 yılı başından beri sürekli daralma eğilimi içerisinde olan yegâne sektördür. Küresel ölçekte görülen talep düşüşü sektörün daralmasının en büyük nedenidir. Konusunda dünyanın, Çin'den sonra, ikinci büyük üreticisi olan Türkiye inşaat sektörü küresel krizde durgunlukla karşılaşmıştır. Şöyle ki, inşaat sektörü faaliyetlerinin % 60'ını yurtdışında yapmaktadır. Ülke içindeki inşaat sektörünün % 60'ını içeren konut üretimi de konut kredisi hacminin azalması ve tüketicilerin beklediği konut fiyatı düşüşü ile konut alımlarını ertelemesi dolayısıyla küçülme trendine girmiştir. Bu gelişmeler neticesinde GSYH'nin yaklaşık % 5-6'lık payına sahip olan inşaat sektörü, 2008 yılında GSYH büyümesine eksi 0,5 yüzde puanlık, 2009 yılı ilk üç çeyrek büyümesine de ise eksi 1 yüzde puanlık olumsuz katkı yapmıştır.

2009 yılı ilk üç çeyreğinde inşaat sektörünün kendi içinde yaklaşık % 20 daralması katma değeri yüksek olan, yaklaşık 300 alt sektörü harekete geçiren bu sektörün ekonomik büyüme için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Son çeyrekte sektördeki daralmanın yavaşlaması iyimser bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

c) Ticaret ve Ulaştırma Sektörleri: GSYH'nin % 13-15'lik kısmını oluşturan ulaştırma sektörü, azalan ekonomik aktivite dolayısıyla 2009 yılında % 7,1 oranında küçülmüştür. Ulaştırma sektöründe azalan ticaretin payı çok fazladır. Ticaretteki daralma lojistik ihtiyacını azaltmış ve ulaştırma faaliyetlerinin hem ülke bazında hem de küresel ölçekte azalmasına neden olmuştur. Ulaştırma sektöründe görülen daralma 2009 yılında süreklilik arz etmiş ve GSYH'nin % 1,02 küçülmesine neden olmuştur.

Küresel kriz ile birlikte en çok daralma görülen alanlardan biri de ticarettir. Düşük seyreden yurtiçi ve uluslararası talep koşulları altında ticarete küçülme yaşanmıştır. Ticarete 2009 yılında yaşanan küçülme % 10,4 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında, GSYH'nin % 12,2'lik kısmını oluşturan ticarete görülen düşüş, GSYH'nin % 1,26 küçülmesine neden olmuştur.

Ticaret ve ulaştırma faaliyetlerinin bu düzeylerde küçülmesinin ardında sanayi üretimindeki büyük daralma yer almaktadır. Diğer bir deyişle, sanayi üretimindeki daralma, ulaştırma ve ticarete konu olan malların çok önemli bir bölümünün üretiminin düşmesi demektir.

d) Tarım: Konjonktür kaynaklı gelişmelerin etkisi yalıtıldığında tarım sektörünün son yıllarda istikrarlı bir şekilde büyüdüğü görülmektedir. 2008 yılındaki 950 milyar TL'lik GSYH'nin içindeki payı 70 milyar TL civarında gerçekleşen tarımsal hasıla, 2009 yılındaki küçülme ortamında 953 milyar TL olarak gerçekleşen GSYH'nin içinde 76,4 milyar TL'lik bir pay almıştır. 2009 yılında da krizden göreceli olarak en az etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur. Sektör krize rağmen büyümeye devam etmiş, 2009'un ilk dokuz ayı itibarıyla sektör GSYH'nin % 9,7'lik bir kısmını teşkil etmiş, geçirdiği yapısal dönüşümler ile katma değer artışı yaşayan tarım sektörü kriz döneminde de ayakta kalmayı başarmıştır.

Sonuç olarak küresel krizin Türkiye'de reel sektöre etkilerini derinden hissettirmeye başladığı 2008 yılı son çeyreğinde büyüme gösteren üç sektör tarım, madencilik ve mali sektördür.

Ekonomide düşük iç ve dış talebin görülmeye başlanması ile birçok sektörde küçülme meydana gelmiştir. Özellikle; imalat sanayii, ticaret ve ulaştırma üçlüsünde görülen birbirine bağlı ve sert düşüş GSYH'deki küçülmenin itici gücü olmuştur. Bu üçlüde görülen yüksek düşüşler ekonomide işsizlik artışına da büyük katkı yapmıştır. 2009 yılında tarım sektörü ve mali sektör büyümeye toplamda 2,08 yüzde puan katkı yaparken diğer sektörlerdeki sert daralma GSYH'yi 2009 yılında % 4,7 oranında küçültmüştür.

2.3. İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

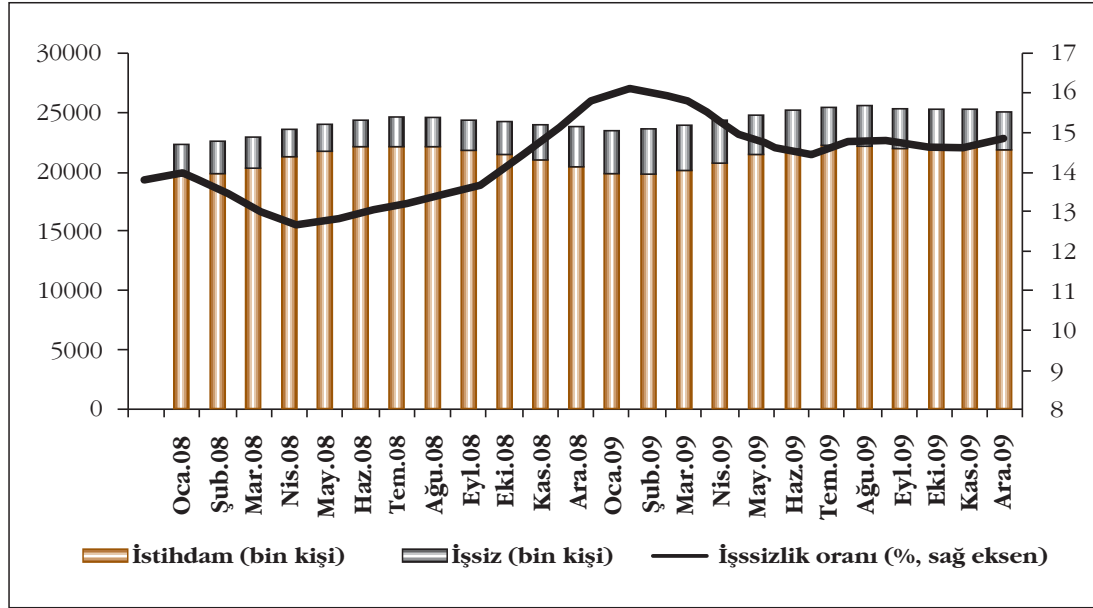
2008-2009 küresel krizinin Türkiye'de reel sektör üzerindeki daraltıcı etkisi nedeniyle özellikle 2008 yılının son çeyreğinde ve 2009 yılının ilk çeyreğinde işsizlik oranlarında çok hızlı bir tırmanış görülmüştür. Bu süreçte düşen iç ve dış talep ve tüketici beklentilerindeki bozulma, üretime olumsuz etki etmiş ve üreticiler de ilk olarak işçi çıkarma yoluna gitmişlerdir.

Şekil 2.10'da, 2008 ve 2009 yıllarında işgücü piyasasında istihdam edilen ve işsiz kişi sayısı gösterilmektedir. Bilindiği üzere işsiz kişi sayısının işgücü piyasasındaki kişi sayısına oranı da işsizlik oranlarını vermektedir. Eylül 2008'de % 10,7 olan işsizlik oranı Şubat 2009'da % 16,1 düzeyine kadar tırmandıktan sonra, Kasım ayı itibarıyla % 13,1'e gerilemiş, 2009 yıl ortalaması olarak da % 14 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 2.10'da üst üste eklenerek sunulan "istihdam edilen" ve "işsiz kişi sayılarının" toplamı, işgücü piyasasının toplam büyüklüğünü vermektedir. İşsizlik oranları kriz dinamikleriyle artarken, işgücü piyasasındaki değişim de izlenmesi gereken bir unsurdur. Ekim 2008-Şubat 2009 döneminde istihdam edilen kişi sayısı 1 milyon 788 bin kişi azalırken, işsiz sayısı 1 milyon 72 bin artmıştır. Bu rakamlar işgücü piyasasından iş bulma umudunu kaybeden kişilerin piyasadan çıktığının göstergesidir.

İşgücü piyasasında toparlanma ise 2009 yılı Mart ayı ile birlikte hissedilmeye başlanmıştır. Bu iyileşme reel kesim güven endeksinden de takip edilebilmektedir. 2009 yılı Şubat-Mart ayları döneminde artmaya başlayan reel kesim güveni, 2009 yılı ikinci çeyreğinde ivme kazanmıştır.

Dönem boyunca görülen bu iyileşme ile birlikte istihdam edilen kişi sayısı artmaya, işsiz sayısı da azalmaya başlamıştır. 2009 yılı Şubat-Aralık ayları arasında istihdamda 1 milyon 672 bin kişilik artış görülürken, işsiz kişi sayısı sadece 441 bin azalmıştır.

Şekil 2.10. İşgücü piyasalarındaki gelişmeler.

Kaynak. TÜİK.

2008 Ekim ayında 24 milyon 297 bin kişiyi kapsayan işgücü piyasası, 2009 Şubat ayında 23 milyon 581 bin'e düşmüştür. 2009 Şubat döneminden itibaren ekonomide görülen iyileşmeye paralel olarak istihdam artışı ve işsizlikte düşüş görülürken işgücü piyasasının büyüklüğü 2009 Kasım ayında 25 milyon 11 bin kişiye ulaşmıştır. Ekonomideki "dipten dönüş sonrası" istihdam olanağı, işgücü piyasası büyümesine göre daha fazla arttığı için işsizlik oranları % 16,1'lik en yüksek seviyesinden % 13 seviyesine gerilemiştir. Küresel krizin yaptığı bozucu etkinin dip noktasından dönüşü hem istihdam sayısını hem de iş arayan kişi sayısını artırmıştır.

Tablo 2.9'da işsizlik oranları 2008-2009 döneminde yıllık bazda gösterilmiştir. 2008 yılında % 11 olan işsizlik oranı 2009'da % 14'e çıkmıştır. Böylece, küresel kriz etkisiyle bir yılda işsizlik oranları (net) "3" yüzde puan artmıştır. Orta Vadeli Program'da 2009 yılı işsizlik beklentisi % 14,8 olarak belirlenmiş olsa da gerçekleşme % 14 ile daha iyi bir görünüm sunmaktadır (Tablo 2.9). İşsizlik oranı artışının gelişiminde bir detay dikkat çekmektedir: Şöyle ki, işsizlik oranı 3 yüzde puan artarken, aynı dönemde, istihdam 83 bin kişi artmıştır.

İşsizlik oranı artışının kaynağı, ekonomik kriz nedeniyle işgücü piyasasına dahil olan kişilerin iş bulamaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.9. Türkiye’de İşgücü Durumu (yıllık, 2008-2009)

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Kurumsal olmayan nüfus (000)	69.724	70.542	48.349	48.747	21.375	21.795
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	50.772	51.686	35.697	36.197	15.075	15.489
İşgücü (000)	23.805	24.748	16.063	16.585	7.742	8.163
İstihdam (000)	21.194	21.277	14.010	13.839	7.184	7.438
İşsiz (000)	2.611	3.471	2.053	2.746	558	724
İşgücü katılma oranı (%)	46,9	47,9	45	45,8	51,4	52,7
İstihdam oranı (%)	41,7	41,2	39,2	38,2	47,7	48
İşsizlik oranı (%)	11	14	12,8	16,6	7,2	8,9
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	13,6	17,4	13,1	17	15,4	19,1
Genç nüfus işsizlik oranı (%)	20,5	25,3	22,6	28,2	15,5	18,9
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	26.967	26.938	19.634	19.611	7.332	7.326

Kaynak: TÜİK.

2009 yılının tamamına ilişkin işgücü durumunda dikkat çeken bazı sorunlar şunlardır: (i) Tarım dışı işsizlik oranının % 17,4’e çıkmış olması; (ii) Kentlerde işsizlik oranının % 16,6’ya çıkması; (iii) Genç nüfusta işsizlik oranının % 25,3’e ulaşması; (iv) Kentlerde genç nüfusta işsizlik oranının % 28,2 olması.

Resesyondan çıkış sürecinde ekonomilerin kriz öncesi büyüklüklerine ulaşması 1,5-2 yıl alırken, işsizlik oranlarının eski seviyelerine dönmesi 3-4 yıl sürmektedir.

Zira güçlü büyümenin gözlenmesi üreticileri önce krizde atıl duruma düşmüş kapasitelerini kullanmaya ve verimlilik arayışlarına sevk etmektedir. Bu süreçte yeni çalışan almaktan ziyade, halihazırdaki çalışanların fazla mesaisi ile üretim yapılması eğilimi görülmektedir. Büyüme oranları mevcut kapasitenin yetersiz kalabileceği düzeye geldiğinde yeni yatırımlar ve yeni istihdam olanakları görülür ve işsizlik oranları düşme eğilimine girer. Dolayısıyla Türkiye’de işsizlikteki gerileme bir hayli yavaş olacak ve uzun bir zaman alacaktır.

Nitekim, işgücü piyasasına yönelik orta vadeli programda öngörülen tahminler yukarıdaki analizi doğrulamaktadır. Tablo 2.10’da sunulduğu üzere, işsizlik oranlarının yıllık bazda 2010 ve 2011 yıllarında % 14’ün üzerinde seyrettikten sonra, 2012 yılı ile birlikte ancak % 13 düzeyine kadar bir düşüş beklenmektedir.

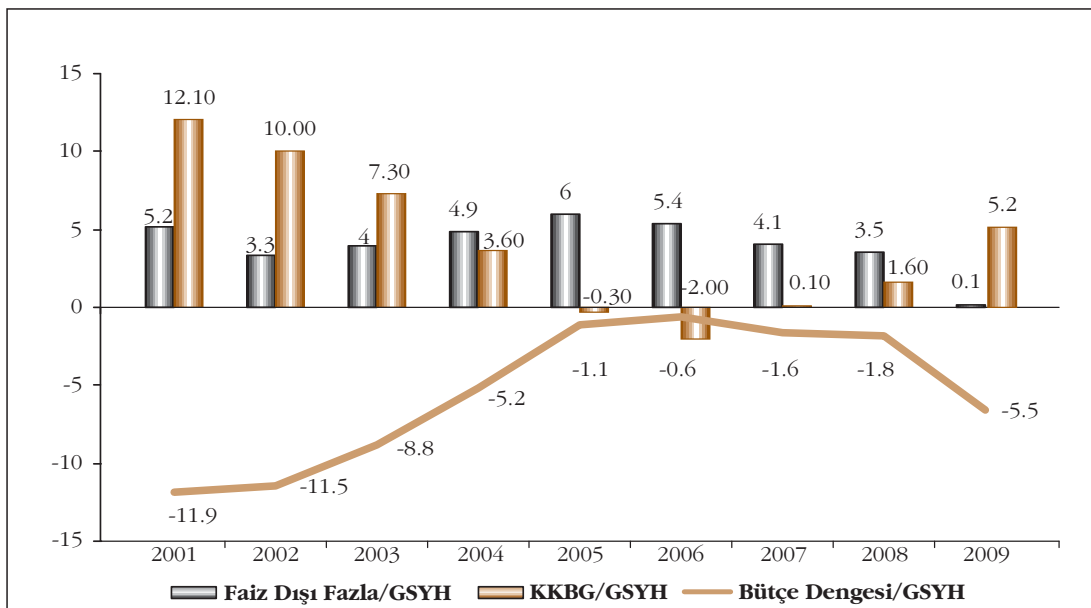
Tablo 2.10. İşgücü Piyasası Tahminleri

Yıllar	2009	2010	2011	2012
Nüfus (Yılı Ortası, Milyon Kişi)	71,9	72,7	73,5	74,3
İşgücüne Katılma Oranı (%)	47,6	47,4	47,3	47,3
İstihdam Düzeyi (Milyon Kişi)	20,9	21,3	21,7	22,2
İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	3.642	3.629	3.573	3.409
İşsizlik Oranı (%)	14,8	14,6	14,2	13,3

Kaynak. Orta Vadeli Program, 2010-2012.

2.4. KAMU MALİYESİNDEKİ GELİŞMELER

Yüksek bütçe açıkları ve ekonomik istikrarsızlık Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar uzun süre yaşadığı sorunların başında gelmiştir. "Yönetemeyen bir rejim sorunu" olarak belirlenen siyasi istikrarsızlık ortamında yaygınlaşan popülist uygulamalar sonucunda oluşan devletin yüksek bütçe açıkları, borçlanma gereğini, faiz oranlarını ve enflasyonu arttıran başlıca gelişme olmuştur. 2001 krizinden sonra ise bütçe disiplini ön plana çıkmış ve sıkı maliye politikası bunun aracı olmuştur. Ayrıca, 2001 yılından sonra bütçenin fonksiyonel kullanımına (bütçeden kullanılan fonların etkinliğinin artırılmasına) çalışılarak sıkı maliye politikası uygulaması içerisinde verimlilik artırılmaya çalışılmıştır.

Şekil 2.11. Başlıca bütçe göstergelerindeki gelişmeler (GSYH'ye oran, %).

Kaynak. TCMB, TÜİK.

Şekil 2.11’de 2001 yılı ve sonrasına ait bütçe dengesi ve faiz dışı fazla (FDF) gelişmeleri sunulmuştur. Bütçe gelirlerinden faiz ödemesi dışında kalan bütçe giderleri çıkarılarak hesaplanan FDF kavramı da son 10 yılda bütçe dengesi kadar önem kazanmıştır. FDF bir kamu tasarrufu göstergesidir. Merkezi yönetim bütçesinde FDF verilmesi devlet borçlanması üzerindeki baskıyı azaltarak piyasada özel sektörün borçlanabileceği fonların serbest kalmasına katkıda bulunur. FDF verilmesi ayrıca, devlet borçlanmasının faiz oranlarını da düşürücü yönde bir katkı yapar.

Ne var ki, bütçe performansında kaydedilen son yıllardaki iyileşme, küresel krizde kamunun aktif olarak devreye girmesi nedeniyle ciddi sayılacak oranda bozulmuştur. Aşağıda 2009 yılındaki başlıca bütçe uygulamaları incelenmektedir.

2.4.1. 2009 YILI MERKEZİ BÜTÇESİ

2008 yılında merkezi yönetim bütçesi 10 milyar 432 milyon TL açık vermiş, bu açığın GSYH’ye oranı % 1,8 oranında gerçekleşmiştir. 2009 yılına gelindiğinde, hükümet bütçe dengesinde sürdürülen istikrardan küresel ekonomik krizin bozucu etkilerini azaltmak adına feragat etmiştir.

Yurtiçi ve uluslararası talebin çok fazla düştüğü bir ortamda tüm hükümetlerin uygulamaya koyduğu gibi Türkiye’de de ekonomiyi canlandırma paketleri uygulamaya konulmuştur. Bu canlandırma paketlerinin büyüklüğü yaklaşık 50 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.10’da 2008 ve 2009 yıllarına ait merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri sunulmuştur. 2009 yılında bozulan merkezi yönetim bütçe dengeleri ile birlikte 4. Orta Vadeli Program’da (OVP) hükümet 62 milyar TL bütçe açığı tahmin etmiş, ancak 2009 yılı sonunda açık tahminin altında, 52 milyar 215 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir.

2009 yılında bütçe gerçekleştirmelerinde iki faktör rol oynamıştır. Öncelikle ekonomik aktivitede görülen düşüş dolayısıyla dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri beklendiği ölçüde artmamıştır.

Tablo 2.11. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (2008-2009)

Milyon TL	2008	2009	Değişim (%)
Merkezi Yönetim Gelirleri	208.898	215.060	2,9
Vergi Gelirleri	168.087	172.417	2,6
Dolaylı Vergiler	59.021	61.132	3,6
Dolaysız Vergiler	109.066	111.285	2,0
Vergi Dışı Gelirler	40.811	42.644	4,5
Merkezi Yönetim Harcamaları	225.967	267.275	18,3
Personel Giderleri	48.825	55.930	14,6
Sosyal Güvenlik Kurumlar Devlet Primi	6.402	7.206	12,6
Mal ve Hizmet Alımları	23.941	29.594	23,6
Faiz Harcamaları	50.661	53.201	5,0
Cari Transferler	70.116	91.761	30,9
Sermaye Giderleri	18.441	19.847	7,6
Sermaye Transferleri	3.173	4.314	36,0
Borç Verme	4.411	5.422	22,9
Yedek Ödenekler	0	0	0,0
Merkezi Yönetim Faiz Dışı Dengesi	33.592	986	-97,1
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi	-17.069	-52.215	205,9
Bütçe Emanetleri	2.047	-1.317	-164,3
Diğer Emanetler	-1.529	-1.840	20,3
Avanslar	-2.011	-917	-54,4
Merkezi Yönetim Nakit Dengesi	-18.562	-56.289	203,2

Kaynak. Hazine.

Bunun yanında merkezi yönetim harcamaları yüksek düzeyde artmıştır. Zıt yönlü hareket eden bu iki faktör 2009 yılında bütçe açığının GSYH'nin % 5-6'sı civarında gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu ekseninde bütçenin % 0,1'i kadar FDF verilmiştir.

Bu gerçekleştirmeler göz önüne alındığında 2009 yılının başında açıklanan bütçe büyüklüklerine göre bütçe giderleri % 2,9 artmış, bütçe gelirleri ise % 18 oranında azalmıştır. 2009 yılındaki 52 milyar aşan bütçe açığının;

- 44,8 milyar TL'si, yani % 86'sı gelirlerdeki azalmadan,
- 7,6 milyar TL'si, yani % 14'ü ise giderlerdeki artıştan kaynaklanmıştır.

Bütçe gelirlerinde yaşanan 44,8 milyar TL tutarındaki azalma ise;

- 4,7 milyar TL'si vergi indirimleri nedeniyle ortaya çıkan gelir kaybından oluşurken,

- 40,1 milyar TL'si ekonomik daralma nedeniyle tüketimde meydana gelen düşüşten dolayı meydana gelmiştir.

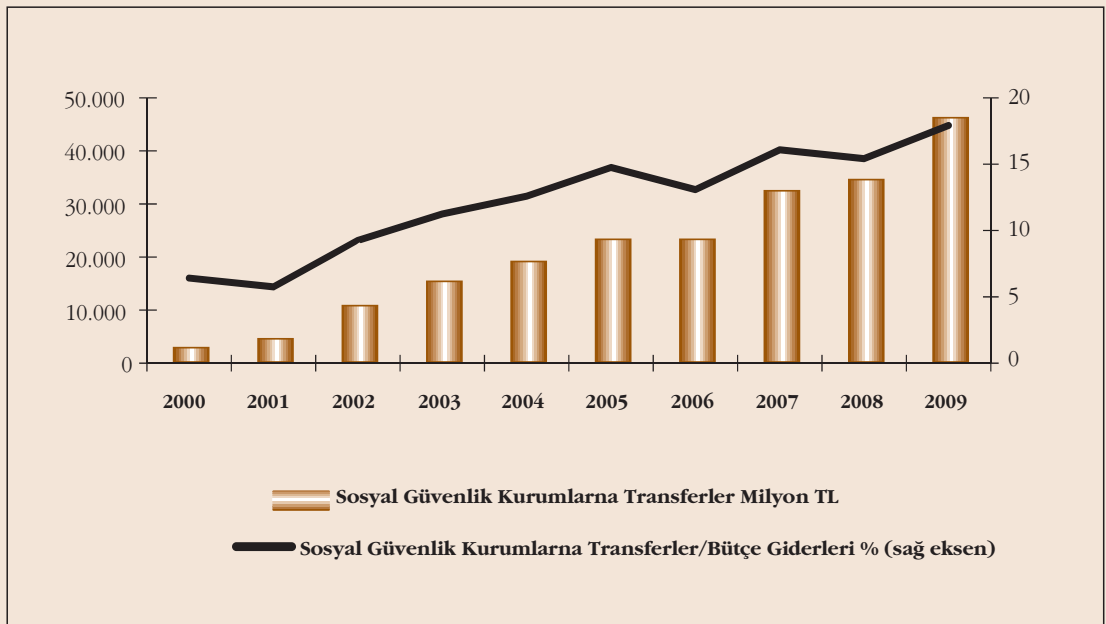
Öte yandan giderlerdeki 7,6 milyar TL artışın temel sebepleri,

- Sosyal güvenlik sistemine yapılan transferlerdeki artış ile ekonomiyi canlandırma paketleri kapsamında öngörülen altyapı yatırım harcamaları ve diğer giderlerdeki artışlardır.

Kutu 2.1. Bütçede Üç Kara Delik

Merkezi yönetim bütçesinin yapılan tüm düzenlemelere rağmen düzelmeyen önemli kırılganlıkları bulunmaktadır. Sosyal Güvenlik Sisteminin doğurduğu transferler, mahalli idarelere aktarılan paylar ve kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları bunlardan en önemli üç bileşeni teşkil etmektedir.

1- Sosyal Güvenlik Açıkları: Şekil 2.12'de 2000 yılından itibaren Sosyal Güvenlik kurumlarına aktarılan transferler ve bu transferlerin bütçe giderlerine oranı verilmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarına aktarılan transferler 2000 yılında 3 milyar 321 milyon TL iken yıllar içerisinde yükselerek 2009 yılında 46 milyar 690 milyon TL'ye ulaşmıştır. Aynı dönem içerisinde kümülatif artış oranı sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerde 13 kat iken, bütçe giderlerinde 5 kat olmuştur.

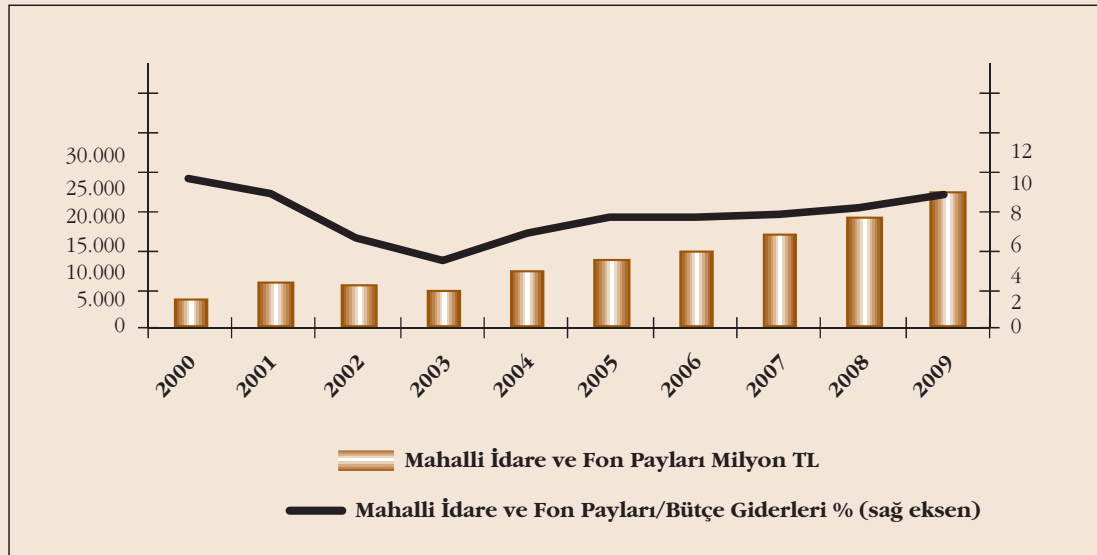

Şekil 2.12. Sosyal güvenlik harcamaları ve bütçeden aldığı pay (% , 2000-2009).

Kaynak. Maliye Bakanlığı.

2- Mahalli İdareler: Bütçede bir başka önemli kırılma ise mahalli idarelere aktarılan fon paylarından oluşmaktadır. Özellikle yerel idarelerin bu yönde etkin bir kamu yönetimi reformuna tabi tutulmamış olması bu açıkları tetiklemektedir.

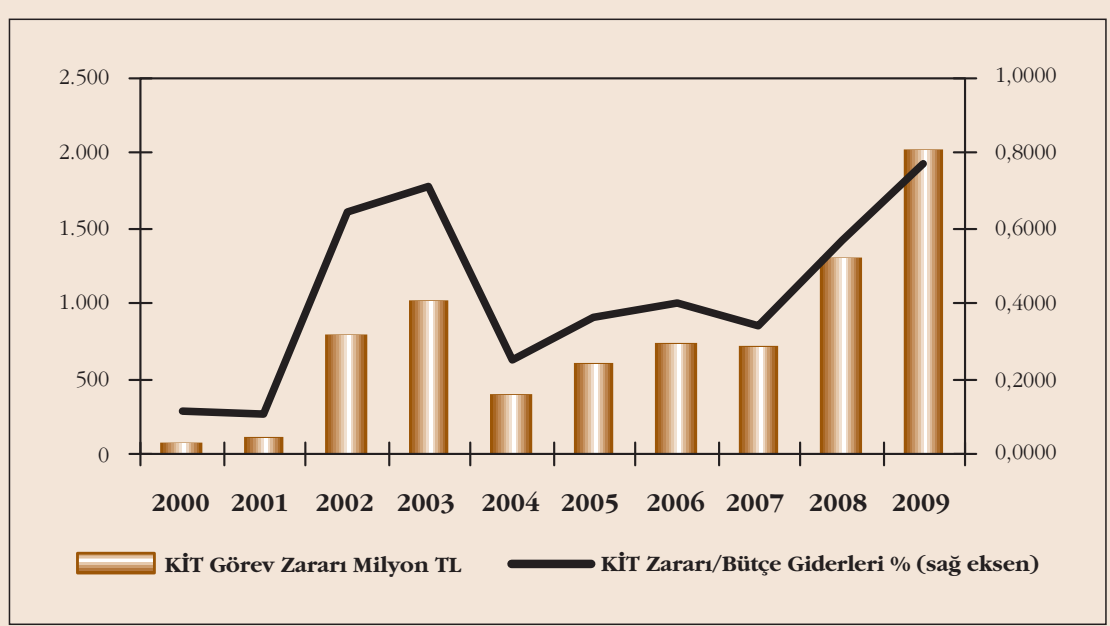
Şekil 2.13'te görüldüğü üzere, mahalli idarelere ayrılan fonların bütçe giderlerine oranı 2002 ve 2003 yıllarında belirgin şekilde azalsa da bu tarihten sonra hızla yükselerek tekrar 2000 yılındaki seviyelere yaklaşmıştır. 2000 yılında 5 milyar 600 milyon TL olan bu fonlar yıllar içerisinde artarak 2009 yılında 24 milyar 729 milyon TL'ye ulaşarak bütçe giderleri içerisinde % 9,5 paya yükseltmiştir.

Şekil 2.13. Bütçeden mahalli idarelere yapılan transferlerin gelişimi (% , 2000-2009).

Kaynak. Maliye Bakanlığı.

3- KİT Açıkları: Kamu iktisadi teşebbüslerinde meydana gelen görev zararları da bütçe giderleri içerisinde diğer etkenlerle karşılaştırıldığında göreceli olarak az olsa da yine de baskı oluşturmaktadır. 2003 yılından itibaren bu konuda hükümetin kararlı politikaları uygulamaya koyarak önemli mesafe alınmışken, 2007 yılından itibaren bu alanda yine ciddi bozukluklar oluşmuştur. KİT'lerin oluşturduğu görev zararları 2000 yılında sadece 50 milyon TL iken, 2009 yılında 2 milyar 5 milyon TL'ye kadar yükselerek bütçe giderlerinin % 0,8'ine ulaşmıştır.

Şekil 2.14. Bütçeden KİT'lere yapılan transfer harcamalarındaki gelişmeler (% , 2000-2009).

Kaynak. Maliye Bakanlığı.

2.4.2. 2010 YILI MERKEZİ BÜTÇESİ

2010 yılı için öngörülen merkezi yönetim bütçe gelişmeleri de küresel krizin etkisini yansıtmaktadır. 2005 yılından sonra Maastricht kriterleri ile de uyumlu patikaya indirilen bütçe açığının GSYH'ye oranı, 2010 yılında da 2009 yılı gibi bu patikadan sapmış bir çizgiyi takip edecektir. 2010 yılında merkezi yönetim bütçesinin dikkate değer öncelikli hedefi kamu harcamalarının etkinliğinin artırılmasıdır. Etkinliği artan kamu harcamaları ile sınırlı kaynakların en verimli şekilde kullanılması hedeflenmektedir.

2010 yılı bütçesinde, kamu harcamalarında eğitime ve sağlığa ayrılan payların daha verimli kullanılması hedeflenmektedir. Keza, üniversitelerin bütçeden alacağı pay da artırılmıştır.

Reel sektör ve üretim desteklenirken, bu kesime aktarılacak kaynakların etkin kullanımı hedeflenmiştir. Araştırma-geliştirme faaliyetlerine ve bilimsel faaliyetlere ayrılan payın artırılması ve GAP, DAP, KOP ve DOKAP gibi bölgesel gelişimi destekleyecek projelere desteğin kesilmemesi de kararlaştırılmıştır.

Tablo 2.12'de 2010 yılı merkezi bütçesi temel hedefleri yer almaktadır.

2010 yılında merkezi yönetim bütçesinin hem gelir kalemlerinde hem de gider kalemlerinde artış beklenmektedir. Bütçe gelirlerinde ve giderlerinde 2009 yılına kıyasla ortalama 20 milyar TL artış beklenmektedir. 2010 yılı için merkezi yönetim bütçe açığı hedefi 50 milyar TL seviyesindedir. Küresel krizin bütçe üzerindeki yansımalarının en önemli göstergesi kriz öncesi döneme göre artmış olan bütçe açıklarıdır. Faiz harcamalarına ayrılacak 56 milyar 750 milyon liralık payın bütçe gelirlerinin % 24'lük bölümünü teşkil etmesi beklenmektedir.

2010-2012 yılları için hazırlanan OVP çerçevesinden bakıldığında ise; 2009 yılında uygulamaya konulan genişleyici maliye politikalarının etkisi 2010'da azalarak devam edecektir. 2011 yılı itibarıyla maliye politikalarının sıkılaşması da OVP'nin hedefleri arasındadır. Küresel kriz ile birlikte bozulan bütçe dengelerine ilişkin belirsizliğin ortadan kaldırılması adına OVP önemli bir yol haritası sunmaktadır. Gerçekçi hedeflerle hazırlanan 2010-2012 OVP kapsamında (i) merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ye oranının 2012 yılında % 3,2 düzeyine indirilmesi, (ii) 2009 yılında bütçede verilen faiz dışı açığın yerini 2012 yılında % 1'lik bir FDF'ye bırakması, (iii) Yine halen GSYH'nin % 49 düzeyinde bulunan AB tanımlı borç stokunun, 2012'ye kadar % 47,8 düzeylerinde sabit tutulabilmesi hedeflenmektedir.

Tablo 2.12. 2010 Yılı Merkezi Bütçesi Temel Hedefleri

Bütçe Giderleri	286 milyar 928 milyon TL
Faiz Hariç Giderler	230 milyar 178 milyon TL
Bütçe Gelirleri	236 milyar 794 milyon TL
Vergi Gelirleri	193 milyar 324 milyon TL
Bütçe Açığı	50 milyar 134 milyon TL
Faiz Dışı Fazla	6 milyar 616 milyon TL

Kaynak. Maliye Bakanlığı.

Açıktır ki, OVP'de tespit edilen hedefler, gelişmelerin seyrine bağlı olarak yakalanabilecektir. Yılın başındaki gelişmeler, OVP hedeflerinde ön görülenden daha parlak sonuçların alınacağına işaret etmektedir.

Nitekim 2010 yılı Ocak-Şubat ayı bütçe gerçekleştirmelerine bakıldığında da OVP'de öngörülen çerçeveye uyumlu gerçekleştirmeler görülmektedir.

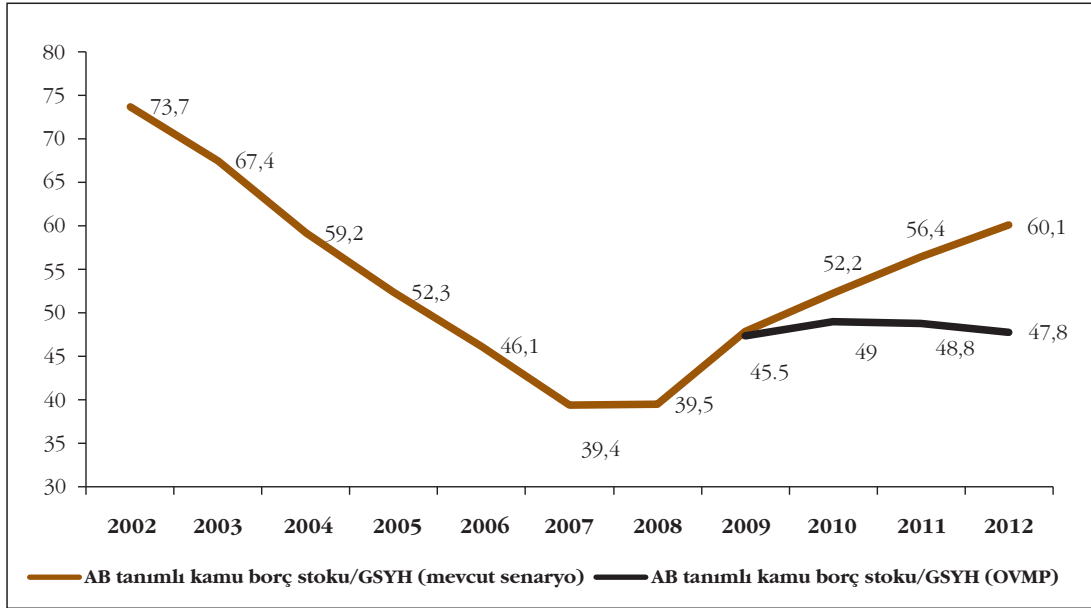
2010 yılı Ocak ayı bütçesinde, bir önceki yılın aynı ayına göre faiz hariç giderler 1,544 milyar TL artarken, bütçe gelirleri 3,695 milyar TL artmıştır. Faiz hariç giderlerin bütçe gelirlerinden daha az artması FDF'yi 2009 yılı Ocak ayındaki 816 milyon TL seviyesinden 2,968 milyar TL seviyesine taşımıştır. Şubat ayında da gelen verilerle, yılın ilk iki ayında bütçe açığının geçen yıla nazaran % 47 oranında daraldığı görülmektedir.

2.4.3. KAMU BORÇ STOKUNDAKİ GELİŞMELER

Şekil 2.15'te AB tanımlı borç stokunun GSYH'ye oranının 2002 yılı sonrası gelişimi sunulmuştur. Görüldüğü üzere, 2002-2007 yılları arasında sürekli düşen bu oran, 2002 yılındaki % 73,7 seviyesinden, 2008 yılında ise yatay bir seyir izleyerek % 39,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Öte yandan Türkiye'de borç stoku Maastricht kriterleri ile uyumlu patikaya 2004 yılında girmiştir (Maastricht kriterleri AB tanımlı borç stokunun GSYH'nin % 60'ı düzeyinin altında seyretmesini kabul etmiştir). Borç yükünün, bütçe açıklarını engelleyen mali disiplin ile kontrol altına alınmış olması, enflasyon ve faiz oranlarının düşürülmesinde ve sürdürülebilir büyümenin önünün açılmasında önemli rol oynayan bir etkidir.

2009 yılına gelindiğinde borç stoğunda görülen yüksek artış, küresel krize karşı uygulanan genişleyici maliye politikalarından ileri gelmektedir. Şekil 2.16.'da, AB tanımlı borç stoku/GSYH oranı 2009 yılı ve sonrası için iki farklı senaryoda gösterilmektedir. İlk patika 2009 yılı sonrasında mevcut durumun korunması ile meydana gelebilecek olası borç stokunu durumunu göstermektedir. Mevcut duruma müdahale edilmezse 2012 yılında AB tanımlı borç stoku/GSYH oranı % 60,1 ile Maastricht kriteri düzeyinde gerçekleşecek, ekonominin borç yükü artacaktır. Ekonomide bu yönde bir hareketlenmenin olması enflasyon ve faiz oranları üzerinde bozucu etki yapacaktır. İkinci patikada ise OVP'de sunulan çerçeve esas alınarak 2012 yılında AB tanımlı borç stoku/GSYH oranının % 47 bandında tutulması hedeflenmektedir. OVP'nin hedeflerinin gerçekçi olması ve hükümetin programı uygulamadaki kararlılığı programın geleceği açısından önemli olacaktır.

Merkezi yönetim toplam borç stoku 2008-2009 yılında yıllık bazda % 16 artarak 2008 yılındaki 380 milyar TL seviyesinden, 2009 yılı sonunda 441,4 milyar TL'ye çıkmıştır. Tablo 2.13'de merkezi yönetim toplam borç stokunun alt bileşenleri sunulmuştur. Görüldüğü üzere, iç borç stoku merkezi yönetim bütçesinin toplam borç stokunun % 74,8' ini oluştururken, dış borç stoku % 25,2' sini oluşturmaktadır.

Şekil 2.15. Kamu borç stokundaki gelişmeler ve OVP hedefleri.

Kaynak. Hazine.

Borç stokuna alt bileşenleri itibarıyla bakıldığında; 2009 yılındaki 61,3 milyar TL’lik artışın 55,2 milyar TL’ si iç borç stoku artışından, 6,1 milyar TL’si ise dış borç stoku artışından kaynaklanmaktadır.

2009 yılında merkezi yönetim toplam borç stokunun artışında iç borç stoku büyük paya sahiptir. Bir yılda % 20,1 artan iç borç stoku 330 milyar TL’ye ulaşmıştır. Toplam iç borç çevirme oranına bakıldığında 2008 yılındaki % 74’lük oran 2009 yılında % 104’e çıkmıştır. 2010 yılı finansman programında ise % 99,5’lik bir iç borç çevirme oranı öngörülmüştür. Toplam iç borç çevirme oranının % 100’ün üzerine çıkması yeni yapılan toplam iç borçlanmanın, ödenen toplam iç borçtan fazla olması anlamına gelmektedir. Bunun anlamı, Hazine’nin piyasaya kaynak bırakmaması ve bu nedenle faizleri yukarı yönde zorlaması ve özel sektör yatırımlarının dışlanma sürercinin başlamasıdır. Merkezi yönetim toplam borç stokunu sürekli artırıcı bir etken olan, ödenenden daha fazla borçlanılma görünümüne, küresel krizin merkezi yönetim bütçesi üzerindeki tahribatından ötürü gelinmiştir.

İç borç çevirme mekanizması vasıtasıyla piyasaya aktarılan likidite de 2008 yılındaki 27,8 milyar TL seviyesinden -13,7 milyar TL seviyesine gerilemiştir. 2009 yılında TL cinsi iç borç stokunun süresi 7,5 – 9 ay bandında seyretmiştir.

Tablo 2.13. Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku

	Milyar TL			Milyar \$			Pay	
	Ara.08	Ara.09	% Değişim	Ara.08	Ara.09	% Değişim	Ara.08	Ara.09
Toplam	380,1	441,4	16,1	251,4	293,1	16,6	100	100
İç Borç Stoku	274,8	330	20,1	181,7	219,2	20,6	72,3	74,8
Piyasa	290,1	269,1	28,7	183,3	178,7	-2,5	55	61
Kamu Kesimi	65,8	60,9	-7,4	4,5	40,5	800	17,3	13,8
Dış Borç Stoku	105,3	111,4	5,8	69,6	74	6,3	27,7	25,2
Kredi	46,5	49,8	7,1	30,7	33,1	7,8	12,2	11,3
Uluslararası Kuruluşlar	28,6	32,1	12,2	18,9	21,3	12,7	7,5	7,3
IMF Kredisi	13	11,9	-8,5	8,6	7,9	+8,1	3,4	2,7
Hükümet Kuruluşları	8,3	8,4	1,2	5,5	5,6	1,8	2,2	1,9
Diğer	9,6	9,2	-4,2	6,3	6,1	-3,2	2,5	2,1

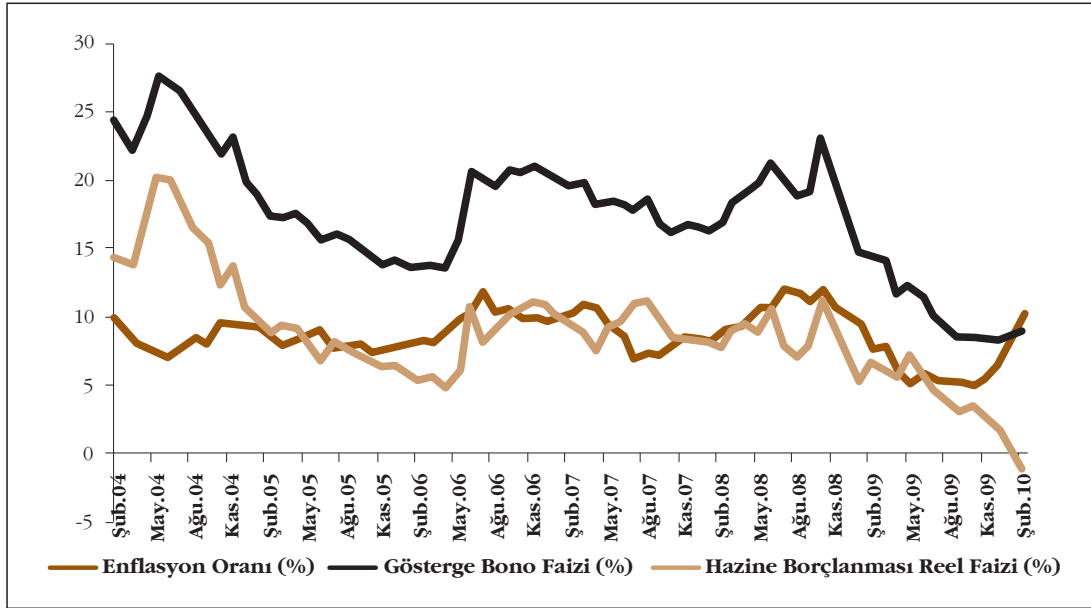
Kaynak. Hazine.

Ayrıca, 2009 yılı Aralık ayı itibarıyla nakit iç borç stokunun vadeye kalan süresi de 25 ay düzeyindedir.

Oluşan merkezi yönetim borç stoğunun faiz harcamaları da dikkate değer bir unsurdur. FDF performansının temel belirleyicisi olan faiz harcamalarının durumu iki yolla ölçülebilir. Birincisi, faiz harcamalarının GSYH'ye oranıdır. 2002 yılında % 14,8 olan bu oran 2008 yılında % 5,3 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında faiz harcamaları bir önceki yıla göre % 5 düzeyinde artarken GSYH'nin küçülmesi, faiz harcamalarının GSYH'ye oranını bir miktar arttıracaktır. İkincisi, faiz harcamalarının vergi gelirlerine oranıdır. 2008 yılında faiz harcamaları vergi gelirlerinin % 30,1 iken 2009 yılında artan faiz harcamaları ve görece faiz harcamalarından daha az artan vergi gelirlerinden dolayı bu oran sınırlı bir artışla % 30,9'a çıkmıştır.

Faiz harcamaları bütçe performansının önemli bir faktörü olurken, Şekil 2.16'da kamu kesimi borçlanması üzerindeki reel faizin gelişimi gösterilmiştir. 2003 yılındaki tepe noktası sonrasında faiz oranları 2004, 2006, 2008 yıllarının Haziran-Temmuz dönemlerinde yeniden yüksek seviyeleri görmüştür. Buna rağmen, konjonktür baskıları hariç, genel olarak faizler sürekli düşüş trendinde olmuştur.

Nihayet 2009 yılında devlet iç borçlanma senetleri faiz oranları ikinci piyasada % 8 bandının altına sarkmıştır.

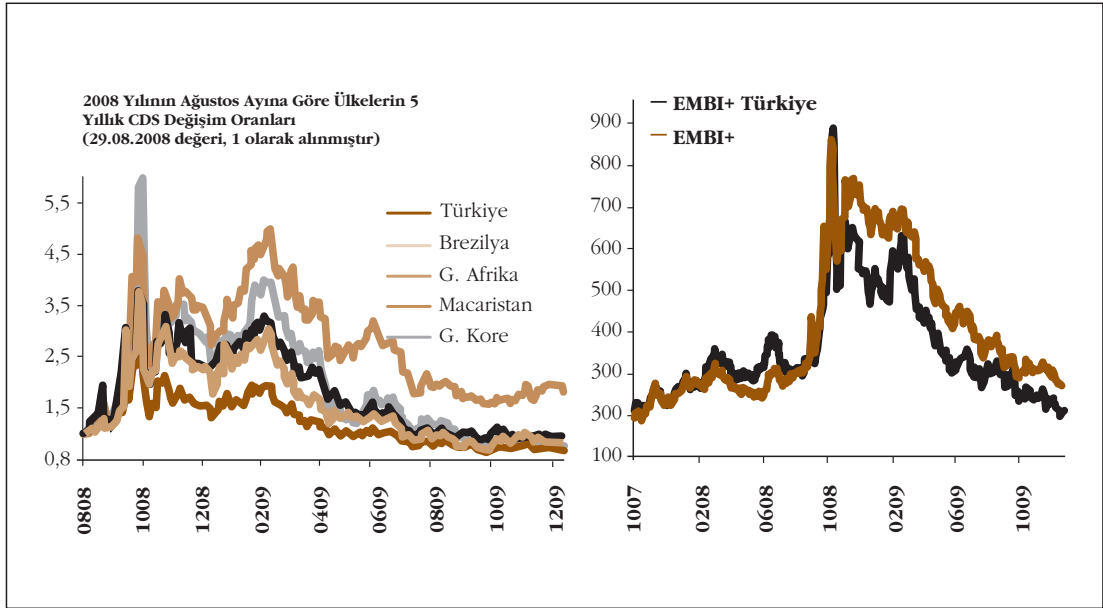
Şekil 2.16. Enflasyon ve kamu borçlanması üzerindeki nominal ve reel faiz eğilimleri (% , bileşik).

Kaynak. Hazine.

Bilhassa bu uzun vadeli borçlanma aracında faiz oranının, oldukça katı bir dirence sahip olan % 10 bandının altına inmiş olması, uzun yıllar sonra Türkiye'nin küresel kriz ortamında elde ettiği büyük bir başarı olarak not edilmelidir.

Aynı şekilde Türkiye'nin borçlanmada ödediği reel faizler de 2002 yılından beri sürekli olarak düşüş eğiliminde olmakla beraber Türkiye benzer ülkelere göre sürekli olarak daha yüksek reel faiz ödemekte idi. Bunun nedeni büyük oranda (i) 2006 ve sonrasında hedef patikadan sapan enflasyon, (ii) sürdürülemez bir şekilde artan cari açık, (iii) özel sektörün kısa vadeli borçları, (iv) bir hayli kırılganlaşan siyasi ortam, (v) askeri ve adli alandaki sıklaşan demokrasi ve hukuk ihlallerinin Türkiye'nin risk primini benzer ülkelerin üzerine çıkartmış olmasıdır. Yine de Türkiye için uluslararası piyasalarda tespit edilen "risk priminin" adil olmadığı konusunda yaygın kanaatler vardır.

Nitekim 2009 krizi sırasında Türkiye'nin birçok alanda benzer ülkelere göre daha dirençli çıkması Türkiye'nin risk konusunda pozitif yönde ayrışmasına katkıda bulunmuştur. Şöyle ki; (i) Türkiye'de enflasyon hedefler doğrultusunda düşmeye devam etmiş ve yükselen piyasa ekonomileriyle Türkiye arasındaki enflasyon farkı 1 puana kadar gerilemiştir.

Şekil 2.17. Yükselen piyasa ekonomilerinde mukayeseli risk primi göstergeleri.

Kaynak. TCMB, 24 Ocak 2010.

(ii) Türkiye'nin bankacılık sistemi başta olmak üzere finans sektörü krizde pozitif yönde ayrılmıştır. (iii) Kamu kesimindeki finansal istikrar hem bütçe açığındaki bozulma hem de kamu borç stokunun artışı anlamında göreceli olarak istikrarını sürdürmüştür. (iv) TCMB kriz ortamında adeta model oluşturacak bir kalitede öncü ve etkin bir rol almış, faiz ve likidite yönetimi ile beklentileri olumlu yönde etkilemiş, bu meyanda politika faiz oranlarını düşürmeye devam etmiştir. (v) Düşük risk ortamında devlet iç borçlanma senetlerine büyük bir talep patlaması yaşanmış ve bütün bunların sonucunda düşen risklere paralel olarak (Şekil 2.17) kamu kesimi borçlanması üzerindeki reel faizler, yakın tarihte eş görülmemiş düzeyde düşük oranlara gerilemiştir. Kamu borçlanmasının üzerindeki düşük reel faizler borçlanmanın maliyetini azaltarak faiz dışı fazla rakamlarına katkıda bulunacaktır. Bu meyanda 2010 yılında kamunun alacağı ek tedbirler ve sürdüreceği bütçe disiplini ile faiz oranlarının geldiği bu seviyeyi, enflasyon oranı izin verdiği ölçüde, bu düzeylerde tutmak olmalıdır.

2.4.4. HAZİNE FİNANSMAN PROGRAMI

OVP'de de belirtildiği üzere, 2010 yılı için hazine finansman programı, 2009 yılındaki genişleyici maliye politikasının etkilerinin tedrici bir şekilde sınırlandırılmasını amaçlamaktadır. Tablo 2.14'de 2008-2010 yılları için hazine finansman programı sunulmuştur.

Yıllara göre toplam borç servisi ve yeniden borçlanmanın sunulduğu program, 2010 yılı için hedeflenen merkezi yönetim bütçesi ve kamu maliye politikası ile tutarlı göstergeler içermektedir.

2009 yılında 148,9 milyar TL borçlanan kamu kesimi, 2010 yılı için 200,3 milyar TL borçlanmayı hedeflemektedir. 2010 yılı borçlanmasının 181,6 milyar TL'lik bölümü de iç borçlanma şeklinde gerçekleşecektir. Bu noktada, 2009 yılından 2010 yılına geçilirken iç borçlanmada 42,7 milyar TL, toplam borç servisinde ise 51,4 milyar TL'lik bir artış beklenmektedir.

Toplam borç servisinin ana para kısmındaki bu artışa karşın, faiz ödemesi kısmında 1,9 milyar TL'lik düşüş hedeflenmektedir. Sonuç itibarıyla, iç borç çevirme oranı 2009 yılında % 100 oranını aşarken, 2010 yılında bu oranın % 95-99 bandında gerçekleşmesi programlanmıştır. Gelişmelere göre borç döndürme oranının % 90 bandına kadar geri çekilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 2.14. Hazine Finansman Programı (2008-2010)

Milyar TL	2008	2009	2010 Program
1-TOPLAM BORÇ SERVİSİ	146.5	148.9	200.3
Ana Para	96.9	96.4	149.6
Faiz	49.5	52.6	50.7
İç Borç Servisi	129.6	134.2	182.6
Ana Para	86	88.1	138.4
Faiz	43.6	46.2	44.2
Dış Borç Servisi	16.9	14.6	17.7
Ana Para	11	8.3	11.2
Faiz	5.9	6.4	6.5
2-KAYNAKLAR VE BORÇLANMA	146.5	148.9	200.3
Borçlanma Dış Kaynaklar	33.9	4.8	5
Faiz Dışı Denge **	24	-4.5	-4.3
Devirli /Garantili Borç Geri Dönüşü	0.6	0.8	0.6
Diğer	9.3	8.5	8.7
Toplam Borçlanma	107.2	150.2	195.3
Dış Borçlanma	10.9	11.3	13.7
İç Borçlanma	96.3	138.9	181.6
Kasa/Banka Değişimi	1.7	-6.9	0
Döviz Hesabı Kur Farkı	3.6	0.8	0
TOPLAM İÇ BORÇ ÇEVİRME ORANI(%)	74.3	103.5	99.5
NET BORÇLANMA	10.2	53.8	45.7
Net İç Borçlanma	10.3	50.8	43.2
Net Dış Borçlanma	-0.1	3	2.7

Kaynak. Hazine.

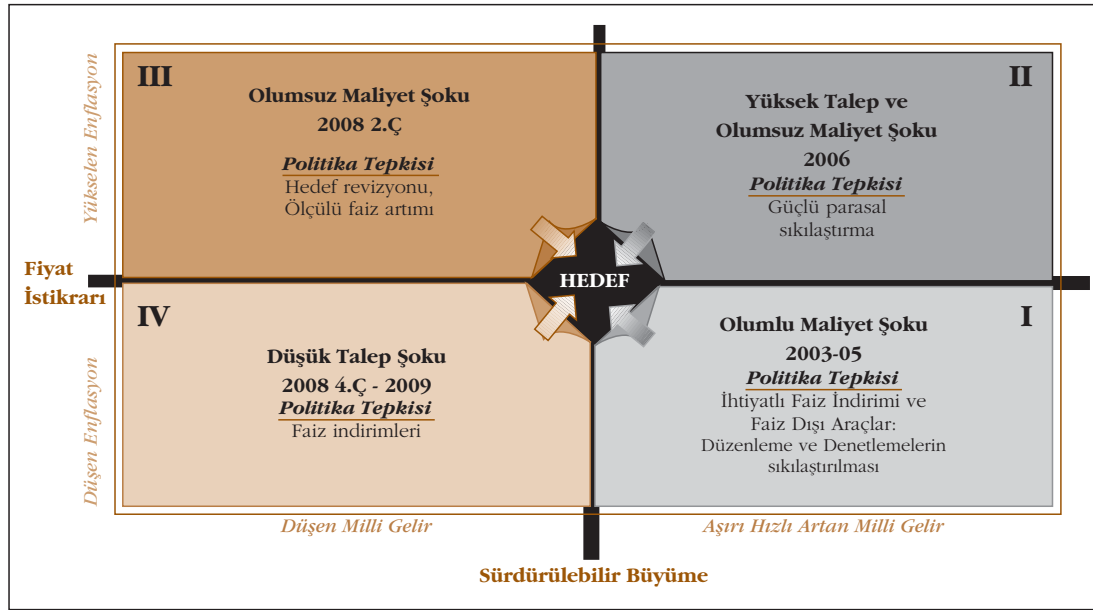
2.5. PARA POLİTİKASI VE ENFLASYON

2.5.1. PARA POLİTİKASI

2001 yılı sonrası Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) uyguladığı para politikaları ile dezenflasyon sürecinde önemli yol kat edilmiş, enflasyon % 70'lik yüksek ve yapışkan bir düzeyden 2005 yılı ve sonrasında tek haneli seviyelere gerilemiş, mali disiplin ve enflasyondaki düşüşe paralel olarak Hazine borçlanma faiz oranları da hızla gerilemiştir.

Türkiye tecrübesinin de açıkça gösterdiği gibi, fiyat istikrarı sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için hayati bir unsurdur. Bu ekseninde, TCMB'nin 2001 yılı sonrasında uyguladığı para politikası fiyat istikrarını sağlarken, ekonominin sürdürülebilir büyüme patikasına girmesine de katkıda bulunmuştur. Ancak para politikasının uygulanmasında zaman zaman elverişli, zaman zaman da oldukça derin çelişkilerle dolu süreçler yaşanmıştır. Şekil 2.18'de son yıllarda para politikasının şekillenmesinde karşılaşılan kırılma noktaları ve TCMB'nin bu gelişmelere verdiği tepkiler yer almaktadır.

Şekilde birinci bölge, para politikalarının hem etkin hem de uygulamasının bir hayli rahat olduğu bir dönemi göstermektedir. Gerçekten de 2003-2005 döneminde üretim maliyetini düşürücü faktörler öne çıkmış, enflasyon ve bütçe mali disiplin hedeflerinin rahatlıkla tutturulduğu bu dönemde faiz oranları gerilemiştir. Kısaca bu dönemde Merkez Bankası'nın performans kriteri olan enflasyon düşerken, GSYH de reel bazda hızla artmıştır. Bu dönemde başlıca makro ekonomi hedefler arasında bir çatışma değil, karşılıklı bir örtüşme söz konusu olmuştur. 2006 yılı ikinci çeyreğinde başlayan süreçte ise büyüme hızı yine nispeten yüksek seviyede devam ederken, büyümenin devamını riske eden bazı gelişmelerin devreye girdiği görülmektedir. Bilhassa yüksek talep artışı ve uluslararası piyasalarda görülen emtia fiyatı artışı, hem talep hem de maliyet enflasyonunun artmasına neden olmuş, enflasyon, hedef patikanın dışına çıkmaya başlamıştır. Bu ortamda TCMB'nin politika tepkisi güçlü parasal sıkılaştırmaya gitmek olmuştur. Bu tavır, "ekonominin zaten tedricen büyüme ivmesini kaybettiği bir ortamda yüksek faiz, düşük kur politikası" tercihi olarak görülerek yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.

Şekil 2.18. Para politikası uygulamaları.

Kaynak. TCMB.

Üçüncü bölgede ise, izlenen parasal sıkılaştırmanın nedeniyle belli bir zaman sonra talep baskısının azaldığı ancak buna rağmen arz yönlü enflasyon baskısının devam ettiği görülmektedir. Bu kez de “arz şoklarının ikincil etkilerinin kalıcı olarak enflasyona yansımaları ve beklentilerde kalıcı bir bozulmanın ortaya çıkmasını engellemek amacıyla parasal sıkılaştırmaya gidildiği” görülmektedir. Küresel ekonomik krizin başlamasından hemen önceki dönemde, 2008 yılı ikinci çeyreğinde, uluslararası piyasalarda artan emtia fiyatları enflasyon beklentilerini arttırmış ve buna önlem olarak birçok merkez bankası gibi TCMB de ölçülü faiz artırımına gitmiştir. Bu durum, merkez bankalarının o dönemde kısa vadeye fazla odaklanırken orta vadeyi algılamakta başarısız olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece 2008 yılı ikinci çeyreğinde milli gelir artış hızı iyice düşerken, yükselen enflasyon ortamında fiyat istikrarı önceliği korunmaya çalışılmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen bu politikalar aracılığı ile TCMB’nin enflasyon hedeflerini tutturamamış olması kredibilite kaybına neden olmuştur.

2009 yılı ise hem dünyada hem de Türkiye’de enflasyon baskısının büyük oranda devreden çıktığı, reel iktisadi aktivitede ve toplam talepte büyük bir daralmanın kaydedildiği bir dönem olmuştur. Bu nedenle de TCMB açısından politika tercihinin büyüme ile çatışmadığı, göreceli olarak kolay bir dönem yaşanmıştır. 2008 yılı son çeyreği ile birlikte reel ekonomilerin küresel krizden derin bir şekilde etkilenmesiyle, yurtiçi ve uluslararası talep dramatik bir biçimde düşmüştür.

Kriz talep enflasyonunu düşürdüğü gibi, aynı şekilde emtia fiyatları düşmüş ve maliyet enflasyonu üzerindeki baskı azalmıştır. Bu dönemde TCMB, fiyat istikrarı hedefiyle çelişmediğinden, para politikasını, likiditeye erişimin kolaylaşması, kredi kanallarının açılması ve toplam iç talebin canlanması amacıyla kullanmıştır.

Düşük talep-düşük enflasyon ortamında ekonomik aktivitenin canlanması adına TCMB, 2008 yılı Ekim ayında % 16,75 olan politika faiz oranlarını düşürmeye başlamıştır. 2009 yılı boyunca politika faiz oranlarındaki indirim devam etmiş, kasım 2009'da politika faiz oranları % 6,50' ye kadar geri çekilmiştir.

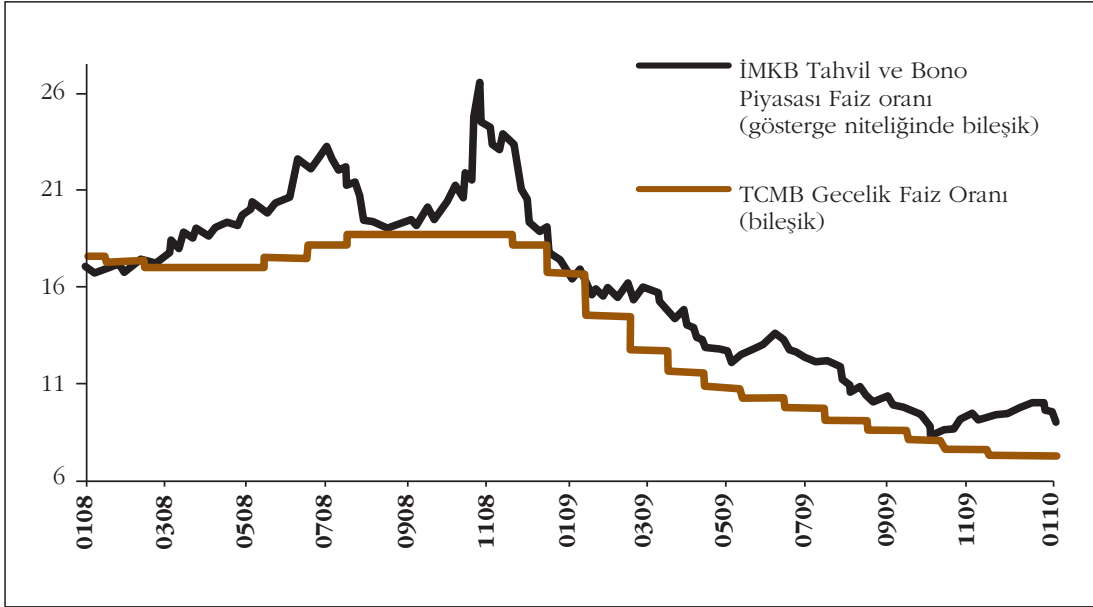
TCMB küresel kriz boyunca para politikası aracını yoğun bir şekilde kullanmış ve toplamda 10,25 baz puan faiz indirimi gerçekleştirerek dünyada en çok faiz oranı indirimi gerçekleştiren merkez bankası olmuştur. TCMB politika faiz indirimleri yanında küresel krize karşı diğer birtakım önlemlerde almıştır. Bu meyanda (i) piyasada döviz likiditesine ulaşımı kolaylaştırmak için alınan tedbirler, (ii) reel sektör için ihracat reeskont kredisi üzerindeki genişletici faaliyetler, (iii) bankaların TL ve döviz yükümlülükleri üzerindeki zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesi gibi bir dizi tedbir, küresel krizin etkilerini hafifletmek adına TCMB tarafından uygulamaya konulmuştur.

Bu arada sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada çok düşük seviyede seyreden iç talebin canlandırılması ve üretici-tüketici kesimlerinin kredi imkânlarına ulaşmasını hedefleyen para politikaları, kriz döneminde yaygın bir tepki olmuştur. Kriz döneminde düşük enflasyon, para politikası ile kontrol edilmesi gereken bir değişken olmaktan çıkmıştır.

Öte yandan TCMB'nin kararlı politika faiz indirimleri ile bono ve tahvil piyasasında da benzer faiz düşüşü gerçekleşmiştir. Şekil 2.19'da TCMB politika faiz oranları (gecelik faiz oranları o/n) ile İMKB bono ve tahvil piyasasında görülen faiz oranları birlikte sunulmuştur. Ekim 2008'den bu yana TCMB'nin basiretli para politikası duruşu diğer piyasalarda da faiz indirimlerini beraberinde getirmiştir. Bu durum, 2006-2008 dönemindeki sürecin tersine olarak, TCMB'nin kredibilitesinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan 2009 yılı boyunca gerçekleştirilen faiz indirimlerini henüz enflasyon üzerinde büyük bir baskı unsuru oluşturmamıştır. Fiyat istikrarı önceliği ile çelişmeden görülen faiz indirimleri bono ve tahvil faizlerini düşürerek kamu borçlanmasının faiz yükünü de düşürmektedir.

Küresel kriz sebebiyle uygulanan genişleyici maliye politikalarının etkisiyle artan bütçe açıklarının finansmanında ihtiyaç duyulan fonun üzerindeki faiz de böylece düşük seyretmektedir.

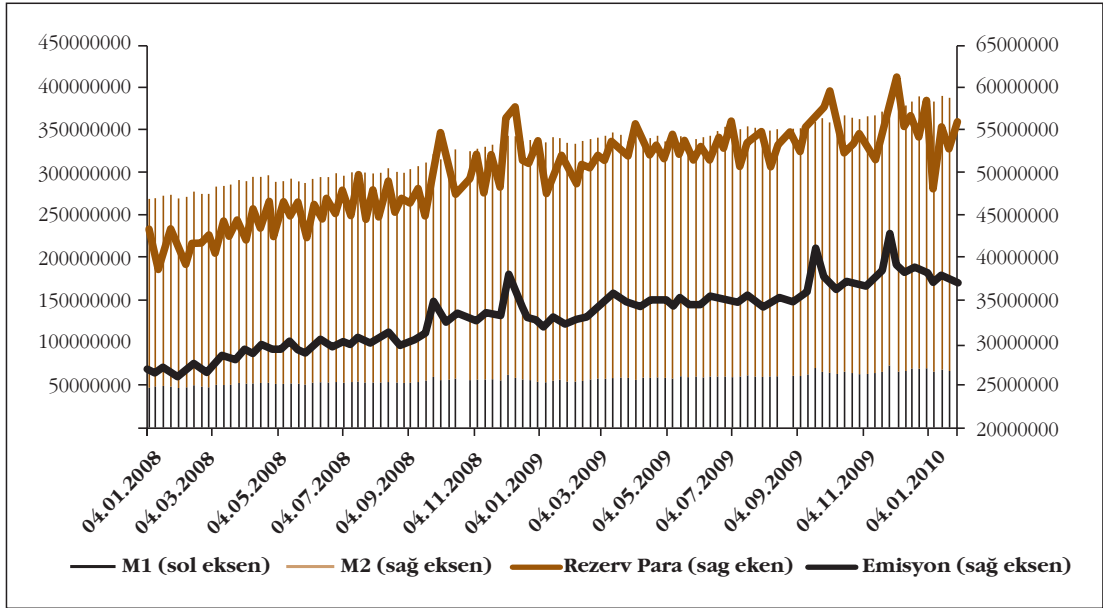
Şekil 2.19. TCMB politika (gecelik, o/n) faiz oranları ve İMKB bono tahvil piyasasında görülen faiz.

Kaynak. TCMB, İMKB.

2009-2010 sürecinde hazinenin ihraç edeceği bono ve tahvil faizi düşük seyrederek gelecek dönemdeki faiz yükünü hafifletmiştir.

TCMB'nin kriz dönemindeki para politikasına parasal göstergeler ışığında yaklaşıldığında seçili para tabanlarındaki genişleme göze çarpmaktadır. Şekil 2.20'de M1, M2 para tabanlarının, rezerv para ve emisyon hacminin 2008-2010 Ocak dönemindeki seyri gösterilmektedir. Genişleyici para politikası vasıtasıyla piyasaya likidite sürülmüş, böylece likiditeye ulaşımın kolaylaşması amaçlanmıştır. Emisyon hacminin ve rezerv paranın artması M1 ve M2 para tabanlarının genişlemesinde rol oynamıştır. 2008 Kasım ayı ile 2010 Ocak ayı arasında emisyon hacmi yaklaşık % 14 oranında, rezerv para yaklaşık % 7,5 oranında artmıştır. Aynı dönemde M1 para tabanı yaklaşık % 20, M2 para tabanı ise yaklaşık % 18 genişlemiştir.

Sonuç olarak, 2010 yılının ilk üç ayında TCMB politika faiz oranı değiştirilmeyerek % 6,5 seviyesinde tutulmuştur. Ekonomik toparlanmanın tedrici olacağı görünümü altında, talep koşulları enflasyona baskı yapmamaktadır. Yılın başında, enflasyonda kaydedilen yukarı yönlü hareketin de yılın ikinci yarısında etkisini kaybedeceği beklenmektedir.

Şekil 2.20. M1, M2, emisyon ve rezerv para (2008-2010 Ocak).

Kaynak. TCMB.

TCMB 2010 yılının ilk yarısında 2009 yılının düşük bir baz oluşturması dolayısıyla enflasyon oranlarında bir artış öngörmüştür. Nitekim 2010 yılı Ocak-Şubat döneminde enflasyon oranları çift haneye tırmanarak TCMB politika faiz oranının üzerine çıkmıştır. Bu görünüm, şimdilik 2010 yılı için gerekli kamu borçlanması faiz yükünü hafifletmesi adına olumlu gibi dursa da sürdürülebilir değildir. Politika faiz oranlarının tek haneli seviyelerde kalması ise Orta Vadeli Programda öngörülen çerçevenin mali disiplin ile desteklenmesiyle mümkün olacaktır.

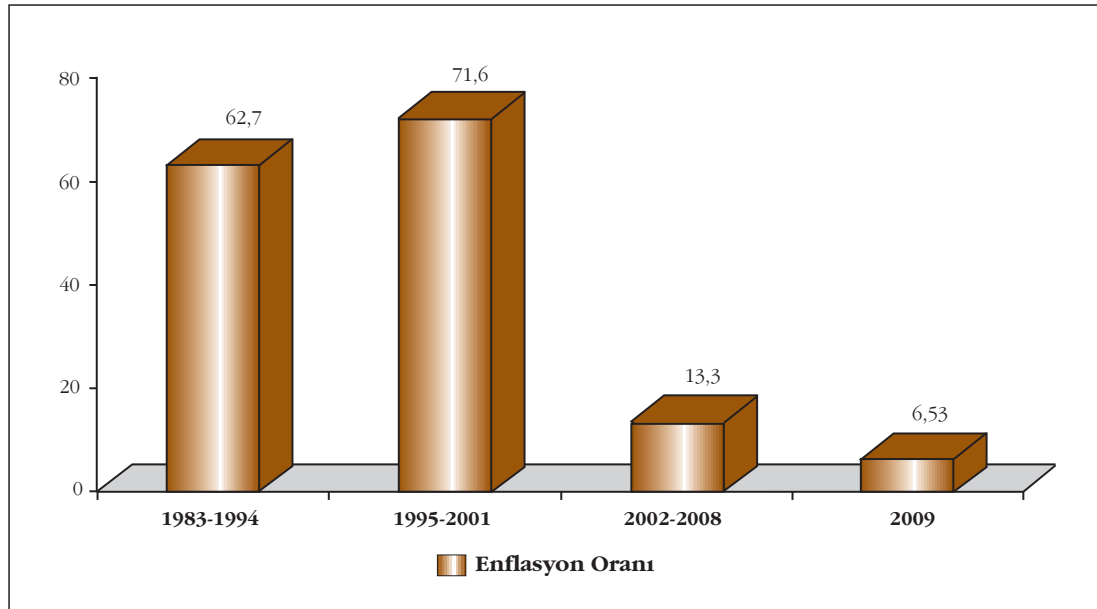
2.5.2. ENFLASYON

Türkiye’de kronik enflasyon uzun yıllar çift haneli rakamlarda gerçekleşmiştir. Hiçbir zaman hiperenflasyona dönüşmemesine rağmen uzun yıllar süren büyük ölçekli fiyat istikrarsızlığı ekonomide sağlıklı yatırım ortamının da gelişmesinin önünde hep bir engel teşkil etmiştir.

Uzun yıllar yüksek kamu açıkları borçlanılarak finanse edilmiş, borçlanılacak fon bulunamadığında da ekonomik kriz çıkmış ve IMF devreye girmiştir. Yüksek kamu borçluluğu altında enflasyon hiçbir zaman düşürülmeye çalışılmamış, denk bütçe tutturulamadığı gibi yüksek enflasyon ortamında eriyen borç stoku, borçlu kesimin (kamunun) çıkarına hizmet etmiştir.

Şekil 2.21’de Türkiye’de uzun dönemli enflasyon eğilimleri gösterilmiştir. Türkiye’nin geriye dönük 30 yıllık enflasyon performansı ekonomideki istikrarsızlığı yeterince açıklamaktadır.

2001 yılından sonra sürdürülebilir büyümenin fiyat istikrarıyla gerçekleşebileceği anlaşılmış, kamu kesiminin ağır borçluluğu ve enflasyon hızla düşürülmeye başlanmıştır. Bu ekseninde, 1995-2001 döneminde görülen yıllık ortalama % 71,6 enflasyon, 2002-2008 döneminde % 13,3’e düşürülmüştür.

Şekil 2.21. Türkiye’de dönemsel ortalama enflasyon oranları.

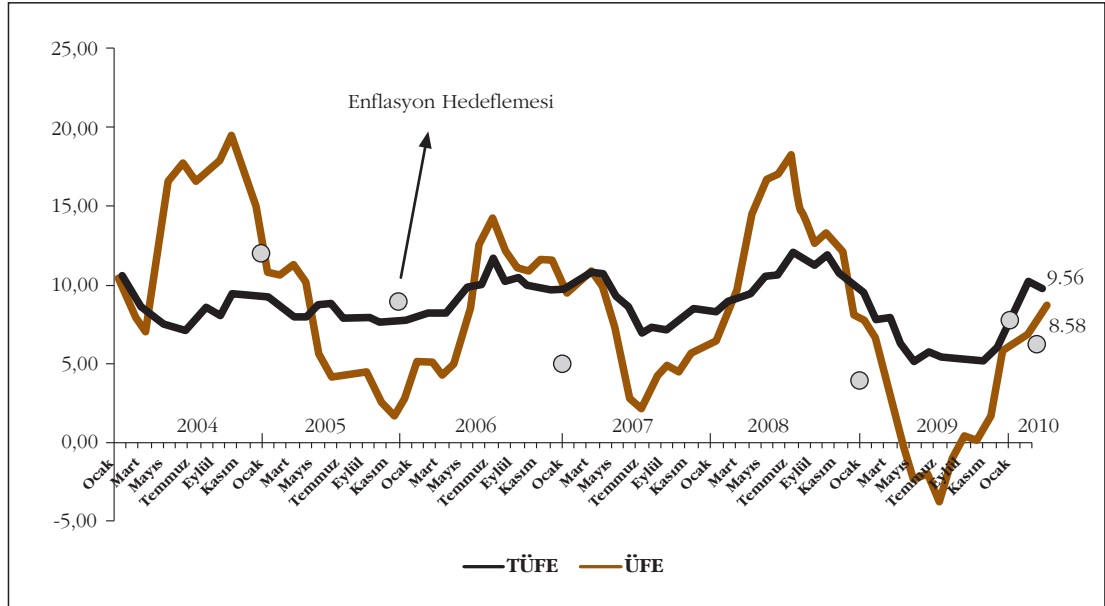
Kaynak. TÜİK.

2009 yılına gelindiğinde küresel finans krizinin etkisiyle Türkiye’de hem iç talepte hem de dış talepte çok büyük düşüşler görülmüştür. Aynı zamanda, küresel ölçekte görülen talep düşüşü 2008 yılı ikinci yarısında hızla yükselen emtia fiyatlarında da düşüşe neden olmuş, 2009’da enflasyonun bir önceki yıla göre düşmesine zemin hazırlamıştır.

Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE)’nin yıllara göre gelişimi incelendiğinde küresel krizin neden olduğu talep daralmasının fiyat artışı üzerinde yaptığı sınırlandırıcı etki ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2.22’de 2005-2009 yılları arasında TÜFE ve ÜFE kategorilerinde kaydedilen gelişmeler gösterilmiştir. Ekonomide emtia fiyatlarının yükseldiği yıllarda her iki endekste de hızlı artışlar görülmüştür. TCMB emtia fiyatı artışı görülen 2006 yılı ikinci çeyreği ile 2008 yılı ikinci çeyreğinde sıkı para politikası uygulamasıyla bozulan enflasyon beklentilerini hedef patika ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır.

Küresel krizin etkilerinin hissedildiği 2008 yılı son çeyreğinden itibaren TÜFE hızla düşmeye başlamıştır. Piyasadaki talep açığı fiyatlar üzerindeki artış yönlü baskıyı sınırlamıştır.

Şekil 2.22. TÜFE ve ÜFE’deki gelişmeler (2004-2010 Şubat, yıllık, % değişim).

Kaynak. TÜİK.

Keza ÜFE’de görülen büyük boyutlu düşüş özellikle uluslararası piyasalarda emtia fiyatlarının düşmesi ile ilgilidir. Diğer bir etki ise artan işsizlik oranı koşullarında reel ücretlerdeki gerilemenin üretim maliyetini düşürmesidir. ÜFE’deki bozulmanın zaman içinde TÜFE’ye de sirayet ettiği verilen şekilden açıkça görülmektedir. Böyle durumlarda ÜFE ve TÜFE arasındaki geçişkenliğe azaltmak adına daraltıcı para ve maliye politikaları devreye sokulmaktadır. TCMB 2008 yılı Kasım ayından itibaren politika faiz oranlarını düşürürken piyasadaki eksik talep koşullarının enflasyonu sınırlandırdığını ve yapılan faiz indirimlerinin fiyat istikrarı önceliği ile çelişmediğini vurgulamıştır. Başka bir deyişle, kriz koşullarında enflasyon üzerindeki baskı kalkmış ve genişleyici para politikasının uygulanması için zemin sağlanmıştır.

Tablo 2.15'te TÜFE'nin 2008 yılı son çeyreği ve 2009 yılı boyunca seyri alt bileşenleriyle sunulmuştur. Enflasyonun yıllık bazda düşük seyretmesinin unsurları TÜFE'nin alt bileşenlerinden takip edilebilir. Mallar grubunda enerji, işlenmiş gıda, yarı dayanıklı mal fiyatlarında ve hizmetler grubunun, diğer hizmetler kalemi hariç, tümünde görülen düşük fiyat artışları bu gelişmede başlıca rolü oynamıştır. Öte yandan işlenmemiş gıda ve enerji-gıda dışı mallar kalemindeki fiyat artışı ise enflasyonun düşüşünü olumsuz yönde etkileyen unsurlar olmuştur. 2009 yılında enflasyonun çeyreklik bazda hareketine bakıldığında, yılın ikinci yarısındaki ve özellikle yılın son çeyreğindeki fiyat artışları belirleyici olmuştur.

Tablo 2.15. TÜFE ve Alt Bileşenleri (2008/4.Ç-2009)

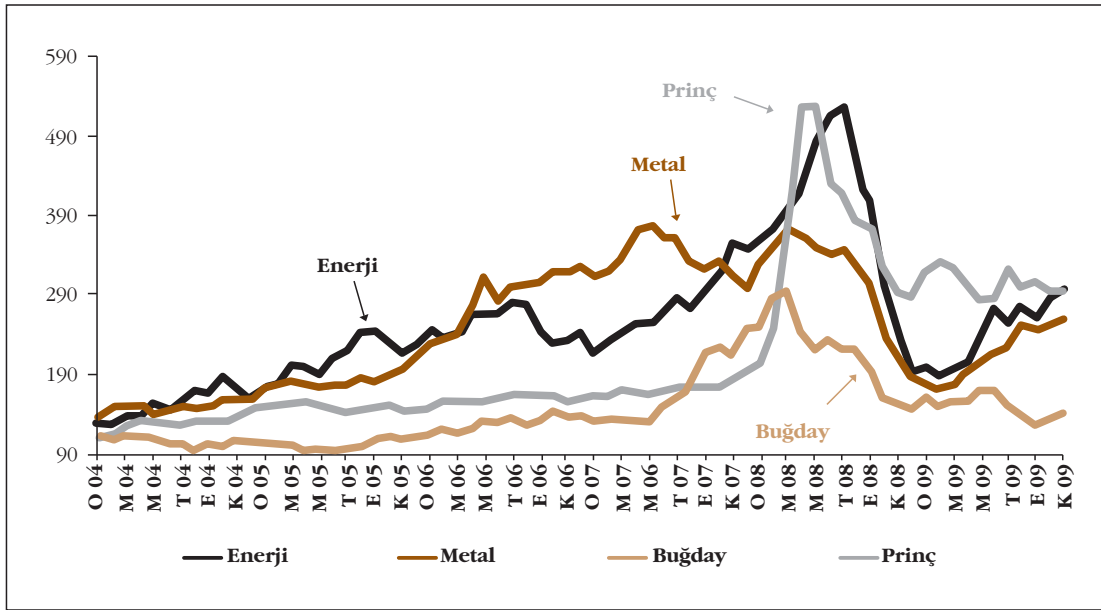
	2008		2009				
	IV	Yıllık	I	II	III	IV	Yıllık
TÜFE	3,03	10,06	1,05	0,77	0,34	4,26	6,53
1. Mallar	3,61	9,93	1,22	0,60	-0,22	5,32	7,01
Enerji	1,91	19,81	-0,28	-1,90	2,32	4,54	4,64
İşlenmemiş Gıda	12,45	7,87	13,29	-3,68	-4,90	15,0	19,35
İşlenmiş Gıda	-0,20	15,46	-0,93	-0,09	0,61	1,27	1,04
Enerji ve Gıda Dışı Mallar	3,04	3,75	-1,89	4,21	0,17	3,65	6,15
Dayanıklı Mallar (Altın Fiyatları Hariç)	2,45 0,61	5,54 3,19	-0,27 -2,49	-2,76 -2,23	2,70 2,83	4,18 3,25	3,76 1,22
Yarı Dayanıklı Mallar	3,42	11,54	-3,46	4,55	-1,65	5,33	4,55
Dayanıksız Mallar	4,07	9,99	5,21	-1,22	0,04	5,62	9,80
2. Hizmetler	1,39	10,46	0,53	1,27	1,96	1,28	5,13
Kira	2,25	11,85	1,51	1,14	1,43	1,10	5,28
Lokanta ve Oteller	2,34	13,44	1,88	1,19	1,73	2,32	7,31
Ulaştırma Hizmetleri	1,54	16,89	-1,29	1,43	1,15	1,25	2,53
Diğer Hizmetler	0,49	6,40	0,13	1,31	2,57	0,87	4,96

Kaynak. TCMB.

Yılın son çeyreğinde işlenmemiş gıda fiyatlarındaki % 15'lik artış yıllık enflasyona tek başına 1 yüzde puanlık katkı yapmıştır. Bunun yanında, canlandırma paketi vasıtasıyla gerçekleşen vergi indirimlerinin de aynı dönemde sonuna gelinmiş ve vergi oranlarının eski seviyesine geri dönmesiyle enflasyona yukarı yönlü katkıda bulunmuştur.

Şekil 2.23'te ise ÜFE'nin değişiminde pay sahibi olan ürünlerin (enerji, metal, buğday, pirinç) fiyat endeksi hareketleri gösterilmiştir. ÜFE endeksi, emtia fiyatlarındaki artışa TÜFE endeksinden daha duyarlıdır.

Bu noktada, 2008 yılı ikinci ve üçüncü çeyreğinde artan emtia fiyatları para politikasının duruşunu belirlemiş, küresel krizin ekonomide talebi düşürmesi ile birlikte emtia fiyatları da enflasyonu artırıcı etkilerinden uzaklaşmıştır. 2009 yılının Nisan-Ağustos ayları arasında ÜFE düşüş göstermiştir. Burada görülen düşüşün sebebi 2008 yılının aynı döneminde yükselen emtia fiyatlarının yüksek bir baz oluşturmasıdır.

Şekil 2.23. Seçilmiş ürünlerin fiyat endeksleri.

Kaynak. TÜİK.

2009 yılının özellikle son çeyreğinde tekrar artış trendine giren ÜFE, 2009 Kasım ayında yıllık bazda % 1,51 iken 2009 Aralık ayında yıllık bazda % 5,93'e çıkmıştır. 2009 Aralık ayında üretici fiyatlarının çok hızlı yükselişi bir önceki yılın Aralık ayının düşük bir baz oluşturması nedeniyledir. Şöyle ki, Kasım 2009-Aralık 2009 geçişinde ÜFE'de görülen bir aylık değişim sadece % 0,6'dır.

Sonuç olarak, 2009 yılında enflasyon % 6,53'lük bir artış göstermiştir. 2010 yılı için TCMB'nin enflasyon hedefi % 6,5'tir. 2010 yılının özellikle ilk yarısında bir önceki yılın oluşturduğu düşük baz enflasyonun yüksek çıkmasına neden olacaktır. TCMB görülen yüksek enflasyon oranlarının enflasyonun genel trendindeki bir sapmadan ziyade düşük baz yılı rakamlarına dayandığını ısrarla vurgulayarak bireylerin enflasyon beklentilerini ve üreticilerin de fiyatlama davranışını değiştirmemeleri gerektiği mesajını vermiştir.

2010 yılı Ocak ayında enflasyon oranı % 8,18'e, Şubat ayında ise % 10,13'e çıkmış ve düşük baz yılı oranları dolayısıyla beklenen etki doğrulanmıştır. Bu noktadan bakıldığında enflasyon oranı TCMB politika faiz oranının üzerine çıkmıştır. İç talepteki toparlanmanın tedrici bir şekilde de olsa artmaya başladığı ve enflasyonun baz etkisi dolayısıyla yükseldiği bir ortamda TCMB'nin enflasyon beklentilerini kontrol altında tutmak adına yılın ikinci yarısı itibarıyla faiz artırımı sürecine girmesi gerekebilir. Mali disiplin ve enflasyonun tekrar hedef patikaya dönmesi durumunda faiz artışları engellenebilir.

2.6. ÖDEMELER DENGESİ

Daha önce ifade edildiği üzere, küresel ekonomik krizde Türkiye ekonomisi üç kanaldan etkilenmişti. Bunlar; beklentiler kanalı, ticaret kanalı ve sermaye kanalı idi. Beklentiler kanalı raporun bu bölümünde "2.1." numaralı başlık altında incelenmiştir. Ticaret kanalı ile sermaye kanalının etkisi ise ödemeler dengesinin alt bileşenlerinde yer almaları hasebiyle bu bölümde inceleneceklerdir.

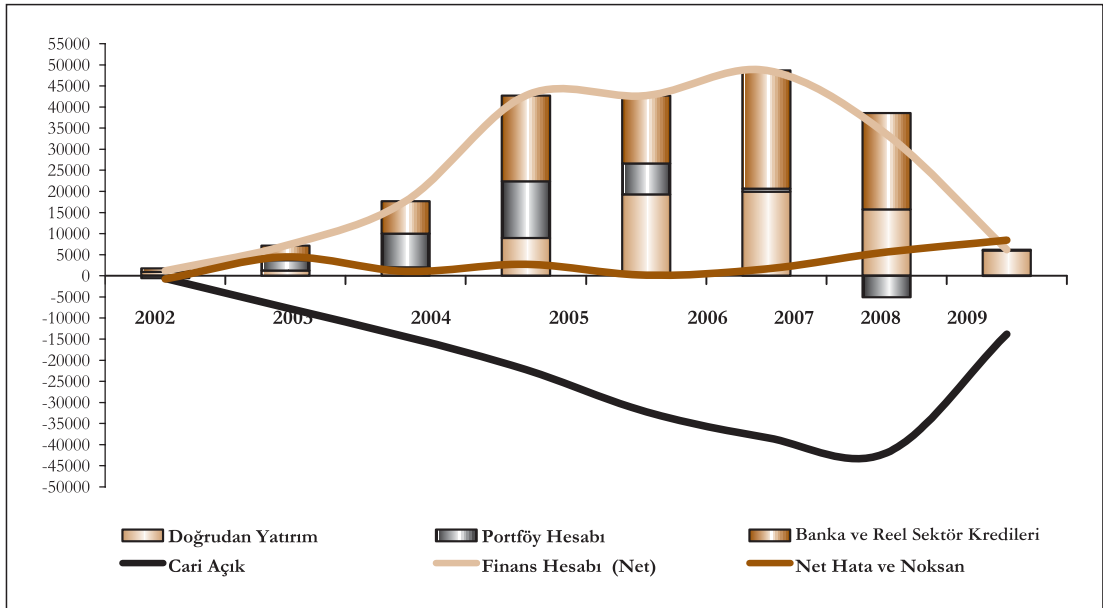
Türkiye son yıllarda küresel düzene eklemlendikçe genellikle harcadığından fazlasını tüketen ve dış tasarrufları ödünç alan bir ekonomi görünümünde olmuş, ticaret ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte ticaret kaleminde verilen açıklar sermaye kaleminde verilen fazlalar ile finanse edilmiştir. Bu durumun tersine döndüğü yıllarda ekonomik kriz patlak vermiştir. Kriz koşulları altında düşen iç talep ithalatı sınırlarken, cari işlemler açığı düşmüş, sermaye çıkışı yaşanmıştır.

Ödemeler dengesinde uzun yıllardır süregelen durum yapısal bir problemdir. Bu yapısal problem hem dış ticaretin bileşenlerinde hem de sermaye hareketlerinde etkisini göstermektedir. Ekonomide temelde bir katma değer düşüklüğüne dayanan üretim ve rekabetçilik yönündeki zafiyetler, ihracattan elde edilen net döviz girdisini sınırlandırmaktadır. Ayrıca üretim girdilerinin dış dünyaya bağlı olması da üretim yaparken ithalatın artmasına neden olmaktadır. Diğer bir zayıf nokta da Türkiye'de tüketim eğiliminin yüksek olması nedeniyle yurtiçi tasarrufların düşük olmasıdır.

Öte yandan yapısal problemin ikinci ayağı sermaye hareketlerinde görülmektedir. 1990'lı yılların ortalarından beri uzun yıllar yüksek faiz ödemesi yapan devlet, istikrarsızlık, artan kırılganlık ve bozuk yatırım ortamında sermayeyi ancak ağırlıklı olarak portföy yatırımı şeklinde çekebilmiştir.

Yatırımlara dönüşecek sermaye girişinin sermaye hesabı kaleminde görece az olması ekonomide bir kırılganlık unsuru olarak belirginleşmiş, cari işlemler açığının finanse edilemeyeceği algılaması güçlendikçe sermaye çıkışı hızlanmış ve süreç genel olarak büyük bir devalüasyon ile sonuçlanmıştır.

Şekil 2.24'te, 2002 yılı sonrasında ödemeler dengesinin alt kalemlerinin gelişimi gösterilmektedir. 2001 krizinin etkilerinin atılmasına paralel olarak 2003 sonrasında ödemeler dengesi açıklarındaki artış eğilimi dikkat çekmektedir. Burada geride kalan döneme göre daha fazla cari işlemler açığı ve buna mukabil daha fazla sermaye girişi verilen bir görünüm açıkça kendini belli etmektedir. Bu durum, dünya ekonomisine daha fazla eklenmiş ancak bunun “kalitesinin” tartışılmasını gerektiren bir duruma işaret etmektedir.

Şekil 2.24. Ödemeler dengesi kalemlerinin seyri (2002-2009, milyon dolar)

Kaynak. TCMB.

2003 yılı sonrasında ortaya çıkan cari işlemler açığının nedenleri arasında (i) uluslararası piyasalarda enerji ve emtia fiyatlarının aşırı artmış olması, (ii) üretim ve ihracatta ithalat bağımlılığının yüksek olması, (iii) içerideki üretimi katma değer eksikliği ve (iv) rekabeti engelleyen diğer bir dizi faktör başta gelmektedir. Yine süreçte şu ya da bu şekilde olumsuz bir “kur katkısından” da bahsedilmektedir.

Ancak yine Şekil 2.24’de gösterildiği üzere, ortaya çıkan cari işlemler açığı her seferinde sermaye hesabında verilen fazla ile finanse edilmiş ve finansman kalemleri artan oranlarda borç oluşturmayan ve içeride kalıcı olarak park eden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ve uzun vadeli kredi girişlerine kaymış, kısa vadeli sermayenin payı ise hızla gerilemiştir.

2.6.1. CARİ İŞLEMLER HESABI

2002-2008 yılları arasında her yıl artma eğilimi gösteren ve 2007-2008 yıllarında GSYH’nin % 6’sına kadar tırmanan cari işlemler açığı, küresel kriz sebebiyle görece kapanmış ve 2009 yılında 2004 yılı seviyesinin altına sarkmıştır. Tablo 2.16’da 2009 yılında cari açığın alt kalemlerinde kaydedilen başlıca gelişmeler özetlenmektedir.

Türkiye’de ödemeler dengesi bilançosunun cari işlemler hesabı 2008 yılında 41,9 milyar dolarlık bir açık verirken, 2009 yılında açık 13,8 milyar dolara düşmüştür. Cari işlemler açığındaki daralma da böylece % 67 düzeyinde gerçekleşmiştir. Cari işlemler açığındaki bu keskin daralma büyük oranda ithalat ve ihracat arasındaki makasın kapanmasından ileri gelmiştir. Bu bağlamda, 2008 yılında mal dengesindeki açık 53 milyar dolar iken, 2009 yılında bu açık 24,7 milyar dolar olmuştur.

Hizmetler ve gelir dengesi ise 2008 yılına göre 2009 yılında yatay bir seyir izlemiştir. Bu anlamda, cari işlemler açığındaki daralma, ekonomik konjonktür ile yakından ilgilidir. Ekonomik büyümenin % 3,5 olarak beklendiği 2010 yılında ise cari işlemler açığının tekrar artışa geçmesi ve büyümenin düzeyine, emtia fiyatlarındaki artışa ve kurdaki hareketlere bağlı olarak 25 milyar dolar düzeyini aşması kuvvetle muhtemeldir.

2.6.1.1. Mal Dengesi: 2008 yılı ile başlayan ve 2009 yılı ile devam eden dünya ticaretindeki daralma, Türkiye’yi de ticaret kanalıyla etkilemiştir. Düşen ihracat ekonominin büyümesine negatif etkide bulunmuştur. TCMB’nin nihai hesaplamalarına göre 2008 yılında 140 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen ihracat, 2009 yılında 109 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. TCMB’nin burada özetlenen en son verileri esas alındığında, ihracatın yıllık bazda yaklaşık % 22 oranında gerilediği görülmektedir. Aynı zamanda, küresel ölçekli talep eksikliği nedeniyle ihracata konu olan malların birim değerinde de düşüş gözlenmiştir. Ancak değer bazındaki bu düşüşe nazaran, % 7 civarında kalan miktar bazındaki düşüş oldukça umut vericidir.

Tablo 2.16. Cari İşlemler Dengesindeki Gelişmeler (2002-2009)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cari Açık (Milyon \$)	-626	-7515	-14431	-22198	-32193	-38311	-41947	-13854
İhracat f.o.b.	40719	52394	68535	78365	93612	115361	140799	109672
İthalat f.o.b.	-47109	-65883	-91271	-111445	-134669	-162156	-193821	-134401
Mal Dengesi	-6390	-13489	-22736	-33080	-41057	-46795	-53022	-24729
Hizmetler Dengesi: Gelir	14031	17952	22941	26763	25549	28930	34824	32752
Hizmetler Dengesi: Gider	-6146	-7441	-10144	-11496	-11937	-15586	-17703	-16533
Mal ve Hizmet Dengesi	1495	-2978	-9939	-17813	-27445	-33451	-35901	-8510
Gelir Dengesi: Gelir	2486	2246	2651	3644	4418	6423	6889	5178
Gelir Dengesi: Gider	-7040	-7803	-8260	-9483	-11074	-13526	-15048	-12824
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-3059	-8535	-15548	-23652	-34101	-40554	-44060	-16156
Cari Transferler	2433	1020	1117	1454	1908	2243	2113	2302

Kaynak. TCMB.

Diğer bir deyişle, fiyatların düşüşü ihracat gelirinin daralmasına neden olurken, krize rağmen Türkiye alternatif arayışları sayesinde ihracatında miktar bazındaki küçülmeyi sınırlandırabilmiştir. Nitekim Türkiye'nin 2009 yılında 70'ten fazla ülkeye olan ihracatında artış kaydedilmiştir. Türkiye'nin ihracatta yaklaşık % 50 oranında bağımlı olduğu Avrupa piyasaları ise Türkiye ihracatındaki daralmanın gerçek nedenidir.

2009 yılında ithalat ve ihracat farkının kapanmasında ithalatın ihracattan hem miktar olarak hem de birim değer olarak daha hızlı düşmesi etkin rol oynamıştır. 2008 yılında ithalat birim değer endeksi ile ihracat birim değer endeksi arasındaki makasın açılmasında uluslararası piyasalarda fiyatı artan emtia etkilidir. 2009 yılında ise iki birim değer endeksi arasındaki farkın kapanmasında da düşen emtia fiyatları rol oynamıştır. Öte yandan iç talepteki düşüş ithalatı iki kanaldan düşürmektedir. Birincisi, zayıf seyreden toplam talep unsurları tüketimi azalttığı için yabancı mal tüketimini de düşürmüştür. İkincisi, üretim için aramalı ithalatına bağımlı olan sektörler, talep daralması nedeniyle üretimi durdurmuş ve böylece ithalat faturasının azalması mümkün olmuştur.

Fasıllara göre ithalat ve ihracata bakıldığında dış ticaretteki daralmanın tüm alt kalemlerde etkisini hissettirdiği görülmektedir. Tablo 2.16.'da fasıllara göre Türkiye'nin 2009 yılı dış ticareti gösterilmektedir. İhracatta motorlu kara taşıtları faslı 12,2 milyar dolar ile son yıllardaki öncü konumunu korurken ithalatı ise enerji fiyatlarındaki düşüşe rağmen, mineral yakıtlar faslı 29,8 milyar dolar ile ilk sırada yer almıştır.

Tablo 2.17. Fasıllara Göre Dış Ticaret (2008-2009 milyar dolar)

	İHRACAT		İTHALAT		DENGİ		DEĞİŞİM	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	İhracat	İthalat
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	18326	12257	12789	8960	5537	3297	-33,1	-29,9
Kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları	10258	8131	22539	17105	-12281	-8974	-20,7	-24,1
Demir ve çelik	14946	7641	23160	11331	-8214	-3690	-48,9	-51,1
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	7826	6930	761	752	7065	6178	-11,4	-1,2
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	7971	6658	13892	12232	-5921	-5574	-16,5	-11,9
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	5383	5929	5653	2003	-270	3926	10,1	-64,6
Demir veya çelikten eşya	5742	4551	2227	1527	3515	3024	-20,7	-31,4
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5326	4295	1230	1157	4096	3138	-19,4	-5,9
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	7531	3901	48281	29886	-40750	-25985	-48,2	-38,1
Plastik ve plastikten mamul eşya	3563	3093	9385	6934	-5822	-3841	-13,2	-26,1
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turuncgöl ve kavun kabuğu	2855	3002	319	312	2536	2690	5,1	-2,2
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	2279	2162	504	259	1775	1903	-5,1	-48,6
Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	2647	1826	874	1202	1773	624	-31	37,5
Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	2097	1647	130	110	1967	1537	-21,5	-15,4
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	1891	1588	1114	787	777	801	-16	-29,4
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1807	1468	2219	1552	-412	-84	-18,8	-30,1
Alüminyum ve alüminyum eşya	1776	1399	2543	1601	-767	-202	-21,2	-37
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1633	1278	2331	2096	-698	-818	-21,7	-10,1
Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	1441	1276	87	54	1354	1222	-11,5	-37,9
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	1158	1075	210	141	948	934	-7,2	-32,9
Toplam	106456	80107	150248	100001	-43792	-19894	-24,8	-33,4
Genel	132000	102700	202000	140700	-70000	-38000	-22,2	-30,3
Genel İçindeki Pay (%)	80,6	78,0	74,4	71,1				

Kaynak. TÜİK.

Tablo 2.17'ye göre Türkiye'ye döviz kaybettiren sektörler sırasıyla;

- Mineral yakıtlar 25,9 milyar dolar,
- Kazan, makine ve cihazlar 8,9 milyar dolar,
- Elektrikli makine ve cihazlar 5,5 milyar dolar,
- Demir ve çelik 3,6 milyar dolardır.

Yine fasıllara göre dış ticaretin yapısı incelendiğinde küresel krizin etkilerini daha çok hissettirdiği sektörlerin başında sırasıyla aşağıdakiler gelmektedir:

- Demir ve çelik % 48,9 değişim,
- Mineral yakıtlar % 48,2 değişim,
- Motorlu kara taşıtları % 33,1 değişim,
- Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar % 31 değişim,
- Kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları % 20,7 değişim gösteren sektörlerdir.

Küresel ölçekte düşen talep Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin kompozisyonunu da değiştirmiştir. Türkiye'nin ihracatının % 50'sini yaptığı AB ülkelerinin, 2009 yılında ihracattaki payı % 40,6 ya kadar gerilemiştir. Aynı zamanda Türkiye, AB odaklı dış ticaret pazarının yanı sıra dünyanın dört bir yanında sürdürdüğü pazar çalışmalarının sonuçlarını almaya başlamıştır. Bunun yanında Türk dış politikasının kazanımlarının da 2009 yılındaki dış ticaretin pazar çeşitliliğinde etkili olduğu görülmektedir.

2.6.1.2. Hizmetler Dengesi: Cari işlemler hesabında tek fazla veren unsur olması itibarıyla hizmetler dengesi ayrı bir önem taşımaktadır. Cari işlemler hesabının üç büyük alt başlığından biri olan hizmetler dengesi 2009 yılında 16,219 milyar dolar fazla vermiştir. Bu noktadan bakıldığında hizmet sektörünün ödemeler dengesi bilançosuna yaptığı net katkı 2008 yılına paralel bir seyir izlemiştir.

Hizmetler dengesi alt bileşenleri itibarıyla incelendiğinde 2009 yılında en büyük katkı, 17,203 milyar dolar fazla veren turizm sektöründen gelmiştir. 2009 yılında turizm sektöründe bu fazlanın görülmesinin nedeni Türkiye'de turizmden 21,250 milyar dolar gelir elde edilirken, turizme 4,147 milyar dolar harcanmış olmasıdır. Turizm sektöründe 2008 yılı ile kıyaslandığında gelirlerin 750 milyon dolar azaldığı, giderlerin ise 641 milyon dolar arttığı dikkat çekmektedir.

2009 yılında taşımacılık ve inşaat hizmetleri sektörleri de, sırasıyla, 1,021 ve 1,090 milyar dolarlık fazla vermiştir. 2008 yılına kıyasla 2009 yılında taşımacılık ve inşaat hizmetleri bileşenlerinin yaptığı net katkılar artış göstermiştir. Şöyle ki, 2008 yılında taşımacılık sektörü 134 milyon dolar açık vermiştir. İnşaat gelirleri ise 2008 yılında 974 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2.6.1.3. Gelir Dengesi: 2009 yılında gelir dengesi cari işlemler açığını artıran bir bileşen olma durumunu korumuştur. 2009 yılında gelir dengesi cari işlemler açığını 7,6 milyar dolar artırmıştır. Gelir dengesinde görülen bu açık, büyük ölçüde alt bileşenlerden yatırım geliri dengesinde görülen açıktan kaynaklanmaktadır. 2009 yılında özel kesim ve kamu kesiminin faiz harcamaları 7,2 milyar dolar ile yatırım geliri dengesinde 7,5 milyar dolarlık ve gelir dengesinde 7,6 milyar dolarlık açığın kaynağı olmuştur.

2.6.1.4. Cari Transferler: Cari transferler kalemi ödemeler dengesine yaptığı pozitif katkısı 2009 yılında da 2,3 milyar dolar ile sürdürmüştür. Bu noktada, genel hükümet ve işçi geliri alt bileşenleri cari transferlere sırasıyla, 1,1 milyar ve 934 milyon dolar katkı yapmıştır.

2.6.2. SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI

Türkiye’de ekonominin dışa açılma sürecinden sonra cari işlemler hesabında görülen açıklar bunun karşılık hesabı olarak finans hesabının verdiği fazla ile kapatılmış ya da kapatılmaya çalışılmıştır. Finans hesabında görülen fazla ise doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve bankacılık ve reel sektörün kullandığı, ağırlıklı kısmı ise uzun vadeli olan kredilerden oluşan “diğer yatırımlardır.”

2009 yılında ortaya çıkan 13,8 milyar dolarlık cari işlemler açığının 6,2 milyar dolarlık kısmı finans hesabında verilen fazla ile kapatılmıştır. Finans hesabında verilen fazla ise 6 milyar dolarlık net doğrudan yatırım kalemi ile yakından ilgilidir (Tablo 2.18). Bu noktada, doğrudan yatırım kaleminde % 60’ları aşan oranda bir gerileme kaydedilmiş fakat, her şeye rağmen Türkiye’nin küresel ekonomik kriz ortamında doğrudan yatırım çekebilmesi olumlu sayılabilecek bir gelişmedir.

Birinci bölümde, gelişmekte olan ülkelere olan sermaye girişlerindeki büyük çöküş ve bunun ağırlıklı kısmının Türkiye’nin de içinde değerlendirildiği Doğu Avrupa olduğu not edilmiştir. Öte yandan kısa vadeli sermaye girişlerini ifade eden ve daha çok bankalara, sermaye piyasalarına ve devlet tahvillerine yönelik olarak giren portföy hesabının 2007 yılından beri gerileme sürecine girdiği görülmektedir. 2008 yılında ise bu kaleminde net sermaye çıkışı yaşanmıştır. “Diğer yatırımlar” kaleminde ise 2009 yılında bankaların 9,6 milyar dolar bir net kaynak kullanarak (sendikasyon ve seküritizasyon) kredilerini başarıyla döndürdükleri görülürken, şirketlerin ise geçen yılların tersine olarak 10 milyar doları aşan oranda net borç ödeyici konumuna geçtikleri görülmektedir.

Bu sene ödemeler dengesiyle ilgili olarak dikkat çeken bir başka husus da, 2009 yılında ortaya çıkan 13,8 milyar dolarlık açığın büyük bir kısmının da ilk defa bu oranda finans hesabı dışında kalan “net hata ve noksan kaleminden”(NHN) kapatılmış olmasıdır. Gerçekten de bu kaleminde takip edilen 8,4 milyar dolarlık kaynak girişi dikkat çekmektedir. Böylece Türkiye iktisat tarihinde görülen en büyük NHN kalemi fazlası 2009 yılında gerçekleşerek ödemeler dengesi bilançosunda fazla verilmesine katkı yapmıştır.

TCMB’nin açıklamasına göre bu gelişmede (i) kur hareketlerinin muhasebeleştirilmesi sırasında ortaya çıkan farklılıkların yanı sıra, (ii) yurt içi bankacılık sistemi dışında tutulan efektif şeklindeki tasarrufların, Varlık Barışı Yasası’nın da katkısıyla, bankalara TL karşılığı satılmasının rol oynadığı düşünülmektedir.

Tablo 2.18. Sermaye ve Finans Hesabı (milyon \$, 2002-2009)

SERMAYE ve FİNANS HESAPLARI	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Finans Hesabı (Net)	1172	7162	17702	42660	42689	48707	33536	6208
Doğrudan Yatırım	939	1222	2005	8967	19261	19941	15720	6026
Portföy Hesabı	-593	2465	8023	13437	7373	717	-5046	198
Diğer Yatırımlar	826	3475	7674	20256	16055	28049	22862	-16
Bankalar	-1373	3194	1240	10375	686	347	-964	9690
Diğer Sektörler	1562	2006	7830	12849	17349	29068	23873	-10097
Net Hata ve Noksan	-758	4450	1071	2738	129	1619	5653	8437
GENEL DENGİ	-212	4097	4342	23200	10625	12015	-2758	791

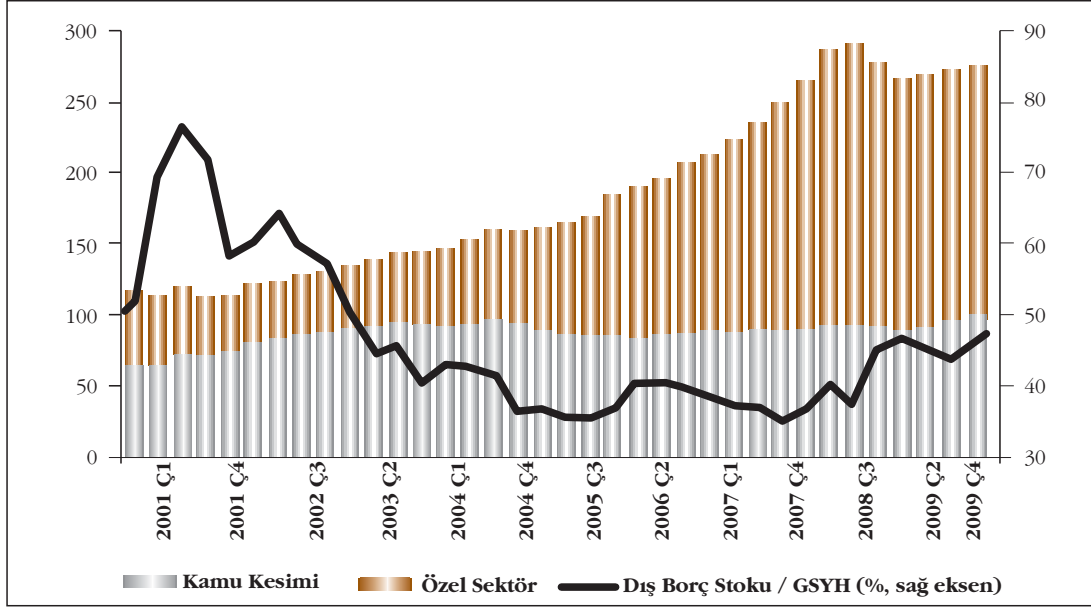
Kaynak. TCMB.

Böylece yıl boyunca ortaya çıkan 13,8 milyar dolarlık açık hem fazlasıyla finanse edilmiş, hem de bu finansmanda uzun vadeli ve borç yaratmayan kalemler ağırlıklı bir seyir izlemiştir. Ödemeler dengesi bilançosunun tamamına bakıldığında 791 milyon dolarlık bir fazla ortaya çıkmıştır. Cari açığın 2010 yılında büyüme performansı ve girdi maliyetlerindeki gelişmelere göre 25 milyar dolar düzeyini ve GSYH'nin % 3'lerini bulması muhtemeldir. Ancak bu açığın ağırlıklı olarak doğrudan yabancı sermaye girişleri ve uzun vadeli kredilerle finanse edileceği beklenmektedir.

2.6.3. TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARI

Türkiye'de ekonominin dışa açılmasına paralel olarak dış borçlar da doğal olarak artmaktadır. Büyümenin oldukça yüksek seyrettiği bir süreçte, tasarruf-yatırım açığının yüksek olduğu bir ekonomide dış borçların artmış olmasından ziyade bu borcun kalitesi ve riskliliği dikkate alınmalıdır. Şekil 2.25 ve Tablo 2.19'da gösterildiği üzere, Türkiye'nin toplam brüt dış borç stoku 2001 krizinde GSYH'nin 80'lerine kadar tırmandıktan sonra, kaydedilen yüksek büyümeye rağmen ve/veya bu büyüme sayesinde 2005 yılının sonunda GSYH'nin % 35,2'sine kadar gerilemiştir. Bu tarihten sonra bu oran büyüme ivmesinin göreceli olarak yavaşladığı bir ortamda bir miktar bozularak 2008 yılının sonu itibarıyla % 37,5'e kadar çıkmıştır.

2009 yılındaki kriz ortamında daralan GSYH ve artan dış borçlar nedeniyle bu oran % 43,9 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.25. Türkiye'nin toplam dış borç stoku (brüt, milyar dolar)

Kaynak. Hazine.

Burada özel sektör şirketlerinin risk yönetim konusunda dikkatli olduklarından ve ödeme kapasitelerini kriz ortamında da koruyabildiklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Özel sektör ihracat gelirlerinin özel sektör dış borçlarını karşılama kapasitesi 2004 yılından beri %50 oranından dönem boyunca sürekli gerilerken, TCMB'nin brüt rezervlerinin dış borçları karşılama kapasitesi 2004-2009 arasında nispi olarak istikrarını korumuş, sermaye girişlerinin yoğun olduğu dönemlerde TCMB'nin döviz biriktirmesi nedeniyle bu oran anlamlı bir şekilde iyileşerek, örneğin 2005-2007 aralığında %29'lara kadar çıkmıştır. Öte yandan risk yönetimin kalitesi açısından daha da önemli bir gösterge olan TCMB brüt rezervlerinin kısa vadeli dış borçları karşılama oranı (ki bu kısa vadeli borç neredeyse tümüyle özel sektöre aittir) 2004 yılından beri düzenli olarak iyileşerek 2004 yılındaki % 112 mertebesinde 2009 yılının ilk yarısı itibarıyla % 144 bandına kadar çıkmıştır. Sonuç olarak yaşanan kriz ortamında Türkiye gerek kamu maliyesi cephesinde, gerekse reel sektör ve finansal sektörü kapsayan özel sektörün yükümlülükleri cephesinde krize karşı bir hayli dirençli çıkmıştır.

Türkiye'nin mali istikrarını koruyabilmiş olması da Türkiye'nin kriz sonrasında benzer ülkelerden olumlu yönde ayrışmasına katkıda bulunan bir gelişmedir. Zira kriz sonrası çıkış süreci için ülkelerin kabiliyeti mali sağlamlığına göre derecelendiriliyor.

Tablo 2.19. Türkiye'nin Başlıca Dış Borç İstatistikleri

	2004	2005	2006	2007	2008	2009 Ç1	2009 Ç2	2009 Ç3	2009 Ç4
Türkiye'nin brüt dış borç stoku (Milyar dolar)	161	169,7	207,6	249,4	278,3	266,8	270,1	273,5	271,4
Kamu brüt dış borç stoku	75,7	70,4	71,6	73,5	78,3	76,2	78,2	83,5	83,5
Özel sektör brüt dış borç stoku	63,9	83,9	120,3	160,1	186	177,6	178,3	176,3	174,4
Özel sektör kısa vadeli brüt dış borç stoku	27,1	33,4	38,3	38,7	45,4	43,5	43,9	44,1	46,7
TCMB brüt dış borç stoku	21,4	15,4	15,7	15,8	14,1	13	13,6	13,6	13,3
Dış borç stokunun GSYH'ye oranı (%)	41,2	35,2	39,4	38,4	37,5	43,9	43,9	43,9	43,9
Özel sektör dış borç stokunun GSYH 'ye oranı (%)	16,4	17,4	22,9	24,7	25,1	28,2	28,2	28,2	28,2
Özel sektör dış borçlar / ihracat (fob) (%)	101,2	114,2	140,7	149,2	140,8	143,9	160,6	176,4	170,7
TCMB brüt rezervleri/toplam dış borç (%)	22,4	29,8	29,3	29,4	25,5	25,2	24,4	25,9	26,1
TCMB brüt rezervleri /kısa vadeli dış borçlar (%)	111,8	132	142,9	169,9	140,6	140	135,4	143,7	135,9

Kaynak. TCMB, Hazine.

Buna göre; (i) bütçe açığı en düşük olan veya biraz bozulsaydı bile bunu nasıl ve hangi takvime göre düşüreceğini inandırıcı bir planla açıklayan, (ii) borç döndürme ve ödeme kapasitesi yerinde olan, (iii) bankacılık sistemi sağlam olan, (iv) krizden sonra hızlı büyüme potansiyeli en yüksek olan ülkeler pozitif yönde ayrılmaktadırlar. Türkiye'nin 2009 yılı boyunca IMF'siz yola devam etmesine rağmen, risk endekslerinin benzer ülkelerin bir hayli altında kalmış olması ve ardından gelen ülke kredi notundaki artışlar da bunun bir teyidi niteliğindedir.

Üçüncü Bölüm

KRİZ SONRASI İÇİN POLİTİKA VE STRATEJİLER

Bir ekonomik düzenin nihai hedefi o ülkede (i) işsizlik sorununu çözmek, (ii) gelir dağılımı adaletini sağlamak ve (iii) ülke sathında halkın tümünün hayat standart ve kalitesini artırmaktır. Kalkınmışlık göstergesi olarak bu hedeflerin tutturulduğu ülkelerde “beşeri kalkınmışlık endeksi” olarak tanımlanan yaşam süresi uzamış, okur-yazarlık düzeyi de % 100’leri yakalamış olacaktır. Tersinden okumak gerekirse, işsizliğin yaygın ve yüksek, fiyat istikrarının ikame edilemediği, gelir dağılımının bozuk olduğu bir ülkede bu hedeflerin gerçekleştirilemediği açıkça ortaya çıkmaktadır.

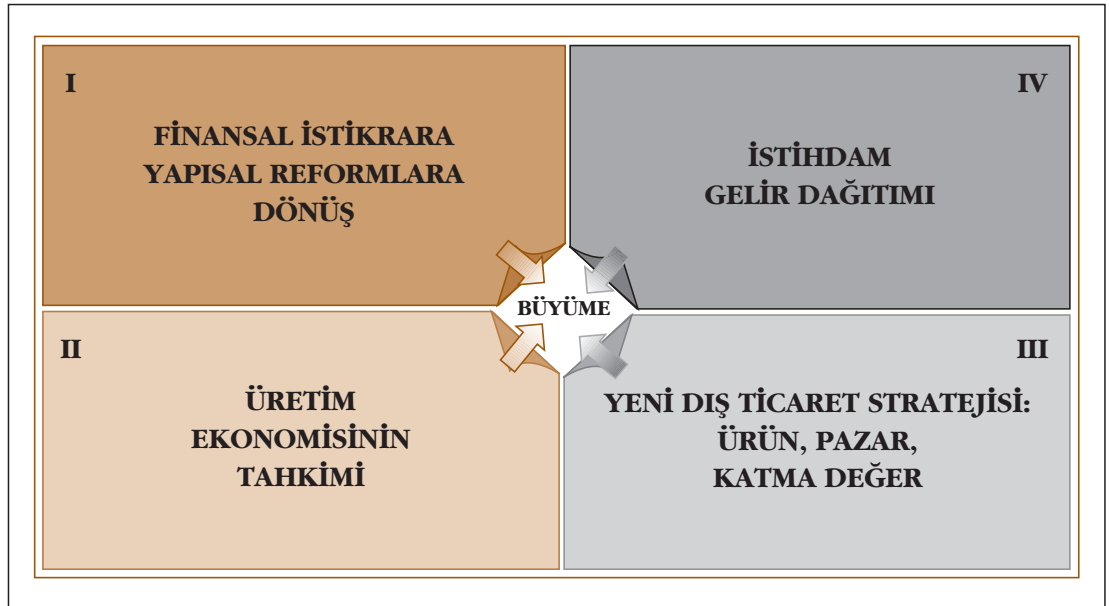
Türkiye, 1960’larda başlattığı planlı kalkınmaya dayalı İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi (İİS) ve 1980’lerden sonra yöneldiği dışa açık ve ihracat eksenli kalkınma arayışları ile halen bu hedefleri tutturabilmiş değildir. “Kayıp on yıl” olarak iktisat tarihimize geçen 1990’larda bu hedeflerde tümüyle sınıfta kalan Türkiye, 2001 krizi sonrasında yukarıdaki hedeflere yakınsama doğrultusunda anlamlı bir mesafe kat etmiştir. Yine de bölgesel, sektörel dengesizlikler giderilebilmiş, gelir dağılımı adaleti de istenen ölçüde sağlanabilmiş değildir. Bilhassa iş ve istihdam yaratma alanlarındaki sorunlar yapısal geçiş döneminin zorunlu sayılabilecek bir bedeli olarak artarak devam etmektedir.

Esas olan ise, 2001 krizi sonrasında benimsenen “çıkış stratejisinin” Türkiye’yi bu hedeflere hangi ölçüde taşıyabileceğidir. Türkiye 2001 krizi sonrasında makro ekonomik istikrarı sağlama konusunda büyük bir mesafe almışken, yapısal sorunların bir yansıması olan işsizlik, dış açıklar ve ekonominin geneline yayılmış bulunan katma değer düşüklüğü ile rekabet zorlukları Türkiye’nin önündeki büyük meydan okumalar olarak beklemektedir.

3.1. YENİ BİR EKONOMİK MİMARİ ARAYIŞI

Türkiye; 2007 yılından beri “kendini hissettiren” 2009 yılındaki kriz sonrasında her şeye sıfırdan başlamayacağı gibi, 2001 yılından beri uygulamakta olduğu ve aslında tespit ettiği öncelikler bağlamında olumlu neticeler aldığı modeli de tümüyle tasfiye etmek durumunda değildir.

Ancak Türkiye iç ve dış şartlarda ortaya çıkan yeni gelişmeler, ihtiyaçlar ve önceliklere ilaveten, eldeki modelin yan etkilerini tamir etmek üzere mevcut ekonomik mimariye çekidüzen vermelidir. Bu bağlamda yeniden yapılanmayı daha derin katmanlara yaymak üzere uygulanmakta olan modelin dört bileşeninin daha güçlendirilmesi ve dengelenmesi gereği vardır (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Sürdürülebilir büyümenin alt bileşenleri.

3.1.1. YENİDEN MALİ DİSİPLİNE DÖNÜŞ

Her şeyden evvel Türkiye'nin krizden sonra üretim ekonomisinin derinleştirilmesini ve üretimi teşvik edici kalıcı bir makro ekonomik ortamın inşasını öncelemesi gerekmektedir.

Bu meyanda, kriz ortamında bozulan mali dengeleri düzeltmek üzere Orta Vadeli Mali Program (OVP) çerçevesinde tespit edilen hedefler doğrultusunda bir an evvel harekete geçerek, IMF anlaşmasının yapılmadığı bir ortamda uygulanmakta olan programın güvenilirliğini artırmak gerekmektedir. Bu noktadan hareketle atılması gereken ilk adım, hükümetin uzun süredir üzerinde çalıştığı bilinen Mali Kural uygulamasının yürürlüğe sokulması olacaktır. Ancak Kutu 3.1'de gösterildiği üzere, OVP sadece mali kural uygulamasına indirgenemez. OVP'nin içinde, 2005 yılından beri aksatılmış olan birçok yapısal veya ikinci nesil reform unsuru vardır. Diğer yapısal reform unsurları ise şunlardan oluşmaktadır:

- KİT'lerde yeni bir yönetim modelinin geliştirilmesi,
- Kamu cari harcamalarının yeniden yapılandırılması,
- Yatırımların finansmanında kamu-özel sektör işbirliği (PPP) modellerinin benimsenmesi,
- Tarımsal desteklerin yeniden düzenlenmesi,
- Emek gücü ve beşeri sermayenin dönüştürülmesi,
- Yargı reformunun gerçekleştirilmesi.

Kutu 3.1. Orta Vadeli Plan'ın Öngördüğü Yapısal Reformlar

1. Mali kural uygulaması: Mali kural çerçevesinde, orta-uzun vadede kamu açığının milli gelire oranının, sürdürülebilir bir borç yapısı ile uyumlu bir düzeyde gerçekleşmesi hedeflenecektir. Kamu açığında yapılacak uyarlamayı belirlerken, bir önceki yıl gerçekleşen açığın orta-uzun vadeli hedefin ne kadar uzağında olduğu dikkate alınacaktır. Kamu açığındaki uyarlamayı belirlerken dikkate alınacak diğer bir faktör konjonktürün etkisidir. Kamu açığındaki uyarlama, büyümenin uzun dönem ortalamasının üzerinde olduğu yıllarda daha yüksek, altında olduğu yıllarda ise daha düşük olacaktır.

Mali kurala ilişkin yasal altyapının en geç 2010 yılının ilk çeyreğinde tamamlanması hedeflenmektedir. 2011 yılı bütçe döneminden itibaren kamu mali yönetimi, belirlenen mali kural ile uyumlu olarak yürütülecektir. Kuralın uygulanması, izlenmesi ve kontrolüne ilişkin olarak kamu mali yönetim sisteminde gerekli iyileştirmeler 2010 yılında yapılacaktır.

Kamu Açığındaki Değişim = Bir önceki yıl kamu açığının orta vadeli hedeften sapmasının etkisi + Konjonktürün etkisi

$$\Delta a = y(a(-1) - a^*) + k(b - b^*)$$

Δa : Kamu açığındaki değişim

y : Yakınsama hız katsayısı

$a(-1)$: Bir önceki yıl gerçekleşen kamu açığı

a^* : Hedef kamu açığı

k : Döngüsel (konjonktür) etkiyi yansıtırma katsayısı

b : Reel büyüme

b^* : Reel büyüme hızının uzun vadeli ortalaması

PARAMETRE	AÇIKLAMA
a^*	Orta-uzun dönemde sürdürülebilir bir borç düzeyine ulaşılmasını sağlamalı. AB İstikrar ve Büyüme Paketi % 1'lik bir ölçüt öneriyor.
b^*	Çok düşük tutulması maliye politikasını gereğinden daha sıkı hale getirecektir. Çok yüksek tutulması ise sürekli olarak hedeften uzak kalınmasına yol açacaktır. Uzun dönemli büyüme ortalaması bir referans olarak alınabilir.
y	Çok düşük tutulması durumunda uyumun çok uzun zamana yayılması, hedefe ulaşılmasının gecikmesi ve kredibilitenin zayıf kalması riski var. İddialı uyum hızının uygulamada başarılamaması ve kısa sürede kuraldan vazgeçilmesine yol açması riski bulunmaktadır.
k	Faiz dışı harcamaların GSYH içindeki payı ile tutarlı bir biçimde belirlenmelidir.

Mali kural uygulamasında dört ana unsurdan söz edilmektedir:

- **Hedef bütçe dengesi:** Buna göre konulan bütçe açığı hedefi ve tahmini büyüme hızına bağlı olarak, kamu borcunun milli gelire oranının ne seviyeye gerileyeceği ortaya konulacaktır. Bu bağlamda uzun vade için GSYH'nin % 0,5-1,5'i civarında bir bütçe dengesinin hedeflenmesi beklenilmektedir.
- **Hedefe yakınsama hızı:** Bu parametre hedeflenen bütçe dengesine ne hızla yakınsanacağını göstermektedir. Örneğin 1/4 gibi sabit bir rakamın alınması hedefle bugünkü seviye arasındaki farkın dörtte birinin her sene azaltılacağını ifade etmektedir.
- **Eşik büyüme:** Ekonominin orta vadeli büyüme hızından yola çıkarak bir eşik büyüme alınmaktadır. Ekonomi, eşik büyümeden fazla büyürse bütçe dengesinde fazla verilmektedir. Ekonomi, eşik büyümeden az büyürse bütçe açığının artmasına izin verilmektedir. Büyüme eşiği olarak % 3 ile % 5,5 arasında hedefler üzerinde çalışmaktadır.

• **Mali ayarlama oranı:** Bu değişken ise beklenenin üzerinde veya altında büyüme olduğu zaman aradaki farkın ne kadarının tasarruf edileceğini veya harcanacağını göstermektedir.

2. KİT'lerde yeni bir yönetim modeli: KİT'lerde hesap verebilirliği, şeffaflığı, karar alma süreçlerinde esnekliği ve stratejik yönetim anlayışını esas alan yeni bir yasa taslağı hazırlanacaktır.

3. Kamu cari harcamalarının yeniden önceliklendirilmesi: Devlet Personel Başkanlığı koordinasyonunda 2010 yılı içinde kamuda atıl personel tespit edilecek ve ihtiyaçlar öncelikle bu personelden karşılanacaktır. Cari harcamalarda Maliye Bakanlığı gözetiminde mevcut faaliyet ve programların gerekliliği ve tasarruf imkânları gözden geçirilecek, program süresince öncelikli olmayan harcamalardan özenle kaçınılacaktır. Ödenekler borç oluşturmayacak şekilde kullanılacaktır.

4. Yatırımların finansmanında kamu-özel sektör işbirliği (PPP) modellerinin benimsenmesi: Yatırım hacmini artırmak ve yatırımlara hız kazandırmak amacıyla kamu-özel sektör işbirliği modelinin yasal altyapısı 2010 yılında tamamlanacak ve bu modelle gerçekleştirilecek proje sayısı artırılabilecektir.

5. Tarımsal desteklerin yeniden düzenlenmesi: Tarımsal destekleme ödemeleri sektörde rekabet edebilirliği artırmak ve gelir istikrarını sağlamak amacıyla alan ve ürün temelinde farklılaştırılacak, desteklerin idare ve kontrolü alan bazlı yapılacaktır.

6. Emek gücü ve beşeri sermayenin dönüşümü: İş dünyası temsilcilerinin, meslek yüksekokullarının yönetiminde ve programlarının belirlenmesinde aktif rol almaları sağlanacaktır. Bu konudaki idari ve yasal düzenleme YÖK Başkanlığı koordinasyonunda 2010 yılında yapılacaktır. Hazırlanmış olan "Hayat Boyu Öğrenme Stratejisi" 2010 yılında Milli Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda uygulamaya konulacaktır. Mesleki Yeterlik Kurumu koordinasyonunda hazırlanan meslek standartlarının uygulamasına ve belgelendirme sistemine 2010 yılında başlanacaktır.

7. Yargı reformu: İş ortamını iyileştirmek, öngörülebilirliği artırmak ve piyasa ekonomisinin etkili bir şekilde işleyebilmesini temin etmek üzere ilgili temel kanunlar güncellenecek, bu alanda yargının hız ve etkinliği güçlendirilecektir.

3.1.2. EKONOMİDE YÜKSEK KATMA DEĞER EKSENLİ DÖNÜŞÜM

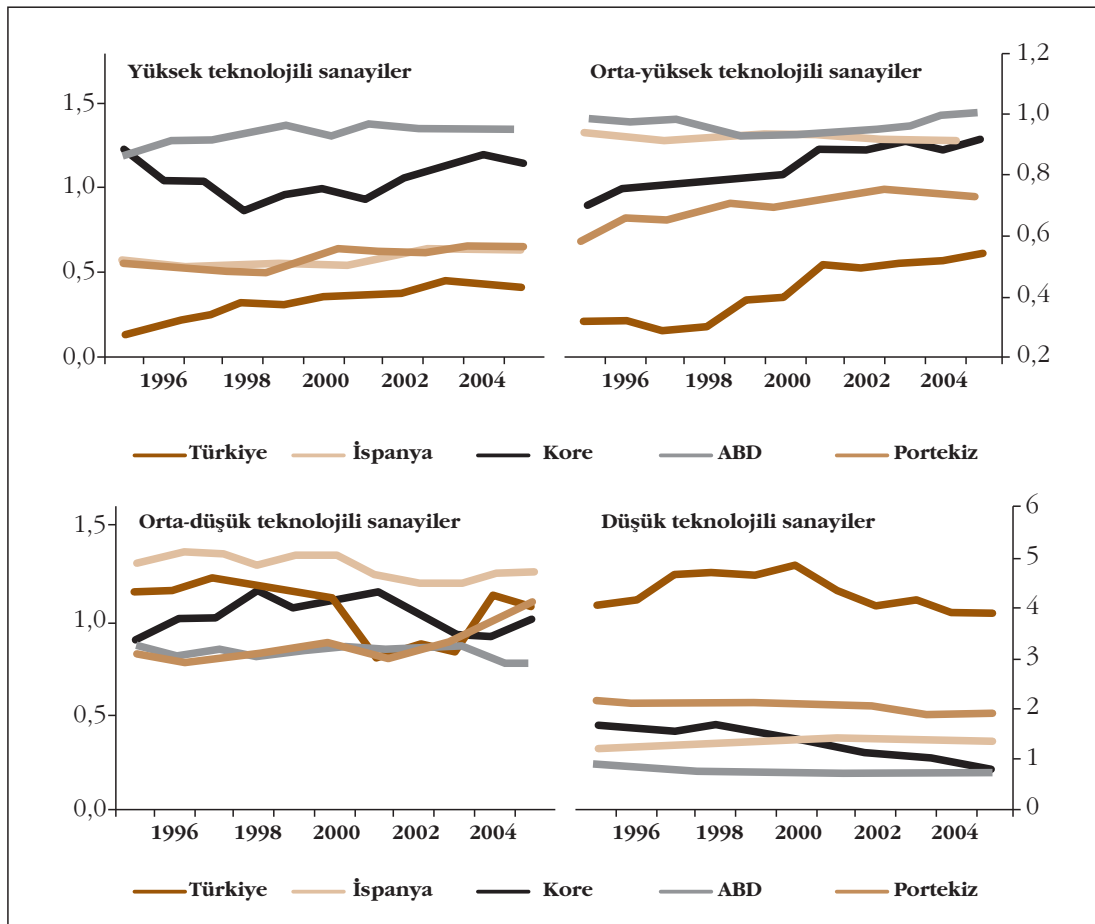
Katma değer düşüklüğü, Türk ekonomisindeki bütün sorunların kaynağında aranması gereken bir hastalıktır. Bunun arkasında herşeyden önce Türkiye'nin 1990'larda benimsediği statik büyüme modelinin büyük bir etkisi vardır. Bu model, mevcut emek-sermaye stokunu veri alan ve düşük-orta düzey teknolojileri hedefleyen bir uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin yaşadığı yoğun siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle sürekli olarak kaynak yutan, model dönüştürülerek verimlilik odaklı bir yapıya geçmek mümkün olmamıştır. Kriz sonrasındaki anlamlı dönüşüme rağmen emek piyasasındaki uyumsuzluklar, bürokratik katılımlar, altyapı eksiklikleri, düşük teknoloji tercihleri, ölçek ekonomileri eksikliği gibi birçok sorun devam etmektedir. Bütün bunların sonucunda da dışa açık ekonomide cari açık, yüksek işsizlik, kurun ve ücretlerin mevcut düzeyinin yarattığı rekabet zorlukları ortaya çıkmaktadır.

Yaşanan sorunlara ise isabetli tespitler yaparak, doğru ve kalıcı tepkiler vermek gerekmektedir. Yapılması gereken ilk gözlem, 2000'li yıllar boyunca bilgi ve teknoloji yoğun üretim yapan üreticilerin uluslararası piyasada rekabet gücü kazanırken, “geleneksel” (emek-yoğun) sektörlerdeki firmaların rekabetçilikte kayıp yaşadıklarıdır. Zira teknoloji yoğun sektörler yüksek verimlilik artışının avantajını yaşarken, emek yoğun sektörlerde (özellikle kayıt-dışı emek yoğun sektörlerde) verimlilik ve üretimde kalite artışı görece düşük kalmıştır. OECD'nin isabetle tespit ettiği üzere, Türkiye'nin üretim deseni ağırlıklı olarak hâlâ düşük teknolojiler ve buna uyum sağlamış olan nitelik düzeyi düşük emekten oluşmakta (Şekil 3.2), ortaya çıkan düşük katma değer ağırlıklı bir kısmı da aslında kimseyi tatmin etmeyen ücretlere gitmektedir. Günümüzde bilhassa imalat sanayiinde yüksek teknoloji sektörlerin katma değeri çok hızlı büyümekte ve büyüme hızı yıllık % 4,4 ile % 21,3 arasında değişmektedir. Öte yandan katma değer artışı orta yüksek teknoloji sanayi sektörlerinde % 1,9 ile % 6,8 arasında değişirken, Türkiye'nin yoğunlaştığı orta düşük teknoloji sanayi sektörlerinde aynı değerler % 1,1 ile % 3,4 arasında gerçekleşmektedir. Nihayet düşük teknoloji sektörlerdeki katma değer büyümesi ise % -1,8 ile % 1,8 düzeyinde kalmaktadır. **Bunun sonucunda imalat sanayinde düşük ve orta düşük teknoloji ürünlerin fiyatları düşerken, orta ve ileri teknoloji ürünlerinin fiyatları yükselmektedir.**

Böyle bir ortamda yerli paranın değer kazanması, rekabetçiliği kısıtlayıcı büyüme ve istihdamı sınırlayıcı bir etken olmaktadır. Esasen TL'nin değerlenmesinden yüksek katma değer üreten yükselen veya modern sektörler pek az etkilenirken ve bu sektörlerin ihracat performansları artarak devam etmekte, emek yoğun üretim modelinde sıkışıp kalmış olan firmalar ve sektörler ise kur ve rekabet koşullarından ziyadesiyle etkilenmektedir.

Böylece emek yoğun sektörlerde yaşanan rekabetçilik kaybı, düşük maliyetli, düşük katma değerli üretim üzerinden rekabet edebilme modelinin büyük oranda sonunu getirmiştir. Zira bu sektörlerin özelliği üretim yerinin hızlı değişmesi (göç etmesi), katma değer artışının çok sınırlı kalması ve üretim-ihracat fiyatlarının sürekli düşmesidir.

Günümüzde dünya ticareti içinde payı en yüksek grup, orta- yüksek teknolojilere dayalı sektörlerdir. Nitekim Türkiye'nin bu grup içinde yer alan otomotiv, makine ve teçhizat ile elektrikli makine araçları sektörleri ihracatı bu yüzden son yıllarda açık ara önde gitmiş ve en hızlı büyüyen sektörler olmuştur.

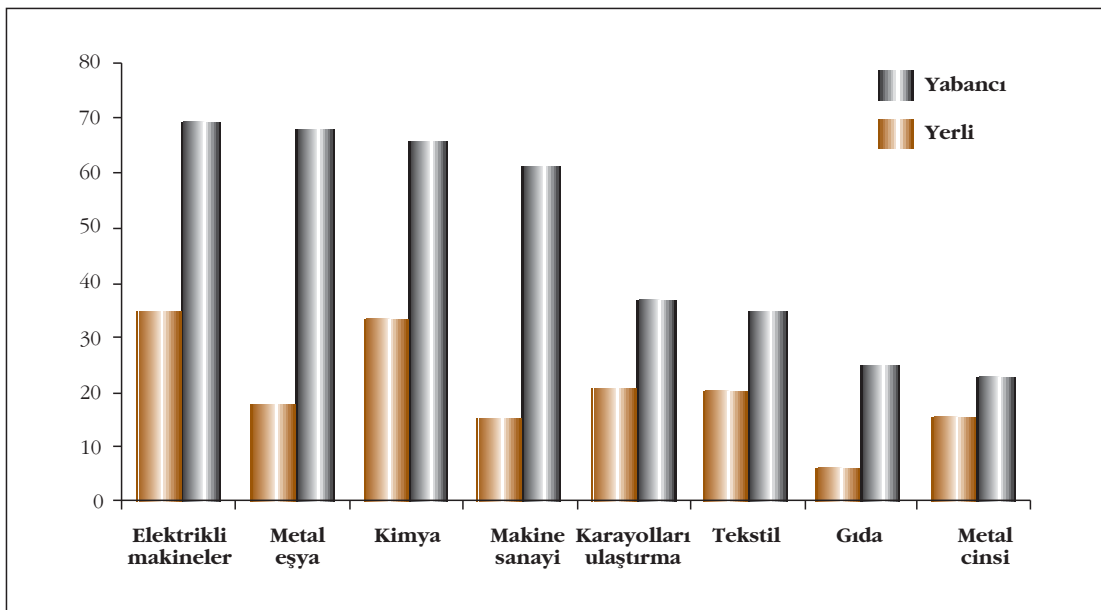

Şekil 3.2. Türkiye'nin teknoloji yoğunluğuna göre karşılaştırmalı üstünlükleri.

Kaynak. OECD, Turkey Survey, 2008.

Esasen Türkiye'nin dış ticaretindeki teknoloji yoğunluğuna bakıldığında son yıllarda nispi bir iyileşme kaydedildiği de görülmektedir. Bu gelişmede ise içeriye giren üretime yönelik yabancı sermaye yatırımlarının katkısı vardır. Katma değer odaklı dönüşümün gerçekleşmesi için son derece gerekli olan yabancı sermaye, mevcut niteliği ile sorunun da bir parçası görünümündedir. Türkiye'nin üretimde ve ihracatta ithalata olan bağımlılığı Şekil 3.3'te verilmektedir. Burada dışa bağımlılığın en yüksek olduğu sektörler dikkat çekmektedir. Türkiye'nin enerji, elektrik, makine, kimya, metal eşya sektörlerindeki dışa bağımlılığı oldukça yüksektir. Burada ithalat bağımlılığının yabancı sermayeli şirketler arasında daha yüksek olması ise beklenen bir gelişmedir. Zira yabancılar ürünlerini dünyanın dört bir yanında ve yine kendi kontrollerinde olan değer zincirinden tedarik etmektedirler. **Burada amaç, daha etkin bir yabancı sermaye stratejisi oluşturmak ve üretim-yatırım ortamını uygun hale getirerek bu tedarik zincirini içeriye kaydırmak olduğunda kuşku yoktur.**

Dönemsel olarak bakıldığında, yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin uluslararası ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüklerinin 2002 yılından sonra değişim gösterdiği görülmektedir. Bu değişim, orta-yüksek teknoloji kullanan sanayilerin lehine ve düşük teknoloji kullanan sanayilerin aleyhine gerçekleşmiştir. Dönem boyunca Türkiye'nin yüksek-teknoloji kullanan sanayilerinin de karşılaştırmalı üstünlüklerinde bir miktar iyileşme gözlenmektedir.

Şekil 3.3. İmalat sanayinde ithalat bağımlılığı (2007).

Kaynak. Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Değişim, TÜSİAD, Şubat 2008.

Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerinin emek yoğun sektörlerden teknoloji yoğun sektörlerle doğru kaymaya başlaması, yani üretimi emek-sermaye faktöründe ziyade toplam faktör verimliliğine kaydırarak yapar hale gelmesi, kalkınma yolunda önemli bir aşama teşkil edecektir. Ancak halen Türkiye'de düşük teknoloji kullanan sanayilerimizin karşılaştırmalı üstünlüklerinin diğer seçili ülkelere göre hâlâ çok yüksek seyretmesi, üretim modelindeki farkın çok çabuk kapanmayacağını göstergesidir. **Yoğun emek kullanan ve dolayısıyla sanayide emek istihdamının merkezi olan düşük teknoloji sektörlerde katma değer ve verimlilik düşük, kayıt-dışılık ise yüksektir. Türkiye'nin bu üretim modelinden yavaşça kopması hem kayıtlı istihdamı arttıracak hem de çalışma koşullarının ve ücretlerin iyileşmesini beraberinde getirecektir.**

Bütün bu amaçlar kümesine hizmet etmek ve Türkiye'nin geleceğinin şekillendirilmesinde önemli adımlardan biri olacak olan ve oldukça büyük rağbet gören Türkiye'nin Ar-Ge Destek Yasası 2008 yılında çıkartılmıştır. Keza 2009 yılında devreye sokulan Teşvik Sistemi de ekonominin katma değer eksenli olarak dönüşümünü hedeflemektedir. OVP'de vurgulanan yapısal dönüşüm öncelikleri de ayrı dönüşüm sürecinin 2010-2012 döneminde de sürdürüleceğine işaret etmektedir.

Türkiye'de kurun ve ücretlerin rekabetçilikte bir engel olmaktan çıkması ve ücretlerin yeterince refah artışına yansıtılabilmesi için Türkiye'nin yukarıda bahsedilen üretimdeki yapısal dönüşümü tamamlaması gerekmektedir.

Kutu 3.2. 2009 Yılında Uygulamaya Konulan Teşvik Programı ve İlk Sonuçlar

Türkiye'de hem krize hem de Türkiye'nin yapısal dönüşümüne doğru bir tepki vermek üzere, 2009 yılının Haziran ayında uygulamaya konulan yeni teşvik paketi, sektörel, bölgesel ve proje bazlı teşvik unsurlarını içermektedir. Teşvik paketi bir yandan sektörler ve bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, öte yandan işsizlik sorununa çözüm getirmek, bütün bunları yaparken de Türkiye ekonomisinin uzun vadede katma değer odaklı rekabetçi dönüşümünü mümkün kılacak olan bir mimarının hayata geçirilmesini amaçlamıştır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse yeni programın hedefleri;

- Tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek,
- Üretimi ve istihdamı artırmak,
- Yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak,
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek,

- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak,
- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek,
- Çevre korumaya yönelik yatırımlar ile
- Araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek şeklinde belirlenmiştir.

Bu amaçları gerçekleştirmek üzere yeni teşvik programının kapsam alanına şunlar girer:

- Büyük proje yatırımları,
- Bölgesel ve sektörel yatırımlar,
- Genel teşvik sistemi.

Sistem, teşvik oranlarının bölgesel ve büyük proje bazında farklılaştırılarak uygulanması esasına dayanmaktadır. Bu sistemde tüm iller kapsam içine alınmıştır. Teşvik sistemi 6 önemli araçtan oluşmuştur:

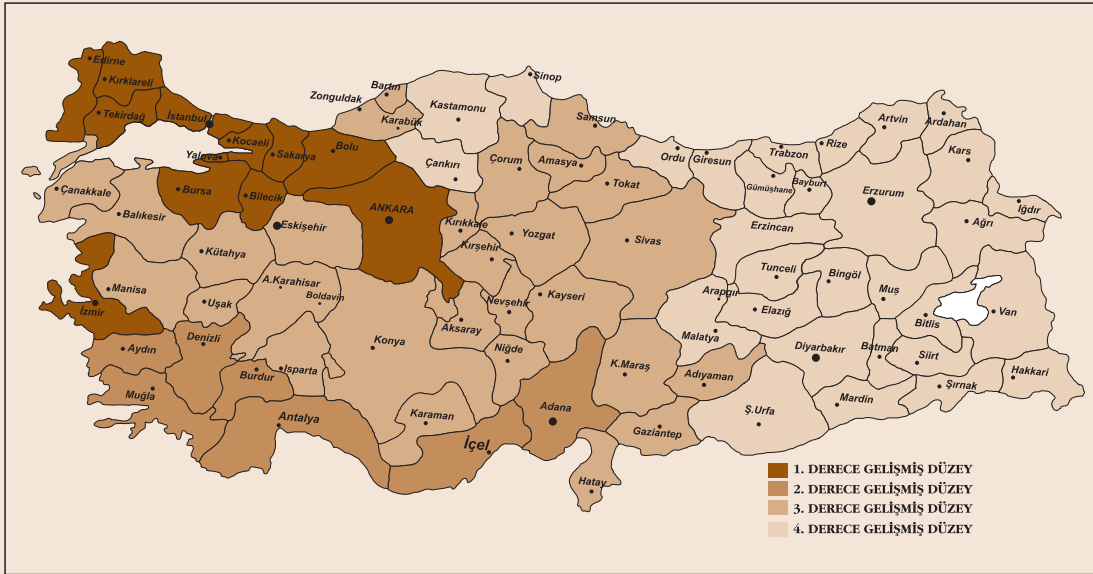
1. Kurumlar/gelir vergisi indirimi,
2. Sosyal güvenlik primi işveren hissesinin hazine tarafından karşılanması,
3. Faiz desteği,
4. Yatırım yeri tahsis,
5. KDV istisnası,
6. Gümrük vergisi muafiyeti.

Teşvik programında büyük proje yatırımlarında belirtilen 12 alanda destek verilmektedir:

1. Kimyasal madde ve ürünlerinin imalatı,
2. Rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı,
3. Transit boru hattıyla taşımacılık hizmetleri,
4. Motorlu kara taşıtları imalatı,
5. Demiryolu taşıma araçları imalatı,
6. Elektronik sanayi yatırımları,
7. Tıbbi aletler, hassas ve optik aletler imalatı,
8. İlaç imalatı,

9. Hava ve uzay taşıtları imalatı,
10. Makine imalatı,
11. Madencilik yatırımları,
12. Liman ve liman hizmetleri yatırımları.

Öte yandan hangi teşviklerin hangi bölgelerde verileceği de Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen istatistiki bölge birimleri sınıflandırması esas alınarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede, 26 alt bölge, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi kullanılmak suretiyle gruplandırılarak teşvikler açısından 4 bölge oluşturulmuştur. Örneğin büyük proje yatırımları için öngörülen yer daha çok Marmara Bölgesi'ni kapsayan birinci bölgedir. Bu sektörlerin Türkiye'nin ithalat bağımlılığının ve dolayısıyla dış ticaret açığının yoğunlaştığı yüksek katma değerli başlıca alanlar olduğu dikkat çekmektedir.

Harita 3.1. Bölgesel gelişmişlik düzeyine göre teşvik bölgeleri.

Kaynak. Hazine.

Teşviklerin Sonuçları: 2009 yılının Temmuz ayından Aralık ayının sonuna kadar; 1523 adet teşvik belgesi düzenlenmiştir. Teşvik belgeleri kapsamında öngörülen sabit yatırım tutarı 22,5 milyar TL'dir. Bu yatırımların; 12,7 milyar TL tutarındaki kısmının yerli firmalar; 9,8 milyar TL tutarındaki kısmının ise uluslararası sermayeli firmalar, tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Tablo 3.1. Kurumlar Vergisi-Gelir Vergisi ve Yatırıma Katkı Oranları

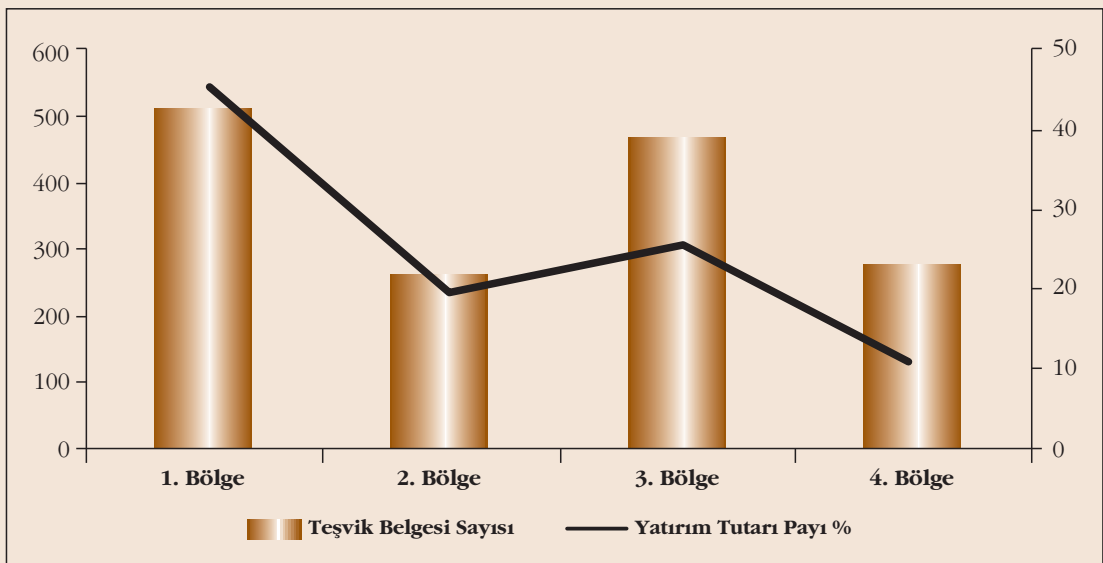
Bölgeler	Bölgesel Uygulama		Büyük Ölçekli Yatırımlar	
	Yatırıma Katkı Oranı (5%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı %	Yatırıma Katkı Oranı (5%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı %
I	10	25	25	25
II	15	40	30	40
III	20	60	40	60
IV	25	80	45	80

Kaynak. T.C. Başbakanlık.

Tablo 3.2. Yatırımların 31/12/2010 Tarihine Kadar Başlaması Durumunda Uygulanacak Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Yatırıma Katkı Oranları

Bölgeler	Bölgesel Uygulama		Büyük Ölçekli Yatırımlar	
	Yatırıma Katkı Oranı (5%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı %	Yatırıma Katkı Oranı (5%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranı %
I	10	25	25	25
II	15	40	30	40
III	20	60	40	60
IV	25	80	45	80

Kaynak. T.C. Başbakanlık.

Şekil 3.4. Yeni teşvik sisteminin sonuçları.

Kaynak. Hazine.

Toplam 22,5 milyar TL tutarındaki yatırımın; 18,4 milyar TL tutarındaki kısmı doğrudan kapasite artışı getiren komple yeni yatırımlar ve teşvik yatırımları, 4,1 milyar TL tutarındaki kısmı ise modernizasyon, yenileme, entegrasyon ve tamamlama yatırımı niteliğindedir.

Düzenlenen toplam 1.523 adet teşvik belgesinin, 511 adedi (% 34'ü) birinci bölgede, 264 adedi (% 17'si) ikinci bölgede, 467 adedi (% 31'i) üçüncü bölgede, 281 adedi (% 18'i) dördüncü bölgede yapılacak yatırımlar için düzenlenmiştir. Söz konusu yatırımların yatırım tutarı açısından; % 45'inin birinci bölgede, % 20'sinin ikinci bölgede, % 26'sının üçüncü bölgede, % 10'unun dördüncü bölgeden yapılması öngörülmektedir.

Teşviklerin diğer bir sonucu da istihdam katkısıyla ilgilidir. Tablo 2.13'te yıllar itibarıyla teşvik yatırımlarının miktarı ve oluşturduğu istihdam verilmektedir. Görüldüğü üzere 2005 yılında uygulanmaya başlanan genel teşvik sistemiyle bir yandan yatırım miktarı yıllar içinde artarken, oluşturulan istihdam yıllar itibarıyla azalmış, öte yandan yine yıllar içinde ortalama istihdam maliyeti zaman içerisinde % 101 oranında artmıştır. Buna rağmen son teşvik paketi sayesinde istihdam maliyetlerinin düşmeye başladığı görülmektedir.

Tablo 3.3. Teşvikli Yatırımlarının İstihdam Açısından Sonuçları

Yıllar	Yatırım (milyon TL)	İstihdam (kişi)	Ort. İstihdam Maliyet (bin TL)
2005	21.987	179.272	122,6
2006	22.604	120.908	187
2007	26.249	132.905	197,5
2008	28.377	98.373	288,5
2009	19.828	80.135	248,11
Ocak			
2009	1.538	5.577	275,9
2010	2.005	8.273	242,4

Kaynak. Hazine.

3.1.3. ÜRETİME DAYALI YENİ DİŞ TİCARET STRATEJİSİNE DOĞRU

Eldeki mevcut modelin güçlendirilmesi gereken üçüncü bir ayağı da dış ticaret alanı oluşturmaktadır. Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat yapabilmesinin aktör ve faktörleri iyi tetkik edilerek (i) kısa-orta-uzun vadeli bir stratejinin hazırlanması ve (ii) bu hedefin üretim ekonomisine dayandırılması, (iii) bu aşamalar arasındaki geçişkenliğin ortaya konulması ve (iv) sonuçlarla ilgili olarak ölçülebilir performans kriterlerinin konularak sürecin somut bir yol güzergâhına ve takvime bağlanması gerekmektedir. Burada amaç üretimin katma değer odaklı dönüştürülmesi, yerli tedarik payının artırılarak cari açığın düşürülmesi, pazar ve ürün deseninin çeşitlendirilmesi, tek bir piyasa ya da bölgeye olan bağımlılığın azaltılması şeklinde sıralanabilir.

Nitekim Türkiye'nin bu kriz ortamında ivmesini artırdığı yeni dış ticaret stratejisi de modelin önemli bir bileşenidir. Krizden önce Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi takip ettiği görülmüştür. Bu yaklaşımın merkezinde ise “komşularla sıfır sorun ancak sınırsız ticaret” ilkesinin yer aldığı bilinmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)'nin ve İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME)'nin bu doğrultuda yeniden yapılanması yolundaki çalışmalar ve Türkiye'nin gerçekleştirdiği 15'i aşan ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA) da kriz sonrası için önemli hamleler olmuştur.

3.1.4. BÜYÜME VE İSTİHDAM BAĞLANTISINI KURMAK

Yeni modelin dördüncü önemli bileşeni de büyüme-istihdam bağının tahkimini içermektedir. Bunun için Türkiye'nin proje bazlı stratejiler geliştirerek belli takvimde belli miktarda istihdam oluşturma hedefi koymuş olması gerekmektedir. Bu meyanda emeğin dönüşümü, emek piyasası reformu, istihdam vergilerinin makul düzeye getirilmesi, küresel işsizlik dalgasına karşı koruyucu ve sosyal tedbirlerin geliştirilmiş olması son derece önem kazanmıştır. **Türkiye'nin büyüme-üretim-ihracat-istihdam odaklı yapılanmasında cari açık ve işsizlik gibi aksayan ayakların tamir edilmesi için yapısal dönüşümün kalitesini artırmak ve reform ivmesini yeniden hayata geçirmek gündemin merkezine alınmalıdır.**

Bir sonraki alt bölümde ise bu dört ayaktaki öncelikleri de içermek üzere cari açık ve istihdam/işsizlik eksenli bir analize yer verilecektir.

3.2. CARİ AÇIK

Son yıllarda Türkiye’de ortaya çıkan cari açığın açıklanmasında iki karşıt görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi cari açığı TL’nin aşırı değerlenmesine, bunu da “yüksek faiz-düşük kur” politikasına bağlarken, ikincisi ise konuya daha çok yapısal çerçevede bakmaktadır.

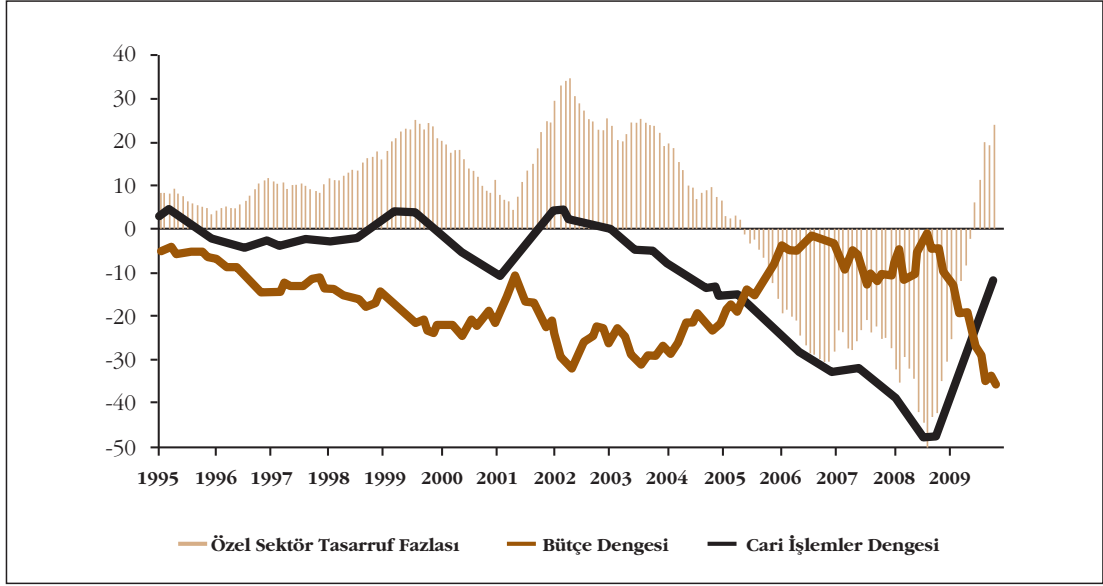
3.2.1. BİR “YÜKSEK FAİZ-DÜŞÜK KUR” SENDROMU OLARAK CARİ AÇIK

Cari açığa izlenmekte olan “yüksek faiz-düşük kur politikasının” neden olduğunu savunan görüş Türkiye’nin kontrolsüz bir şekilde küresel düzene eklemlendiğini, ödünç yabancı kaynaklarla büyüme sürecine girildiğini, üretim ekonomisinden koparak dünya ekonomisine tüketici bir ülke olarak bağımlı hale geldiğini ileri sürmektedir.

Bu görüşe göre Türk sanayisinin rekabetçi üstünlüğünü erozyona uğratan, yerli paranın aşırı değerlenmesi olup, bunun arkasındaki faizlerin yüksek kalmasına da iki faktör neden olmaktadır. İlk olarak, adeta “tek başarı” kriteri olarak ilan edilen “açık enflasyon hedeflemesi rejiminin” başarısı büyük oranda yüksek faiz politikasını gerekli kılmaktadır. İkinci olarak da, büyümeyi finanse etmek için yüksek faiz, sıcak para argümanı olarak kullanılmakta ve böylece içeriye kaynak çekilmektedir. Böylece TL’nin aşırı değerlendirildiği bir ortamda, kur-enflasyon geçişkenliği çok yüksek olması nedeniyle ithalat ucuzladığı için hem enflasyon hedefleri tutturulabilmekte, hem de yüksek büyüme finanse edilebilmektedir. Ayrıca bu sürecin bir yan etkisi olarak Türkiye’de devletin ve şirketlerin faiz yükü artmakta, kambiyo ve faiz etkisi nedeniyle yerli şirketler dış borçlanmaya yönlendirilmekte, ithalat üretime göre daha cazip hale geldiğinden hem ithalat hem de tüketim patlamakta, yerli üretim gerilerken, işsizlik “yüksek büyümeye rağmen” düşmemektedir. Kısacası bu görüşe göre Türkiye’de cari açık büyük oranda ekonomi politikası mimarisindeki kurgunun yanlışlığından kaynaklanmakta olup, çözümü de bunun düzeltilmesinde aramak gerekmektedir.

3.2.2. YAPISAL SORUN OLARAK DIŞ AÇIKLAR

Bunun karşısındaki “yapısalcı yaklaşım” ise cari açığın yapısal sorunların kaçınılmaz bir sonucu olduğundan yola çıkmaktadır. Yapısal sorunların yaygın olduğu bir ekonomide ya çok düşük bir büyüme olacaktır, ya da makul bir büyüme varsa bu ya iç açılımlarla ya da dış açılımlarla kapatılacaktır.

Şekil 3.5. Tasarruf-yatırım dengesi ve alt bileşenleri (birikimli, milyar dolar).

Kaynak. DPT, TCMB, Maliye.

Her iki durumda da açıkların sürdürülebilirliği dikkatle takip edilmeli, açıklara neden olan sorunların giderilmesi için yönlendirilen ve yönetilen öngörülebilir bir “çıkış stratejisi” hazırlanmalıdır. Bunun için kıt kaynaklar altında bir öncelikler sıralaması yapılmalı, inandırıcı reform programları eşliğinde, gerekirse destekleyici dış çapaların da devreye sokulmasıyla süreç başarıyla idare edilmelidir.

Bir elmanın iki yarısı gibi görülmesi gereken “iç açıkla” “dış açık” denkleminde Türkiye 1990’lı yıllarda bugünkü cari açığa nazaran çok daha tehlikeli boyutta bir “iç açık” vermiştir. Bu açıklar ise yüksek faiz cazibesi altında özel sektör tasarruf fazlasıyla kapatılmıştır (Şekil 3.5). Faiz ise adeta üzerine tatlı serpiştirilmiş ancak, altı zehir dolu olan bir çörek gibi fonksiyon görmüştür. Yüzeyde faiz cazibesi görünürken, kamunun açıklarını kapatmak için başvurduğu “yüksek enflasyon-yüksek faiz” politikaları, özel sektörün piyasadan dışlanmasına neden olmuş, bu ortamda uzun dönemli girişimcilik, rekabetçilik, üretimde yüksek katma değere dayalı yapısal dönüşüm gündemden düşmüştür.

Neticede 1990’lar boyunca iç açıklar kamu borçlanma dinamiğini idare edilemez duruma getirmiş, açıkların para basılarak kapatılması (monetizasyon) kronik ve yüksek enflasyon olarak geriye dönmüştür. Bu durum ekonominin tümüne yayılan bir “çürüme, verimsizlik ve katma değer düşüklüğü” pompalamış, bu sürecin sürdürülmesinin imkânsız olduğunu farkedenden MÜSİAD, 1994 yılı başında yayımladığı Ekonomi Raporu’nun kapak temasını “İflas 1999” olarak tespit etmiştir.

Gerçekten de sürdürülemez bu süreçte, nispi olarak kamu kaynaklı olarak “yetersiz yatırım ve düşük verimlilikle çok istihdam yaratılmaya” çalışılmıştır. Böylece işsizlik bir yandan kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) üzerinden, öte yandan da destekleme alımlarıyla büyük bir nüfusun verimsiz bir tarımsal kesimde bloke edilmesi suretiyle baskılanmaya çalışılmıştır.

Ancak krizden sonraki küresel entegrasyon ortamında sorunlar halının altına süpürülemediğinden daha görünür hale gelmektedir. Ayrıca Türkiye zor bir küresel rekabet ortamında yapısal dönüşümü başarmaya, bunun zorunlu yan etkilerini idare etmeye çalışmaktadır. Bu vesile ile, bir yandan 2001 krizine neden olan süreç, öte yandan da krizden sonra Türkiye’nin kıt kaynaklar ile küresel dünyada hangi önceliklerin peşinden gitmesi gerektiği iyi incelenmeli, bu konuda bir mutabakata varılmalıdır. Esasen Türkiye’nin 2001 yılında tecrübe ettiği kriz ülkenin önceliklerini yeterince berraklaştırmıştır. Dünya Bankası kökenli Türk akademisyen Prof. Dr. Kemal Derviş’in kurguladığı mimaride bu üç öncelik şu şekilde tespit edilmiştir:

- (i) Kamu ve özel kesimde finansal istikrarın sağlanması,
- (ii) Yirmi sene süreyle % 70’ler bandında direnerek ekonomi ve işadamları üzerinde büyük bir tahribata neden olan kronik (yapışkan) enflasyondan sonra fiyat istikrarına dönülmesi,
- (iii) Biran evvel yüksek ve sürdürülebilir büyüme patikasının oturtulması.

İkinci bölümün hemen başında tartışıldığı üzere, Türkiye bu öncelikleri oturtma konusunda birçok yapısal reform yapmış, iç ve dış koşulların olumlu seyretmesiyle de 2005 yılı itibariyle büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Ancak cari açık son yıllarda artma eğilimini sürdürmüş ve 2006-2008 arasında GSYH’nin % 5-6’sı civarında dalgalanmıştır. Böylece bir yandan 1990’larda GSYH’nin % 7-8’leri civarında dalgalanan iç açıkların yerini yavaş yavaş dış açıklar alırken, kamunun açıklarının yerini özel sektör açıkları almaya başlamıştır. Acaba bunlardan hangisi daha kabul edilebilirdir?

Mukayeseli olarak bakıldığında, (i) iktisadi aktivitenin artan oranlarda özel sektöre geçtiği, (ii) bankaların ve şirketlerin riskliliklerinin dikkatle takip edildiği, (iii) özel sektörün kendini telafi edecek türden yatırımlar ve yeniden yapılanmalar için uzun vadeli kredi kullandığı varsayımları altında, özel kesimin dış açıklarının iç açıklara nazaran daha sürdürülebilir olduğu ifade edilebilir.

Burada üzerinde durulması gereken bir konu da şudur: Kamudan farklı olarak kârlılığı, verimliliği ve rekabeti merkeze alan özel kesimin sürdürülmez türden bir istihdam kaygısının olmadığı açıktır.

Böylece “yeni dönem ve modelde” cari açık ve işsizlik sorunları artan oranlarda merkeze yerleşirken, 2007 yılı ve sonrasında çeşitli nedenlerle direnen cari açık ve enflasyon nedeniyle Türkiye’de takip edilen sıkı para politikası baskısı altında büyüme ivmesi kaybolmuştur.

Nitekim küresel krizden çok daha evvel kendini belli eden bu gelişmeler nedeniyle tam da önceliklerin yeniden tanımlanacağı ve cari açık ile işsizliğin merkeze konulacağı, bunun gereği olarak ikinci nesil reform atağının başlayacağı bir sırada önce iç, ardından da dış olumsuz koşulların belirginleşmesiyle 2005 yılından sonra Türkiye’de bir kez daha “reform yorgunluğu” baş göstermiş, destekleyici parametreler azalmış, nihayet 2009’da zirve yapan küresel krizle birlikte bir “fetret dönemine” girilmiştir. Ortaya çıkan cari açık ve yüksek işsizlik, bir yandan baş gösteren bu olumsuzlukların, bir yandan da zarurete binaen tercih edilen modelin bir yan etkisi olarak kendini göstermektedir.

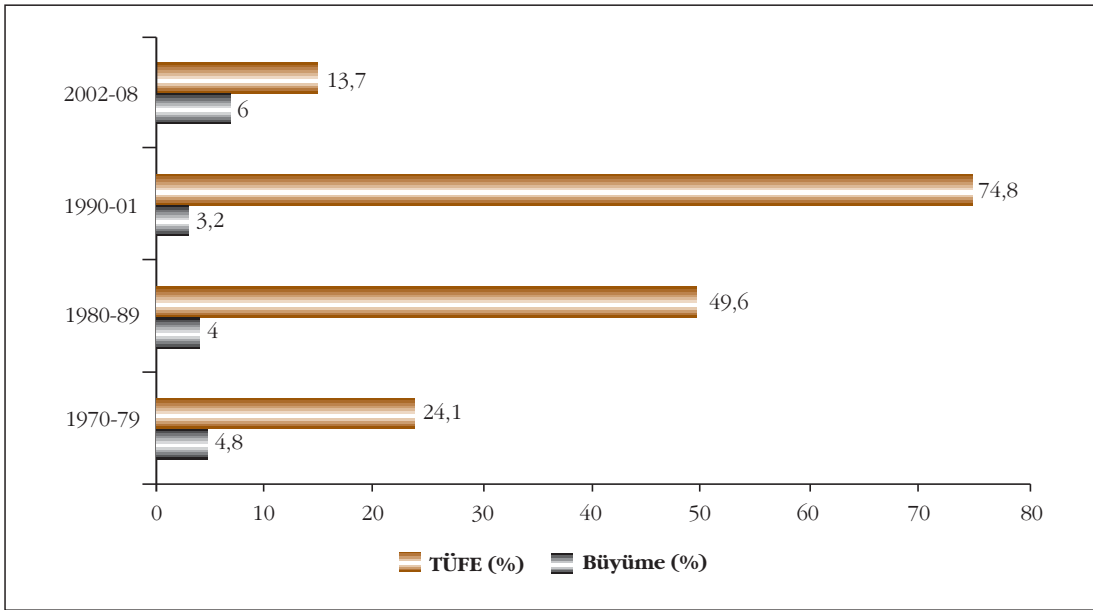
3.3. CARİ AÇIĞIN ARKA PLANI

Türkiye gibi dışa açık ekonomilerde sorunların irdelenmesinde, gerçeğin üzerinin şalla örtülmemesi ve esas meydan okunanın ötelenmemesi için “tek faktörlü” açıklamalardan şiddetle kaçınmak gerekmektedir. Bu perspektife göre yapılması gereken ilk iş, cari açığa neden olan faktörlerin dikkatli bir şekilde ayrıştırılmasıdır. “Yüksek faiz-düşük kur” argümanı bunlardan sadece biridir ve bunun katkısı sağlıklı bir şekilde tespit edilmelidir. Kurun düzeyi büyük oranda faize endeksli olarak açıklandığına göre, öncelikli olarak faiz-enflasyon ilişkisinin kurulması gerekir. Zira esas yakın ilişki bu iki değişken arasında olup, bunun kur ilintisi doğrudan değil, dolaylıdır.

3.3.1. DEZENFLASYON PROGRAMI VE FAİZ ORANLARI

Faiz eksenli olarak sorulması gereken ilk soru Türkiye’de bir “yüksek faiz” politikasının izlenip izlenmediğidir. Bilindiği üzere, Türkiye’de 2001 krizinin öncesinde ve sonrasında enflasyonla mücadele, fiyat istikrarının sağlanması ve güçlü bir ekonomiye geçiş için öncelikli hale getirilmiştir. Bu tercih, Türkiye’nin iktisat tarihi açısından ele alındığında son derece zaruri ve isabetlidir.

Zira uzun vadede yüksek ve kronik enflasyon ile sürdürülebilir büyüme arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu en iyi Türkiye örneği göstermektedir. Uzun dönemli Philips Eğrisi yardımıyla da gösterildiği üzere, enflasyonist büyüme ve finansman politikaları, sonunda düşük bir büyüme patikası ve yüksek işsizlik ile sonuçlanırken, ortaya çıkan yüksek enflasyon baki kalmaktadır.

Şekil 3.6. Uzun dönemli enflasyon ve büyüme ilişkisi.

Kaynak. TÜİK.

Şekil 3.6'da gösterilen Türkiye tecrübesi de bunu doğrulamaktadır. 1970'lerden beri enflasyon artıkcı büyüme ivmesi kaybolmuş, 2001 yılı sonrasında ise tam tersi bir süreç kaydedilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, dezenflasyon programının (ve bunun bir gereği olarak takip edilen bütçe disiplininin) ekonomik büyümenin hızını kesmediği gibi, 2002-2006 arasında kaydedilen yüksek büyümeyi desteklediğidir. Öte yandan 2007 ve sonrasında büyüme ivmesinin kaybolması ise başka birtakım dışsal faktörler nedeniyledir.

Türkiye'de fiyat istikrarının ikamesi doğrultusunda bir öncelik tespit edildiğine göre, sürece destek vermek üzere parasal ve mali disipline önem verilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Tespit edilen mimari doğrultusunda fiyat istikrarını sağlamak TCMB'nin yasalarla tanımlanmış bir görevidir. Bu meyanda enflasyon hedefi hükümetle ortaklaşa tespit edilmekte ancak bu hedefin tutturulması konusunda politika araçlarının seçiminde ve kullanımında TCMB tam bağımsızlık esasına göre hareket etmektedir. Faiz politikası da bu yolda kullanılan etkili (ancak tek başına yeterli olmayan) bir araçtır. TCMB, enflasyon hedefini tutturabilmek adına, politika faiz oranını bir kontrol değişkeni olarak kullanmaktadır.

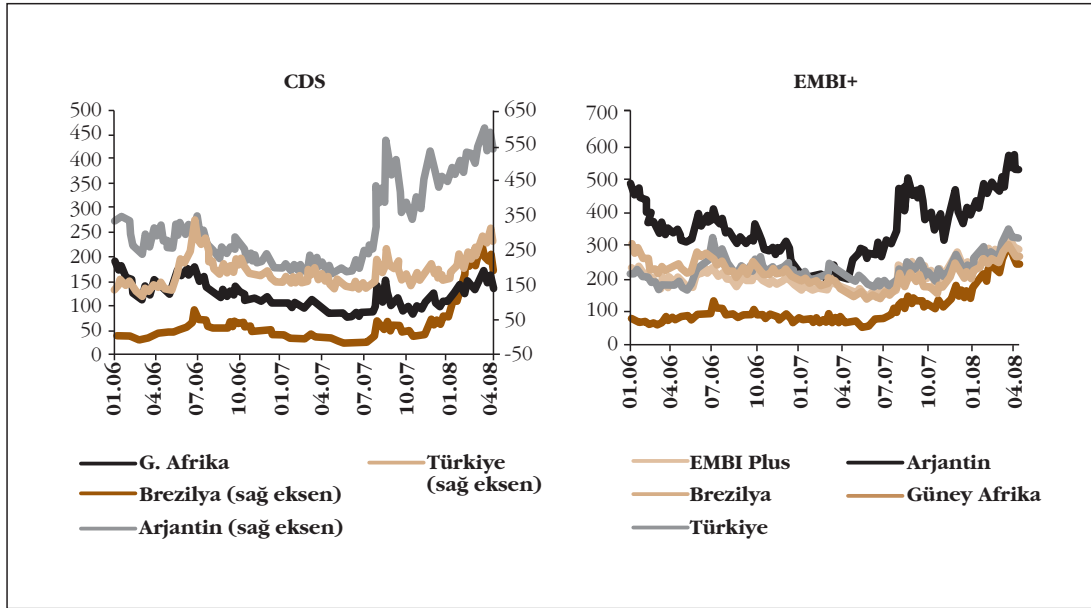
Ancak TCMB, faizi enflasyonla mücadelede bir araç olarak kullanırken, kamuoyunda bazı çevrelerce algılandığının tersine burada geçiş mekanizması “yüksek faizden düşük enflasyona” doğru değil, tam tersi yöndedir. Diğer bir deyişle, Türkiye’de son yıllarda kaydedilen enflasyondaki gerileme, yüksek faizin bir sonucu değil, tersine düşük faizler, düşük enflasyonun, başarılı beklenti idaresinin ve dolayısıyla düşük risk priminin bir sonucu olarak görülmelidir.

3.3.2. POLİTİKA VE GÖSTERGE FAİZ ORANLARI

Benzer şekilde dışa açık bir ekonomide, hazine gösterge faiz oranları da birçok parametrenin eşzamanlı etkileşimi sonucunda belirlenmektedir. Bu bağlamda gösterge faizi, borç döndürme oranı, kamu kesimi borçlanma gereği ve enflasyon dahil olmak üzere ülkedeki diğer risklerin bir fonksiyonudur. Türkiye’de 2002-2008 arasında iç borç döndürme oranı % 97’lerden başlayıp % 70’lere kadar düşürülse de bu oran genel olarak yüksek seyretmiştir. (Söz konusu oran 2009 kriz ortamında tekrar % 100 sınırını aşmış, 2010-2012 dönemin kapsayan Orta Vadeli Program eşliğinde bunun tekrar % 100’ün altına indirilmesi hedeflenmektedir.) O halde ödünç alınabilir fonların kayıtlı olduğu, yüksek büyüme ve yüksek borç dinamikleri faizlerin üzerinde yukarı yönde baskı olmuş olması beklenebilir. Ancak gelişmeler tam tersi yönde gerçekleşmiştir. Yüksek büyümeye rağmen hazine gösterge faizi sürekli düşme eğiliminde olmuştur.

Öte yandan TCMB politika faiz oranı ile Hazine gösterge faizleri de birbiriyle yakından ilintilidir. Basitleştirerek ifade etmek gerekirse, TCMB açısından politika faiz oranları ancak enflasyondaki düşüşe paralel olarak düşürülebilmektedir. Diğer koşullar sabit kalmak şartıyla, esasen Hazine iç borçlanma faiz oranlarının düşmesi de enflasyonun seyrine bağlıdır. Şöyleki, herhangi bir gerekçe ile enflasyon hedeflerinin tutmadığı ve risk priminin arttığı bir ortamda, ne TCMB politika faizi, ne de Hazine borçlanma faiz oranları düşmeye devam edebilir. Nitekim Şekil 3.7 Türkiye’nin risklerini gösterirken, Şekil 3.8 buna mukabil Hazine ve TCMB faiz oranlarındaki gelişmeleri yansıtmaktadır. İçinde cari açık ve enflasyonunda olduğu nedenlerle artan risk unsurlarının hemen her kategorideki faizlerin artmasıyla sonuçlandığı buradan açıkça görülmektedir.

Bu nedenle, TCMB’nin enflasyon konusundaki belirsizlikleri gidermeye çalışmak üzere faizi etkin bir silah olarak kullanması gerekmektedir. Yine de not etmek gerekir ki; bu konuda bütün güç de TCMB’de değildir. Bir yandan kamu kesimindeki mali disiplinin kalitesi, diğer yandan da dışsal şoklar süreç üzerinde etkili olmaktadır.

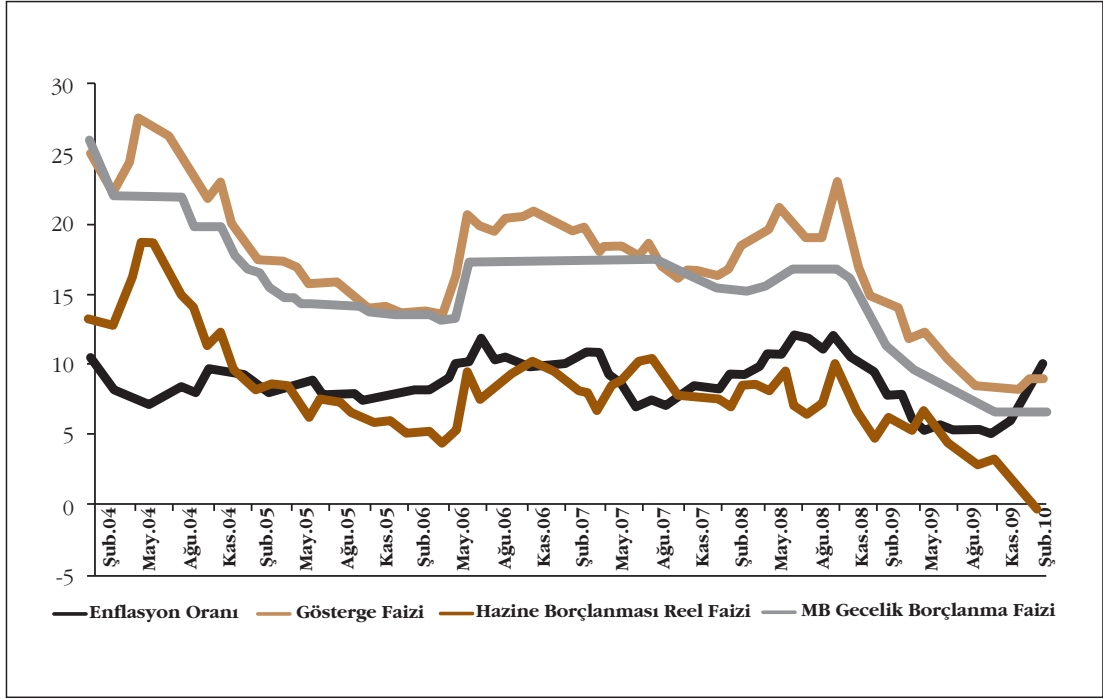
Şekil 3.7. Yükselen piyasalarda risk göstergeleri (2007-2008).

Kaynak. TCMB, Finansal İstikrar Raporu, 2008/4.

Genel olarak 2002 sonrasında mali disiplin elden bırakılmamış, bu sayede enflasyon ve faizler gerilemişken, öte yandan içerideki yüksek büyüme ve toplam talep baskısı yavaş yavaş, belirginleşmeye başlamış, dışarıda enerji ve emtia fiyatları hızla artmış, 2007 ve sonrasında küresel kuraklık etkisi belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Bu dışsal şoklara bir de 2005 yılından beri Türkiye'nin "siyasi istikrarsızlık nöbetinin" bir kez daha depresmesi ilave edilmelidir. Bu gelişmeler 2007 ve sonrasında cari açık ve enflasyon baskısının artmasına neden olmuş, riskleri artırmış, faizler üzerinde yukarı yönde baskı kurmuştur.

Bütün bunlara rağmen 2002 ve sonrasında Türkiye'de faizler genel bir eğilim olarak artmış değil, tam tersine bütün kategorilerde (Merkez Bankası politika faizi, Hazine'nin borçlanma faizleri, kredi ve mevduat faizleri) hızla düşmüştür. Şekil 3.8'de gösterildiği üzere, özellikle bahse konu edilen TCMB'nin politika faiz oranlarının ve Hazine gösterge faizlerinin 2002 yılından beri sürekli ve düzenli bir şekilde gerilediği açıkça görülmektedir.

Ancak Türkiye'de TCMB'nin politika faiz oranlarının ve Hazine'nin ödediği reel borçlanma maliyetlerinin dönem boyunca diğer benzer yükselen piyasa ekonomilerinden daha yüksek kaldığı gözlemi doğrudur (Tablo 3.4). Diğer ülkelerin 2000'li yıllara damgasını vuran kaynak donanımı gibi "başlangıç koşullarının" ve sonrasındaki borç, enflasyon, istikrar gibi risk unsurlarının Türkiye'den farklı olduğu dikkate alındığında, her ülkenin kendi koşullarında değerlendirilmesi gerektiği de açıktır.

Şekil 3.8. Türkiye’de enflasyon ve faiz ilişkisi (2004-2009).

Kaynak. Hazine ve TCMB.

Tablo. 3.4. Ülkelere Göre Reel Faiz Oranları Kısa Vadeli (2000-2009)

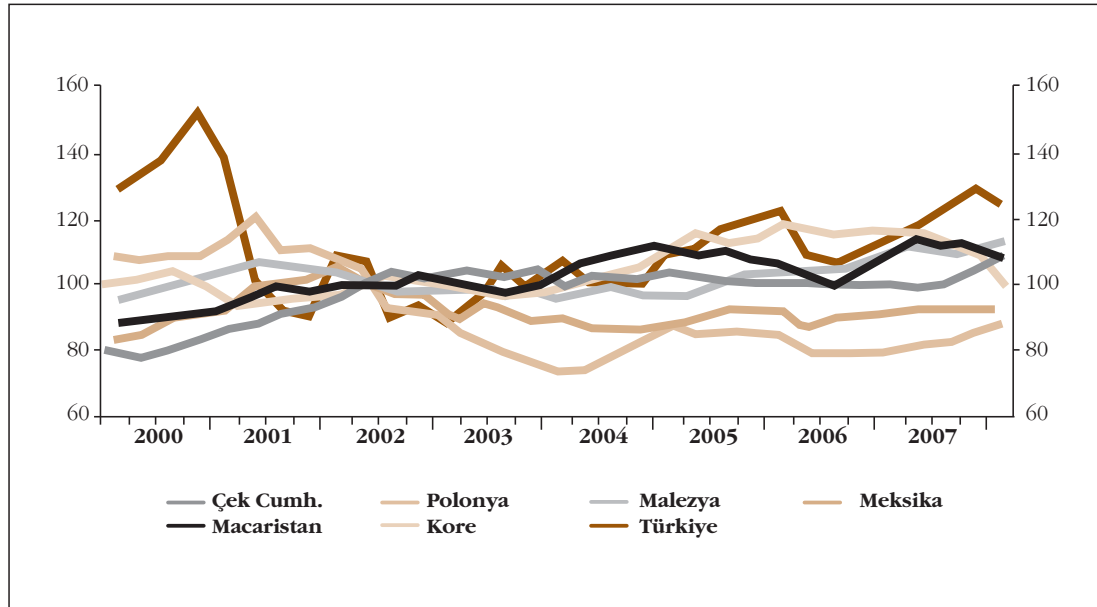
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Çek Cum.	3,5	2,3	2,4	2	2,3	3,1	4
Fransa	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6
Almanya	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6
Yunanistan	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6
İzlanda	8	5	6,1	9	12,8	15,1	–
İtalya	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6
Norveç	6,9	4,1	2	2,2	3,1	5	6,2
Polonya	9	5,7	6,2	5,3	4,2	4,7	6,4
Rusya	12,4	8,1	7,1	5,8	6	6,7	10,8
İspanya	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6
Türkiye	49,4	33,8	21,9	8,7	4,3	12,1	8,9
Ukrayna	5,5	7,9	6,3	4,2	3,6	2,3	13,7
İngiltere	4,1	3,7	4,6	4,8	4,8	6	5,5
ABD	1,7	1,1	1,6	3,5	5,2	5,3	3

Kaynak. Birleşmiş Milletler Avrupa ekonomi komisyonu.

“Kitabın ortasından” hakikatlere işaret etmese de, fon sahiplerinin dikkatle takip ettiği ve bütün bu verilerin bir bileşkesi olarak karşımıza çıkan ülke risk göstergeleri de (Şekil 3.7’de), zaten bu durumu doğrulamaktadır. Sonuç olarak faizler enflasyona bağlı olarak düşebilirken, kur hareketlerinin de dolaylı olarak bundan etkilenmiş olması beklenmelidir.

3.3.3. REEL KUR ENDEKSİ

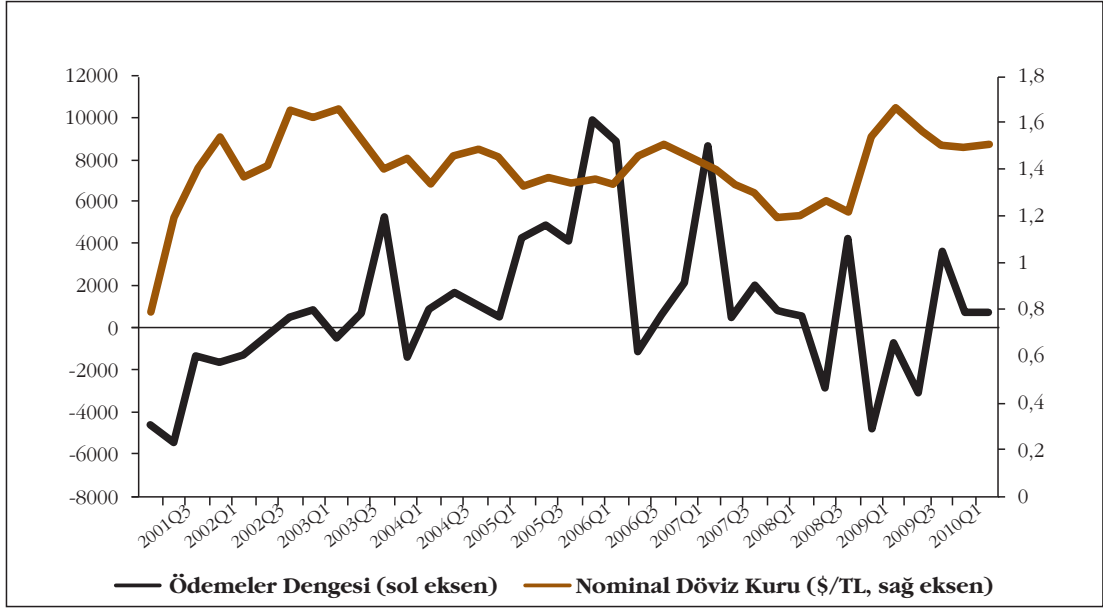
Şekil 3.9’da gösterildiği üzere Türkiye’de reel döviz kuru 2003 ve sonrasında benzer ülkelere göre daha fazla değer kazanmıştır. Acaba Türkiye’de reel döviz kurunun düzeyi nasıl belirlenmektedir? Kısaca burada ilk bakışta “ülkeler arasındaki reel faiz oranı farkının, TL’nin mukayeseli olarak değerlendirilmesine aynen yansıdığı” şeklinde bir gözlem yapmak mümkün olsa da, konunun biraz daha ayrıştırılarak ele alınması gerekir.

Şekil 3.9. Reel döviz kuru (Birim emek maliyeti bazlı, 2002=100).

Kaynak. OECD, Türkiye raporu, 2008.

Dışa açık ve Türkiye’deki gibi dalgalı kur sisteminin geçerli olduğu ekonomide döviz kurunun düzeyi ile faiz oranları arasında basit ve birebir ilişki kurmak gerçekçi değildir. Diğer bir ifade ile, döviz kurunun düzeyini, içinde faizin de yer aldığı birçok faktör belirlemektedir. Reel döviz kuru, nominal döviz kuru ile ölçümün yapıldığı ilgili ülkeler arasındaki enflasyon farkını yansıtmaktadır. Normal şartlar altında, dalgalı kur sisteminde enflasyon farkını yansıtmak üzere bir ülkenin parasının değer kaybetmesi gerekir. Ancak Türkiye’de bunun olmadığı görülmektedir.

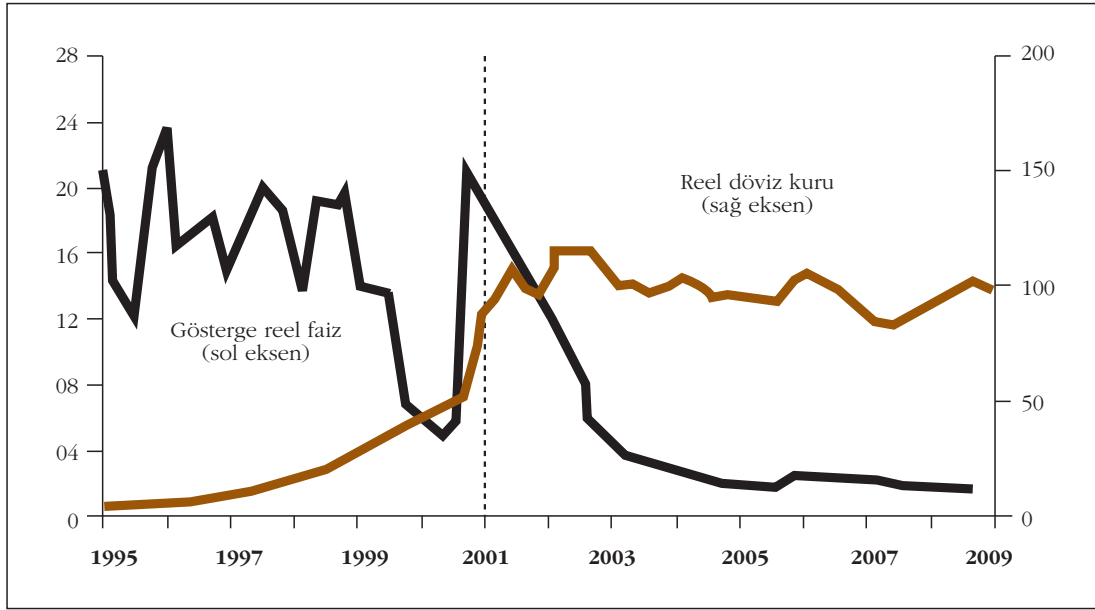
Şekil 3.10. Ödemeler dengesi açıkları ve nominal kur tepkisi (2001-2009).

Kaynak. TCMB.

Keza kurun, cari açık kırılganlığına da benzer bir tepki vermesi gerekirdi. 2003-2008 arasında artan cari açığa rağmen (döviz talebi), toplam döviz arzının genel olarak fazla vermiş olması nedeniyle teorik olarak beklenen bu tepkinin de bir hayli sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.10).

Esasen 2001 yılındaki döviz açığından (sol eksen) ve buna mukabil TL'nin aşırı değer kaybetmesinden sonra (sağ eksen), 2004'ün ilk çeyreği, 2006 ve 2008'in 3. çeyreği, 2009'un 1. ve 3. çeyreğinde meydana gelen açık eğilimine karşı da TL'nin değer kaybetme yönünde tepki verdiği ancak bunun kısa süreli ve sınırlı kaldığı görülmektedir.

Yani genel olarak bakıldığında Türkiye'de reel kur endeksindeki gelişmelerin, devresel dalgalanmalar hariç Türkiye'nin riskliliğini pek yansıtmadığı görülmektedir. Bunun nedeni ise tek başına "yüksek faizler" değildir. Örneğin risklere nazaran, faizin dışındaki yatırım araçlarının getiri beklentisinin de bu süreçte ağır basmış olması söz konusudur. Nitekim Hazine'nin reel faiz oranlarının çok daha yüksek olduğu 1990'lar boyunca Türk parası genel bir eğilim olarak değer kaybına maruz kalırken, 2002 sonrasında faiz oranları çok daha hızla gerilerken TL'nin değer kazanmış olması "yüksek faiz-düşük kur" iddiaları bağlamındaki tek boyutlu değerlendirmeleri bir hayli zayıflatmaktadır (Şekil 3.11).

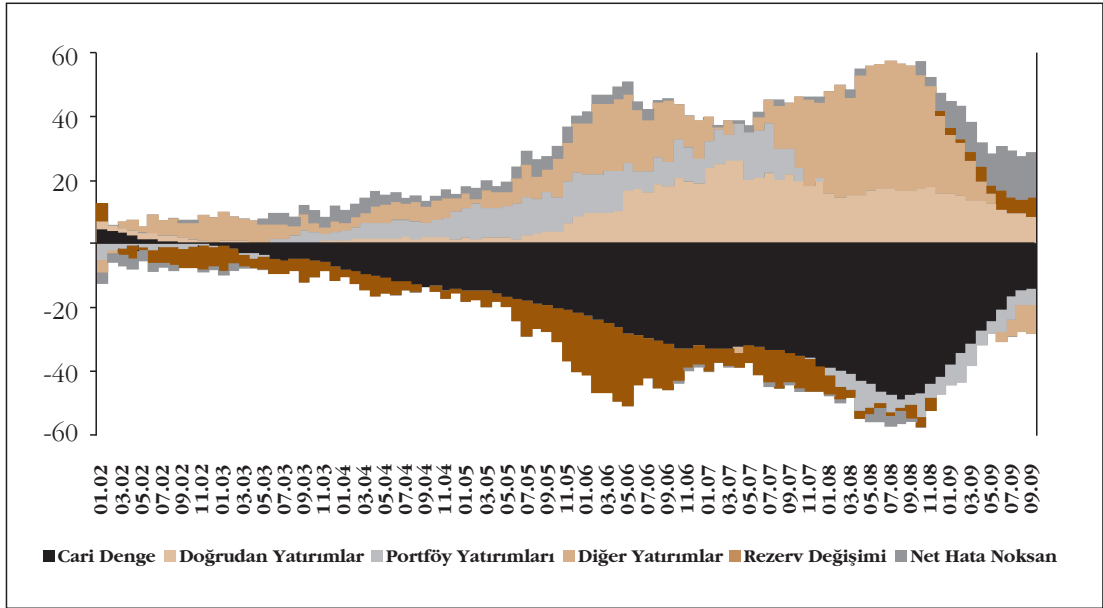

Şekil 3.11. Türkiye’de faiz-kur ilişkisi (1995-2009).

Kaynak. İMKB, TCMB.

Kurun seyri üzerine Türkiye’nin risk-getiri matrisinin çok etkili olduğu bilhassa zikredilmelidir. Her şeyden önce burada Türkiye’ye olan sermaye girişlerini tetikleyen mekanizma ile faizin düzeyini belirleyen paradigmanın iyi anlaşılması gerekmektedir. Birinciden başlamak gerekirse, Türkiye’de yüksek faizin olduğu 1990’lı yıllarda hem içeriye yeterince sermaye girişi gerçekleşmiyordu, hem de içeriye giren sermayenin bileşimi ezici bir şekilde kısa vadeli portföy yatırımlarından oluşmakta idi. Bu kaynak da risk koşullarına göre hızla ülkeden ayrılmakta ve ülkeyi istikrarsızlığa sokabilmekte idi. Son yıllarda, bilhassa 2004 ve sonrasında Türkiye’ye giren sermaye miktarı faizin düştüğü (ancak başka ülkelere göre nispi olarak yüksek kaldığı) bir ortamda artarken, bileşimi de büyük bir hızla sıcak para kategorisinden, uzun vadeli sermaye girişlerine kaymıştır. Bunun içinde hem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, hem de uzun vadeli kredilerin payı artmıştır.

Konuyu Şekil 3.12 açıklığa kavuşturmaktadır. Şekilde, yatay eksenin alt kısmı 2002-2009 arasında ortaya çıkan cari açığı ve cari açığın finansmanı sonrasındaki rezerv hareketlerini göstermektedir. Görüldüğü üzere, 2001 krizinin etkilerinin silinmeye başladığı 2003 yılı itibarıyla bakıldığında ödemeler dengesinde bir farklılaşma olduğu açıkça görülmektedir. Bu süreçte geride kalan döneme göre daha fazla cari işlemler açığı ve daha fazla sermaye girişi kaydedilmiştir.

Şekil 3.12. Ödemeler dengesi kalemlerinin seyri (2002-2009/3.Ç, milyar \$).

Kaynak. TCMB.

Gerçekten de cari açık 2007-2008 döneminde GSYH'nin % 6'sına kadar çıkarak en yüksek seviyeye ulaşırken, 2009 yılında ise krizde daralan toplam talep ve hızla düşen enerji-emtia fiyatları nedeniyle yılın tamamında 14 milyar dolara kadar gerilemiştir. Öte yandan 2002-2008 yılları arasında artan cari açığın hem fazlasıyla finanse edildiği, hem de anlamlı bir miktar rezerv birikiminin sağlandığı görülmektedir.

X-ekseninin üst kısmında ise ortaya çıkan cari açığın finansmanı gösterilmektedir. Cari açığın finansmanında bilhassa 2005 yılıyla beraber doğrudan yatırımların devreye girdiği görülmektedir. Yine 2003-2007 yılları arasında cari açığın finansmanında anlamlı bir büyüklükte kısa vadeli sermaye (portföy) yatırımı da kaydedilmiştir. 2008-2009 arasında ise Türkiye'den net sıcak para çıkışı olduğu, eksenin alt kısmından takip edilebilmektedir. Yine cari açığın finansmanında 2002 yılından beri "diğer yatırımlar" başlığı altında banka ve şirketlere açılan uzun vadeli kredilerin devrede olduğu görülmektedir. Bu kalemden 2007 yılının ortalarında bir miktar bir kesinti olduktan sonra bilhassa 2008 yılında büyük bir artış kaydedildiği görülmektedir. Kredilerdeki bu artışın, sıcak paradaki ve doğrudan yatırımlardaki göreceli azalmanın yerini aldığı dikkat çekmektedir.

Demek ki, içeride sermayeyi çeken cazibe unsurlarında büyük bir eksen kayması yaşanmıştır. Faizin sıcak parayı tetikleyen cazibesinin yerini tedricen (faizin etkisi devam ederken) uzun vadeli kazanç imkânları almaya başlamıştır. Bu cazibe unsurları kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- (i) Reformlarla tetiklenen ve hızla düzelen makro ekonomik istikrar ortamı,
- (ii) Tek parti hükümetiyle ve güçlü bir liderlikle gelen siyasi istikrar,
- (iii) Yatırım ortamının iyileşmesi ve bu bağlamda özelleştirmelerin, şirket satın alma ve birleşmelerin sağladığı motivasyon unsurları,
- (iv) Ekonomide kaydedilen yüksek büyüme,
- (v) Artan kişi başı satın alma gücüne ve dinamik bir demografik yapıya dayalı büyük bir iç piyasanın varlığı,
- (vi) Nihayet genel olarak ülke riskinin hızla azalmış olması.

Buna göre, Türkiye'nin yukarıda ifade edilen cazibe unsurlarının, cari açığın ve enflasyon farkının oluşturduğu sürdürülebilirlik konusundaki risk algılamasını belirgin bir şekilde domine ettiği ve son tahlilde reel kurun değer kazandığı açıkça görülmektedir.

3.3.4. DIŞ AÇIK-İÇ AÇIK İLİŞKİSİ

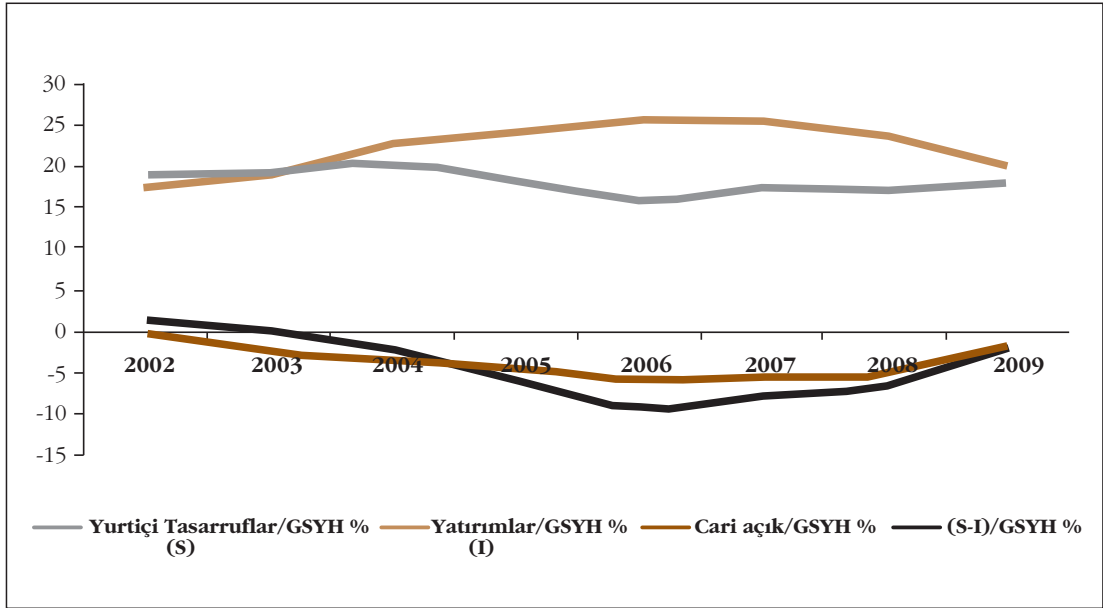
Cari açığın ortaya çıkmasında etkili olan ikinci mekanizma tasarruf-yatırım açığıyla ilgilidir. Bu görüşe göre, içerideki tasarruf-yatırım açıklarının dış kaynaklarla finanse edilmesi cari açığa, yani Türkiye'nin döviz açığına neden olmaktadır. Şimdi de bu görüşü özetlemek yerinde olacaktır.

Ödemeler dengesini (ÖD) açıklayan ilişki şu şekilde verilebilir:

$$\text{ÖD} = \text{CİD} + \text{SHD} + \text{RH} + \text{NHN} = 0$$

Buna göre ÖD; cari işlemler dengesi (CİD) ve sermaye hareketleri dengesinden (SHD) oluşmaktadır. Ancak ÖD'nin, adı gibi her zaman “dengede” olması için burada rezerv hareketleri (RH) ve net hata ve noksan (NHN) gibi kalemler devreye girmektedir. Buna göre bu unsurların toplamından oluşan ÖD, “sıfır” olmalıdır.

Burada kurgulanan ilişkiye göre dış ticaret açığına/fazlasına neden olan husus, kamu ve özel kesim açıklarının toplamından oluşan ulusal açıklardır. Eğer bir ülkede bu iki unsurun toplamı açık veriyorsa, buna mukabil olarak ödemeler dengesinde de eşit düzeyde bir açık oluşacaktır. Daha önce açıklandığı üzere, son yıllarda Türkiye’de bütçe açıkları ($T - G$) azalmaya devam etse de hâlâ açık vermekte, özel sektöre tasarruf-yatırım ($S - I$) açığı ise tam tersi, artarak artma eğilimindedir. Her zaman birebir ilişki kurulmasa da dış açıklar da bu iki açığın toplamı kadar artmaktadır (Şekil 3.13).

Şekil 3.13. İç açık-dış açık ilişkisi.

Kaynak. DPT.

3.4. CARİ AÇIĞIN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU

3.4.1. İÇ TASARRUFLARIN ARTIRILMASI

Cari açığın çözümü sürecinde öncelikli olarak iç açıkların kapatılması, bunun için de yatırımların azaltılması değil, GSYH'nin % 20'sinin altına düşmemesi gereken toplam yatırım harcamalarının, iç tasarruf kaynaklarının harekete geçirilmesi, tasarruf saik ve kabiliyetinin artırılması suretiyle en kısa zamanda karşılanması gerekmektedir. Zira bugünün nitelikli yatırımları geleceğin başlıca tasarruf kaynağı olacaktır.

3.4.2. ÜRETİMDE KATMA DEĞER EKSENLİ DÖNÜŞÜM VE İTHALAT BAĞIMLILIĞININ AZALTILMASI

OECD'nin 2008 yılında Türkiye için gerçekleştirdiği araştırma raporu, asgari ücretlerin ve kurun Türkiye'nin mevcut üretim yapısı içinde en anlamlı rekabetçi engeli oluşturduğu ortaya konulmaktadır. Aynı çalışma, Türkiye'nin OECD ülkeleri içinde en fakir ülke olmasına rağmen, en katı emek piyasasına sahip olduğunu da göstermektedir. Ancak buradan yola çıkarak ücretlerin daha da düşürülmesi ya da gerçekçi olmayan kur düzenlemeleri önerisi çıkartılmamalıdır.

Nitekim, TCMB'nin 2009 yılında yaptığı bir çalışma, cari açığın nedeninin kurdan ziyade içerideki üretimin kalite ve katma değer yapısıyla ilgili rekabetçilik unsurlarında aranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Türkiye'nin üretim ve dış ticaret rakamlarından da açıkça takip edilebilir (Bölüm 2).

3.5. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE İSTİHDAM

3.5.1. 1990-2000: KAYIP ON YILDA DÜŞÜK İŞSİZLİĞİN SIRRI

2000'li yıllara nazaran, Türkiye'de "kayıp on yıl" olarak bilinen 1990'lı yıllarda nispi olarak büyük bir işsizlik sorunu yoktu. 1990-2001 döneminde işsizlik oranları ortalama % 7,7 iken 2002-2009 döneminde ortalama % 10,9 olmuştur. Türkiye ekonomisinin (i) artan oranlarda iktisadi ve siyasi istikrarsızlığa sürüklendiği, (ii) on yıllık yatırım ve genel GSYH büyümesinin % 3'lerde, (iii) toplam faktör verimliliğinin % 5'lerde, (iv) enflasyonun % 70'ler düzeyinde, (v) bütçe açıklarının GSYH'ye oranının % 5-7 bandında, (vi) kamu borç stokunun hızla artarak % 60'lık Maatstricth kriterlerini aştığı, kısaca az yatırım, düşük ve verimsiz büyüme, kaybolan fiyat ve mali istikrar ortamında "bugünkü kadar bir işsizlik" sorununun olmayışı açıklanmaya muhtaçtır (Tablo 3.5).

Tablo 3.5. 1990'lar ile 2000'li Yıllar İçin Bazı Göstergeler (%)

	1990-2001	2002-2007
Reel Büyüme	3	6,7
Enflasyon	74	14
Yatırım Büyüme Oranı	3,1	14,2
Yatırım/GSYH	24,1	20,2
Ort. İşsizlik	7,7	10,5
Tarım Dışı İstihdam	2,6	3,8
Bütçe Açığı/GSYH	7,5	5,5
KKBG/GSYH	9,8	4
Sanayi Üretimi Büyüme Oranı	3,8	7,4
Kapasite Kullanımı Büyüme Oranı	75,8	79,8
İthalat Artış Hızı	8,8	23,2
İhracat Artış Hızı	9,4	14,5

Kaynak. TCMB.

Bunun iki kritik açıklaması vardır: Birincisi sürdürülemez bir model muvacehesinde devlet tarımsal destekleme alımlarıyla, nüfusun yarısına yakın ve istihdamın % 40 bandında dolaşan bir kısmını tarım sektöründe bloke etmiştir. İkinci olarak, kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) bir istihdam deposu olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Böylece işsizliğin üzeri örtülmüş, sorun ötelenmiştir. Bunu yaparken de ekonomi dışarıdan yalıtılmış, içeride tekelleştirilmiş, enflasyonist ve açık finansmanına dayalı büyüme modeli, verimliliği ve katma değer eksenli bir yapılanmayı, uzun vadeli stratejik düşünmeyi ve dönüşümü büyük oranda gündemin dışına itmiştir.

Ancak kısa dönemde sağlanan “suni” refah artışı uzun dönemde ekonomik istikrarı bozucu etkisiyle ekonomiyi bir kısır döngünün içine çekmiş ve bu kısır döngüden çıkışın maliyetini hiçbir politika yapıcı dönem boyunca üzerine almamıştır. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında 3 defa krize maruz kalmış Türkiye’de, ekonomide krizler arası dönem her seferinde palyatif tedbirler ile atlatılmaya çalışılmış ve kamu kesimi ekonomik gidişata yön vermiştir. Aslında, 1970’li yıllardan beri görülen kamu kesiminin devreye girmesiyle ertelenen ve sonunda daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkan ekonomik krizlere rağmen, 30 yıl boyunca bu ekonomi modeli korunmuş ve 1990’lı yıllarda da ekonomi yönetimi bu modelle bütünlük arz etmiştir. Türkiye’de uzun yıllar uygulanan bu ekonomi modelinin sürdürülemezliği ve her seferinde daha büyük boyutlu krizlere yol açtığı 2001 krizi ile “bir defa daha” test edilmiş ve “yeni” ekonomiye geçilmesi kaçınılmaz olmuştur.

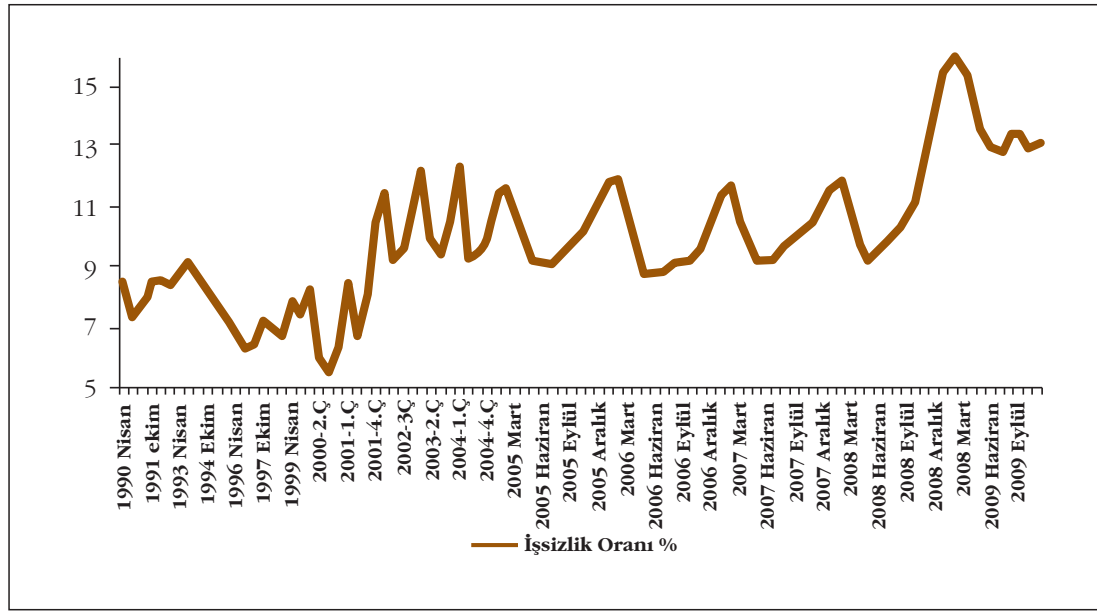
3.5.2. 2000’Lİ YILLAR: YÜKSEK BÜYÜME, YÜKSEK İŞSİZLİK

2001 krizi sonrasında Türkiye’nin ekonomi politikasında yaşanan dönüşüm etkisini ekonominin her alanında göstermiştir. Kalkınma yolunda uzun yıllar gereğinden fazla vakit kaybeden Türkiye kriz sonrasında yeni bir döneme girmiştir. Kalkınmanın bu yeni evresinde ekonominin temel değişkenlerinin tümünde önceki dönemden kopuşun izlerine rastlanmaktadır.

Tahmin edileceği üzere her dönüşümün getirileri kadar sancıları ve maliyeti de vardır. Bu dönüşümü ertelemek bir sonraki dönemde karşımıza hep maliyet olarak çıkmıştır.

2001 yılı sonrasında ise Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilmeye çalışılan büyük dönüşüm, uzun dönemli getiriler sağlamak adına kısa dönemli bir bedeli zorunlu kılmaktadır. Bu modelin merkezinde artık mali istikrar ve fiyat istikrarı ile özel sektöre dayalı verimlilik esaslı büyüme arayışlarına yer verilmektedir. Zaman içinde sektörel bazda, girişimcilik düzeyinde ve emeğin dönüşümünde kaydedilecek gelişmelerle işsizliğin makul düzeylere çekilmesi mümkün olacaktır.

Ancak, 1990-2001 döneminde yıllık büyüme ortalama % 3,2 iken, 2002-2007 döneminde % 6,9 düzeyine çıktığı, hatta ekonominin birikimli olarak %47’den fazla büyüdüğü bir dönemde işsizliğin anlamlı bir oranda düşmemiş olması nedeniyle “istihdam oluşturmayan büyüme” eleştirisi haklı olarak gündeme getirilmektedir.

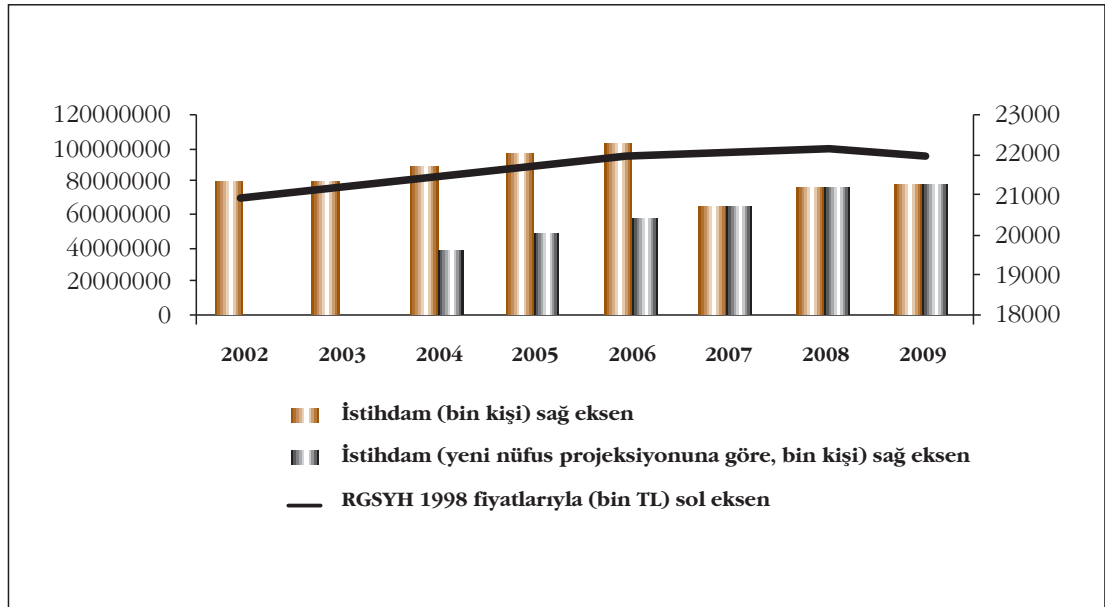
Şekil 3.14. İşsizlik eğilimleri (1990-2009).

Kaynak. TÜİK.

Şekil 3.13’te 1990-2009 yılları arasındaki işsizlik oranları, Şekil 3.14’te ise büyüme-istihdam arasındaki ilişki verilmiştir. Şüphesiz ki 2001 yılındaki kriz ve bu kriz sonrasında takip edilen yapısal dönüşüm programı, işsizlikteki artışın kalıcı olmasında önemli bir unsur olmuştur. Esasen aynı süreçte kaydedilen yüksek büyümenin oluşturduğu istihdam artışının işsizlik oranlarını düşürmeye yetmemiş olması da bu duruma işaret eder. Diğer bir deyişle, büyüme ile istihdam arasındaki zayıf ilişkisinin kökeninde yapısal dönüşüm başlığı altında ifade edilen birden çok faktör vardır.

Bu unsurlar;

- (i) Kamu kesimindeki yeniden yapılanma,
- (ii) Dezenflasyon programı,
- (iii) Verimlilik artışı,
- (iv) Tarım sektörünün yapısal dönüşümü,
- (v) Emek piyasası uyumsuzlukları ve katılıkları,
- (vi) İstihdam vergilerinin yüksekliği,
- (vii) Kayıtdışılık,
- (viii) Uluslararası rekabet baskısıdır.

Şekil 3.15. Türkiye’de istihdam eğilimleri (2002-2009).

Kaynak. TÜİK.

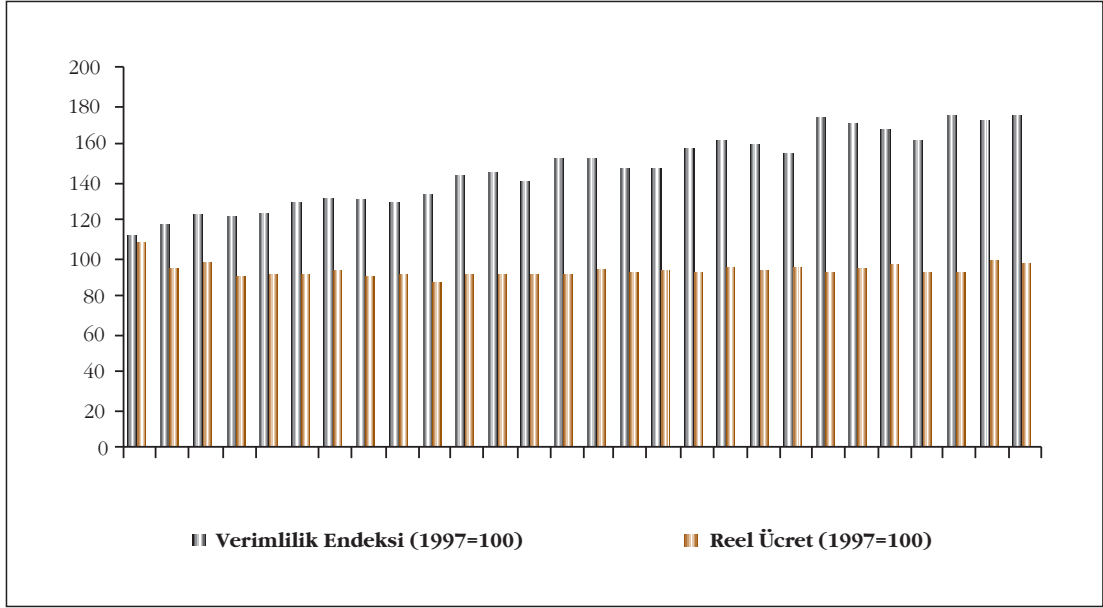
3.5.2.1. Dezenflasyon Programı: Türkiye ekonomisinin 1990’lı yıllar boyunca en büyük problemi olan enflasyon, 2001 krizi sonrası dezenflasyon programı ile birlikte çok büyük ölçüde aşılmıştır. Bu eksenle bir karşılaştırma yapıldığında yıllık ortalama enflasyon oranları, 1983-1994 döneminde % 62,7, 1995-2001 döneminde % 71,6, 2002-2009 döneminde ise % 12,45 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bilhassa kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması ve bütçe açıklarının azaltılmasına paralel olarak uygulanan dezenflasyon programı dolayısıyla, enflasyon oranları düşürülmüş, paralelinde borçlanma faizleri hemen her kategoride büyük oranda gerilemiş ve nihayet bu sürecin etkisi kendini artan yatırımlar şeklinde göstermiştir.

Diğer bir deyişle, faiz-kur-enflasyon arasındaki kronik sarmalın piyasa bozucu etkisi geriledikçe, yatırımcılık için uygun bir kıvam, reel kazanç için bir motivasyon oluşmaya başlamıştır. Esasen Hükümet ve Merkez Bankası'nın hareket noktasının arka planında bu gerçek vardır. Dezenflasyon programının Merkez Bankası kanadında ise parasal disiplinin sağlanmış olması yer almıştır.

Ancak bir yandan verimlilik eksenli dönüşüm, öte yandan mali disipline dayalı olarak sürdürülen dezenflasyon programının, enflasyon oranının kısa-orta vadede hedeflenen düzeye inene kadar işsizlik oranlarında bir artışa yol açacağı bilinmektedir. İktisat literatüründe enflasyonu düşürmek için katlanılması gereken işsizlik oranı artışına “fedakârlık oranı” (sacrifice ratio) denilmektedir. Türkiye’de zorunlu bir “yaratıcı yıkım” süreci yaşanmakta olup, dönüşümün kalibresine göre yıkımın kontrollü olması ve inşa sürecinin etkinlikle yerine getirilmesine paralel olarak bu fedakârlık oranı değişecektir. Bu sürece destek vermek üzere içte ve dışta olumlu yönde seyretmesi gereken birçok parametre vardır.

Bilindiği üzere dezenflasyon sürecinde enflasyon baskı altına alınırken firmaların fiyata yüklenme gücü kırılmaktadır. Enflasyonun çok uzun yıllar yüksek seyrettiği dönemlerde firmalar fiyat artışlarını daha kolay yapabilirken, görece düşük enflasyon döneminde ve yoğun rekabet ortamında ayarlaması yapamamakta, bunun yerine maliyet kısıtlayıcı tedbirler ile rekabette öne geçmeye çalışmaktadırlar. Piyasada rekabetin artmış olması fiyatlara yukarı yönlü yapılan baskıyı kırarak enflasyon oranlarına pozitif yönlü katkıda bulunmaktadır. Artan rekabette ayakta kalabilmenin koşulu olarak maliyeti düşürmek ancak ve ancak verimliliği arttırmak ile mümkün olmakta, bu da işsizlik rakamlarına yansımaktadır.

3.5.2.2. Verimlilik Artışı: 2001 sonrası dönemi ifade etmek üzere “verimlilik ekonomisine geçiş” tabiri sıklıkla kullanılmaktadır. Verimlilik artışı ile birlikte Türkiye istenen ve beklenen kalitede bir büyüme patikasına girmiştir. Türkiye’nin faktör yoğun ve düşük ve orta nitelikteki teknolojilere dayalı üretim modelinden çıkarak yüksek katma değerli ve toplam faktör verimliliğini esas alan bir büyüme modeline geçme zarureti konusunda bir mutabakat vardır. Nitekim Türkiye’de 2002-2005 arasında toplam faktör verimliliği % 45’ler bandına çıkarken, emeğin ve sermayenin payında keskin düşüşler yaşanmıştır. Yine bir işçinin saat başına ürettiği çıktıyı ifade eden “emek verimliliği” de 2001 yılından sonra 2007 yılına kadar sürekli ve düzenli olarak artmış, aynı dönemde reel ücret endeksi gerilemiştir. 2008 yılında ekonominin daralma sürecine girmesiyle beraber verimlilik de göreceli olarak gerileme sürecine girmiştir (Şekil 3.14).

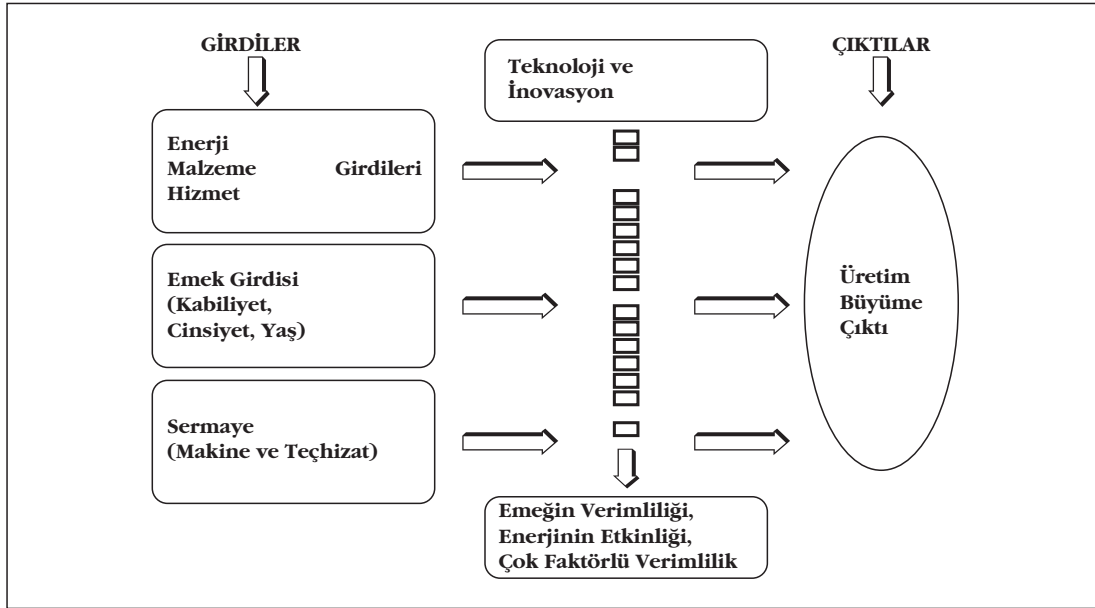
Şekil 3.16. Verimlilik ve reel ücret eğilimleri (2001-2007).

Kaynak. TÜİK.

Öte yandan verimlilik artışının sağlanabilmesi de belirli faktörlere bağlıdır. Türkiye’de “yeni” ekonomide öne çıkan bazı yönelimler verimlilik artışını sağlamak üzere uygulanmaktadır. Bu unsurlar;

- (i) Üretimde teknoloji kullanımındaki artış,
- (ii) Emegın eğitimi ve dönüştürülmesi,
- (iii) Kurumsallaşma,
- (iv) Ölçek ekonomileri,
- (v) Şirketlere kaynak aktarımı için gerekli güçlü bankacılık sistemi,
- (vi) Asgari sayıda çalışana, azami yükte işi, asgari düzeyde ücret ile yaptırmak şeklinde sıralanabilir.

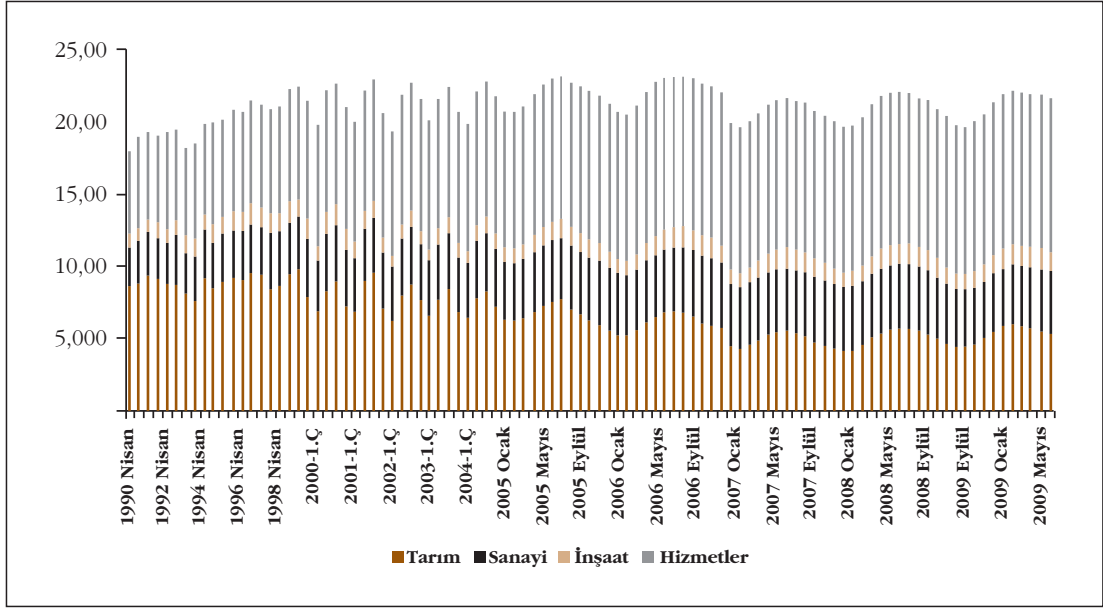
Şekil 3.15’te de basitleştirildiği üzere, yüksek bir refah standardı için ekonomide üç alandaki girdilerin verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu üç kategorideki girdiler (i) enerji, alet-edevat ve hizmetler, (ii) emek ve bunun eğitimi, cinsiyeti ve yaşı, (iii) sermaye malları şeklinde üç kategoride toplanabilir. Bu girdilerin teknoloji ve inovasyon süreçlerinde etkin bir dönüşüme uğratılması sayesinde emek ve enerji verimliliği ile diğer çok faktörlü verimlilik göstergelerinde bir sıçrama kaydedilecektir. Böylece üretim ve GSYH buna göre artış sürecine girecek, son tahlilde ulusal refah düzeyi ve yaşam standartları artacaktır.

Şekil 3.17. Refaha giden yol; verimliliğe dayalı üretimden geçer.

Doğal olarak bu aşamada verimlilik baskısı kendisini çalışan sayısındaki tasarrufta da göstermektedir. Ne var ki bu tasarruf rekabet için iyi olduğu kadar istihdam için başlangıçta kötü bir haberdur. Türkiye’de her yıl işgücü piyasasına 700 bin kişinin dahil olduğu bilinmektedir. Buna göre toplam işgücü piyasasının yaklaşık % 2,5’i kadar bir artış ortalama olarak her yıl buradan gelmektedir. Diğer bir taraftan, DPT hesaplamalarına göre 2002-2007 yılları arasında toplam faktör verimliliği yıllık ortalama % 3,47 artmıştır. Buradan hareketle, Türkiye ekonomisinde işsizlik oranlarının düşebilmesi için ekonominin 2002-2007 yılları arasında en kötü ihtimalle yıllık ortalama % 6’nın üzerinde büyümüş olması gerekmektedir. 2002-2007 yılları arasında yıllık ortalama % 6,9 oranındaki büyüme sayesinde ki işsizlik oranı % 12 bandından % 10 bandının altına sarkmıştır. Buna göre bir yandan Türkiye’nin büyüme ivmesinin % 7 ve üzerinde kalması, öte yandan verimlilik artışının sınırlarına gelmesiyle yeni yatırımların devreye girmesi, işsizliğin azaltılması için gereklidir.

3.5.2.3. Tarımsal Dönüşüm: 1990’lı yıllar boyunca tarım sektöründe bloke edilmiş istihdam toplam istihdamın yaklaşık % 40 gibi oldukça yüksek bir kısmını oluşturmaktaydı. Bu oran çoktan beri gelişmiş ülkelerde % 5 düzeyinin altına sarkmıştır. İstihdam yaratmada tarımın payının bu denli yüksek olduğu bir ekonomik düzenin küresel ölçekte rekabetçi olamayacağı ve beklenen kalkınma hamlesini yapamayacağı açıktır.

Şekil 3.18. İstihdamın sektörel dağılımı (1990-2009, 2007 yılı sonrası yeni nüfus projeksiyonuna göre).

Kaynak. TÜİK.

Türkiye’de de 2002 sonrasında tarımdaki istihdamın toplam istihdam içindeki payı sürekli azalma eğilimine girmiştir. Bu nedenle tarımın istihdama olan katkısı bağlamında 1990’lar ve 2000’ler birbirine zıt iki süreç oluşturmaktadır.

2000 yılından sonra her yıl azalma trendi içerisinde olan tarım istihdamı, 1990’lardaki ortalama 9 milyon kişi düzeyinden, 2000-2004 döneminde 7,5 milyon kişiye, 2005-2009 döneminde ise 5,5 milyon kişiye kadar düşmüştür. Tarım sektöründeki istihdamın çözülüp şehre gelmesi kentlerde işsizlik oranlarını arttıran bir unsurdur. Tipik kalkınma deneyimlerinde tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun sektör değiştirme hareketi işsizlik oranlarını arttırıcı etkiye sahiptir.

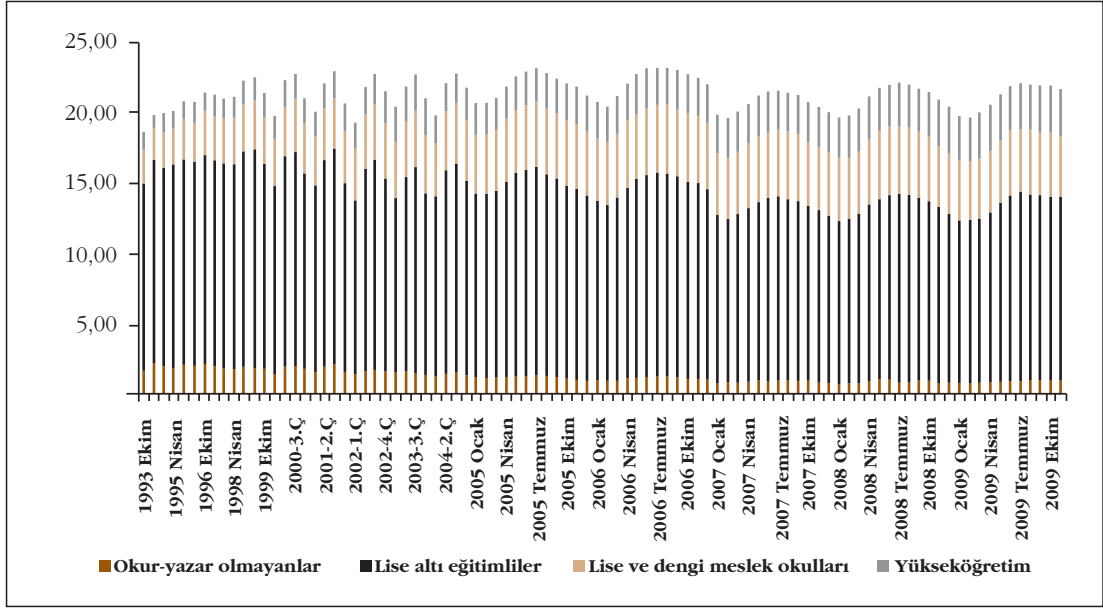
Şekil 3.16’da 1990-2009 yılları arasında Türkiye’de istihdamın dört büyük iktisadi faaliyet koluna göre (tarım, sanayi, inşaat, hizmetler vb.) dağılımı üst üste eklenerek gösterilmiştir. Buradan görüldüğü üzere, tarım istihdamındaki düşüş, hizmet ve sanayi sektörü istihdamı artışı ile karşılanmıştır. 1990-2000 döneminde sanayi sektörü istihdamı ortalama 3,3 milyon, hizmetler sektörü istihdamı 6,9 milyon iken, 2000-2009 döneminde bu göstergeler sırasıyla 4,1 milyon ve 10 milyon olarak gerçekleşmiştir.

Hizmetler sektörü istihdamı 2000'lerden sonra toplam istihdamın % 45'ini oluşturarak, 1990'lardaki tarım sektörü istihdamının görüntüsüne ulaşmıştır. Hizmetler sektörü "yeni" ekonomide istihdam yaratma kapasitesi en yüksek sektör olmuştur. Katma değer yaratma kapasitesi tarım sektörüne göre daha fazla olduğundan istihdamın hizmetler sektöründe yoğunlaşması, tarım sektöründe yoğunlaşmasına göre tercihe şayandır.

3.5.2.4. Niteliksiz Emek Gücü: Dönüşüm sürecinde yerel ekonomilerin sahip olduğu üretimin yapısı ve üretim faktörlerinin niteliği, küresel düzene eklemlenme sürecinde ülkeleri son derece farklı performanslara taşımaktadır. Bu süreçte en önemli sorunlardan biri de niteliksiz emek stokudur. Ekonomide üretim yüksek katma değerli sektörlerle kayarken, beşeri sermayenin gerekli donanımına sahip olmamış olması gelişmiş ekonomilere olan yakınsama sürecini yavaşlatmaktadır. Dolayısıyla, insani gelişim endekslerinin ölçümünde de kullanılan ve beşeri sermaye artışının temelinde yatan eğitim ve eğitim kalitesindeki artış, Türkiye'nin gerek istihdam-verimlilik-rekabetçilik-büyüme patikasında elini güçlendirecek, gerekse de bu değişkenlerdeki artış ile Türkiye insani gelişim liginde gelişmiş ülkelere daha da yaklaşacaktır.

Türkiye'de niteliksiz emeğin arkasında iki husus her zaman öne çıkmaktadır: Kişi başı ortalama eğitim yılının yeterli olmaması ve eğitimin kalitesinin düşük olması. OECD'nin eğitim üzerine yoğunlaşan çalışmaları göstermektedir ki; işsizlik oranları bu denli yüksek seyrettiği bir ortamda orta düzeyde beceri gerektiren iş pozisyonları Türkiye'de boş kalmaktadır. Bir başka ifadeyle, işsizlik sorunun önemli bir kısmı mesleksizlik ve niteliksizlikle açıklanabilir. Böylece, istihdam artışının sağlanamamasının bir nedeni de kâğıt üzerinde yüksek beşeri sermaye sahibi gibi duran işgücünün, uygulamada ortaya çıkan zafiyetleridir.

Şekil 3.17'de Türkiye'de istihdamın 1993-2009 yılları arasında eğitim düzeyine göre (okur-yazar olmayanlar, lise altı eğitilmişler, lise ve dengi meslek okulları, yükseköğretim) dağılımı gösterilmiştir. 1990'lar ile 2000'ler istihdamın eğitim durumuna göre dağılımı noktasından karşılaştırıldığında, toplam istihdamda okur yazar olmayanlar ile lise altı eğitilmişlerin payı düşerken; lise ve dengi meslek okullarında eğitim gören kişilerin ve yükseköğretime devam etmiş kişilerin toplam istihdamdaki payının arttığı görülmektedir.

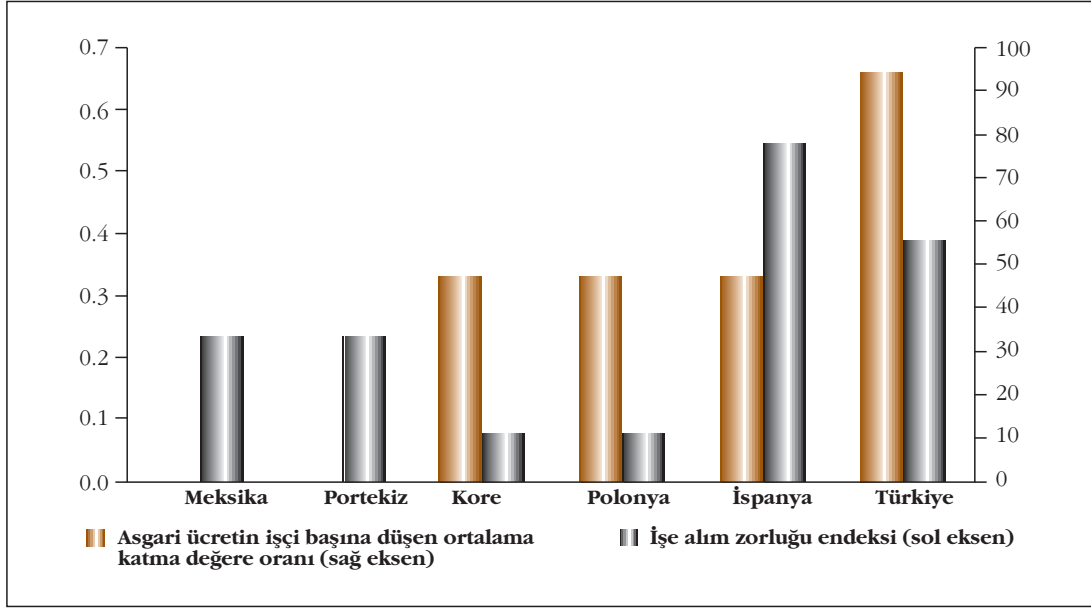
Şekil 3.19. İstihdamın eğitime göre dağılımı (1993-2009, 2007 sonrası yeni nüfus projeksiyonuna göre).

Kaynak. TÜİK.

Bir önceki kısımda tarım istihdamından çözülerek düşük beşeri sermayeli nüfusun yeniden istihdam edilmesindeki zorluklara değinilmişti. Son yıllarda tarım sektöründen kopan ve çoğu kez nitelsiz olan emek gücünün hizmetler sektörünün perakende ve inşaat alt bileşenlerinde istihdam edilebildiği ve ayrıca genel olarak nitelsiz emeğin gerileyen “geleneksel” sektörlerde istihdam edildiği dikkat çekmektedir.

3.5.2.5. Kayıtlı Ekonomide İş Yapmanın Önündeki Zorluklar: Türkiye’de üretim yapısının dönüşmesi aşamasında teknoloji yoğun sektörlerden elde edilen getiriler, emek yoğun sektörlerden elde edilememiştir. Ekonominin yaklaşık % 45-50’lik kısmının kayıtdışı olduğu ve istihdamın da bu düzeyde kayıtdışılığı içerdiği bir ortamda, emek yoğun ve aynı zamanda kayıtdışı faaliyet gösteren sektörlerden ekonomideki verimlilik-yatırım ve büyüme ivmesine yeterli derecede katkı gelmemiştir.

Verimlilik artışı ve büyümeyi sürükleyen firmalar kayıt altında ve daha verimli iken, emek yoğun üretim modeli kayıtdışında kalmıştır. Gerçekten de hem işlem ve işletme maliyetleri, hem de istihdam maliyetleri emek yoğun sektörlerde büyük bir kayıtdışılık baskısına dönüşmektedir. Benzer şekilde işgücü piyasası üzerindeki regülasyonlar da işe alım sürecini zorlaştırarak istihdam artışına baskı oluşturmaktadır.

Şekil 3.20. Başlıca ülkelerde istihdamın önündeki engeller.

Kaynak. DB (2007).

İşe alım zorluğu endeksi karşılaştırması yapıldığında İspanya’da endeks 80 düzeyinde, Türkiye ile birlikte gelişmekte olan ülkeler grubunda bulunan Kore ve Polonya’da 10, Meksika’da 30 ve Türkiye’de 55 düzeyindedir. (Endeksin yukarı doğru gitmesi işe alımı zorlaştırmaktadır.)

Yine Kore, Polonya, İspanya ve Türkiye’de asgari ücretin oluşturulan katma değer içindeki ortalama payı verilmektedir. Türkiye’de bu rakam % 65 düzeyinde seyrederken, diğer ülkelerde ortalama % 50’nin altında seyretmektedir (Şekil 3.18). Buna göre, OECD gibi uluslararası ekonomik kuruluşların sürekli asgari ücretin yüksekliğinden ve Türk sanayisini rekabet gücünü etkilemesinden bahsetmeleri, Türkiye’de çalışan başına yaratılan katma değer asgari ücrete göre çok düşük olmasından ötürüdür.

O halde, (i) ekonominin büyük bölümünün halen emek yoğun sektörlerde kümelenmiş olması ve bu sektörlerin hâlâ Türkiye’nin uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünü oluşturuyor olması ve (ii) emek yoğun sektörlerin uluslararası pazarda rekabet gücünü kaybediyor olması nedeniyle 2002 yılından beri devam eden yüksek büyüme temposuna rağmen reel ücretlerin üzerindeki baskının azaltılamadığı anlaşılmakta, hatta bu ücret düzeyinde bu üretim modelinin sürdürülemediği anlaşılmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu bölümde ortaya çıkan verilere göre:

- (i) Türkiye'nin 2001 kriz sonrasında belirlediği öncelikli alanlar isabetlidir.
- (ii) Bu hedeflere götürmek üzere benimsenen kurgu ve politikalar dış ve iç koşullara tepki verecek esnekliklere sahiptir.
- (iii) Buna rağmen modelin ve politikaların başarısı bir hayli kısıtlayıcı iç ve dış şartların elverişli oluşuna da yakından bağlıdır.
- (iv) 2009 yılında yaşanan ve etkileri büyük oranda 2010 yılında da devam edecek olan küresel kriz eldeki modelin geçerliliğini bütünüyle ortadan kaldırmış olmasa da bileşenlerinde ve önceliklerinde bir değişim ve bundan sonraki uygulama kalitesindeki bir iyileşme kaçınılmazdır.
- (v) Türkiye'de cari açık ve işsizlik gibi gelir dağılımını bozan ve toplumsal huzursuzluğu artıran sorunların çözümü için birtakım iktisat politikası araçlarından istifade edilebilir ancak köklü çözüm için yapısal dönüşüm esastır.
- (vi) Türk ekonomisinin sektörel yoğunlaşması, üretim ve dış ticaretteki teknolojik donanım, genel olarak ekonominin katma değer düşüklüğü, Türkiye'nin sahip olduğu emek stokunun nitelik yönünden eksik oluşu, emek piyasalarının katılığı, ulusal tasarrufların yetersizliği gibi sorunlar merkeze alınmalıdır.

Dördüncü Bölüm

MÜSİAD'IN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

4.1. KESİNTİSİZ VE KALİTELİ DEMOKRASİ

Bilindiği üzere MÜSİAD, 1990'lı yılların başlarından beri iktisadi, siyasi ve toplumsal alana yönelik bir çok çalışmalar yapmakta ve sorumluluk anlayışının bir gereği olarak, yapıcı önerilerini kamuoyu ile paylaşmaktadır.

Bunlardan 1994 yılında yayınlanan ekonomi raporunun ana teması ve kapak konusu “İflas 1999” şeklinde tespit edilmişti. Bu tercih bir tesadüfün sonucu değil, bir hesap ve kitabın gereğiydi. O raporda sistemin ne aşamada ve hangi gerekçe ile tıkanacağı açıkça ortaya konulmuş ve bunun gereği olarak da her zamanki gibi bir dizi öneri getirilmişti. Nitekim Türkiye’de 1994-2001 arasında iki buçuk senede bir, her biri GSYH’nin %5 ve üstünde küçülmesiyle sonuçlanan üç ayrı kriz veya ekonomik daralma yaşanmıştır.

En son yaşanan 2008-2009 küresel krizinde de görüldüğü gibi, her kriz ülkemizin geleceğinden önemli bir zaman dilimini kopartıp götürmektedir. Bu şekilde Türkiye ekonomisinin 2008 sonunda sahip olduğu işsizlik, istihdam, kişi başına düşen gelir, borç yükü gibi temel ekonomik verilere ancak 2015 yılında ulaşması beklenmektedir.

Bu rapor vesilesiyle MÜSİAD Türkiye'nin bir kez daha derin bir kırılma noktasına yaklaştığı tespitini kamuoyu ile paylaşmak durumundadır. Şöyle ki, 1990'lardan bugüne kadar maalesef özgürlük, insan hakları ve demokrasi vurgusu raporlarımızdaki ağırlığını kaybetmediği gibi, yeni bir yüzyılın ilk on senesi daha geride kaldığı halde, bu talep artık ekonomi raporumuzun diğer maddelerini de aşarak bir numaralı sıraya oturmuş durumdadır. MÜSİAD'ın istediği "Yeni Anayasa'nın gereği de muhtevası da artık yeterince bilinmektedir. Zira MÜSİAD bu konularda bağımsız araştırmalarını yetkin ekiplere yaptırmış, hükümet, medya ve başlıca sivil toplum kuruluşlarıyla etkin bir şekilde paylaşmıştır.

Burada bir mesaj olarak iletmek ve bununla iktifa etmek isteriz ki, geldiğimiz aşamada Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu hamlelerin, bu doğrultuda Cumhuriyet'imizin 100. yılına tekabül eden 2023 hedeflerinin, 19. yüzyılın aşırı modernite baskıcılığı altında şekillendirilen ve Soğuk Savaş yıllarında bu şekliyle dondurulan, zaman içinde ise kendini yenileyememiş mevcut devlet ideolojisi ve buna tekabül eden sistemle sağlanması imkansızdır. Esasen dünyanın ve ülkemizin son yıllarda yaşamış olduğu hızlı değişimler; sosyal dokuyu, devlet mekanizmasını ve kurumları dönüşüme zorlamaktadır. Bu noktada, değişimin özünü ve gereklerini kavrayarak dönüşüme ayak uydurabilmesi, Türkiye'nin dünya sistemi içinde uçlara savrulmaması, kutuplaşmadan ve toplumsal ayrışmadan uzaklaşması açısından oldukça önemlidir. Esas olan millettir. Kulak kabartmamız gereken ise ideoloji ve sistemden ziyade, yeni ihtiyaçlar ve değişimdir.

Bunun bir gereği olarak değişim ve dönüşüm sürecinden kopmak üzere reformlardan ve istikrardan uzaklaşmamak gerekmektedir. Özellikle, 2007 yılından bu yana çeşitli politik gerginlikler tekrar sahne almaya başlamış, seçimlerde halkın yarısına yakının oyunu almış iktidar partisine karşı seçimlerin hemen akabinde kapatma davası açılmıştır. İstikrarı baltalayan bu gerginlikler, 2008 yılının ilk yarısında Türkiye'nin ana gündemini teşkil etmiş ve akabinde küresel krizin tetiklenmesiyle ekonomi tekrar bir "fetret devri"ne girmiştir.

Neticede ekonomi 2007 yılından beri artan oranlarda büyüme ivmesinden koparken, Türkiye'nin küresel krize hazırlıksız ve kırılğan olarak yakalandığı ifade edilebilir. Esasen 2007 seçimleri sonrasında kurulan tek parti hükümetinin sunacağı istikrar fırsatı geri tepilmiştir. Buna bağlı olarak, işbirliği yapmaya müsait bir temsil yapısı TBMM'de vücut bulmuş olmasına rağmen, çeşitli gerekçelerle yeni ve çağdaş bir anayasa yapılamamıştır. Bizce ülkemizde kesintisiz ve kaliteli demokrasinin yerleşmesi için artık bu konunun behemehal halledilmesi gerekmektedir.

4.2. İŞSİZLİĞİN AZALTILMASI İÇİN ÖNERİLER

Küresel krizin Türkiye’de en keskin etkileri, tüm dünyada olduğu gibi reel sektörde, bu meyanda da emek piyasasında hissedilmiştir. Öyle ki, Türkiye, 2009 yılı sonu itibariyle işsizliğin en yaygın olduğu beş ülkeden biri olmuştur. Bu durumun düzeltilmesi için hükümet, bir yandan daralan talep karşısında genişleyici para ve maliye politikaları izlerken diğer yandan da işsizliğin durdurulamaz akışının önüne geçmek için aşağıdaki tedbirleri almıştır.

- Kısa çalışma ödeneğinin miktarı % 50 oranında arttırılarak, yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmış, 2009 yılının tamamında bu şekilde kullanılmıştır.
- Genç ve kadın istihdam teşvikinin süresi uzatılmıştır.
- Yeni istihdam edilecek kişilerin işveren paylarının devlet tarafından 1 yıl süreyle karşılanması sağlanmıştır.
- İşsizlik ödeneği % 11 oranında artırılmıştır.
- Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına aktarılan kaynak artırılmış ve bu işlerde 120 bin işsize doğrudan istihdam ortamı sağlanmasına imkân verilmiştir.
- Geçici istihdam sağlamak üzere İŞKUR ile işbirliği içerisinde mesleki eğitim programları düzenlenmiş ve yaklaşık 200 bin kişiye mesleki eğitim verilmiştir.
- Programa katılanlara günlük 15 TL ödeme gerçekleştirilmiştir.
- İŞKUR ve KOSGEB’in destekleri ile “girişimcilik” konusunda eğitimler verilmiştir.

KOSGEB kriterleri çerçevesinde sunulacak projelere 4 bin TL hibe vermeye devam edilmiş, bu eğitimlerden 10 bin kişinin yararlanması sağlanmıştır. İşbaşı eğitimleri kapsamında stajlar desteklenmiş, stajyerlere 6 ay boyunca İŞKUR tarafından günlük 15 TL ücret ödenmiştir. Bu staj programlarından 100 bin gencin faydalanması amaçlanmıştır. 2009 yılının Nisan ayından sonra ilave istihdam sağlayan işletmelere yönelik olarak asgari ücret için işveren primi, 6 ay boyunca devlet tarafından karşılanmaya başlamıştır.

4.2.1. İşsizlikle Mücadele Modellerinden Yararlanılmalı

Bütün ülkeler krize ve kriz öncesinde küresel rekabet baskısına ve enerji-emtia fiyatları gibi unsurlardan kaynaklanan dış şoklara açık olduğu halde, neden cari açık, enflasyon ve işsizlik en çok Türkiye’de artış eğilimine girip, iktisadi daralma neden Türkiye’nin GSYH’sini bu oranda etkilemektedir?

Acaba bunun yapısal nedenleri içinde, izlenen politika ile ilgili boyutları da var mıdır? Yoksa Türkiye'deki siyasi kaos mu bunda etkili olmaktadır?

2001 krizi ile zaten yüksek bir tabana oturan işsizlik oranlarının, 2009 krizi ile daha da yüksek bir denge noktasında seyretmeye başladığı ve uzun bir süre de orada kalacağı anlaşılmaktadır. Bu noktada, aktif bir işsizlikle mücadele politikasına fazlasıyla ihtiyaç vardır.

1998 krizinden sonra Kore'de uygulamaya konulan ve başarılı sonuçlar alınan işsizlikle mücadele paketinin, benzer süreçlerden geçen ülkemizde de uygulanması işsizliği düşürebilecektir. Bunun yanında dönüşüm ekonomisinin etkilerine maruz kalmış Arjantin'de de işsizlik oranları çok yüksek düzeylere çıkmış ve aktif hükümet politikasıyla düşürülebilmıştır. Türkiye'de 2001 krizinden sonra ciddi bir işsizlikle mücadele hareketinin kararlılıkla uygulanamamış olması, bu tip müdahalelerin işsizlik oranlarında belirleyici etkisi olduğunu akla getirmektedir.

4.2.2. Ulusal İstihdam Stratejisi Geliştirilmeli

Yukarıda değinilen bu tür parça parça örneklerin işe yaraması için öncelikli olarak kuşatıcı bir stratejiye ihtiyaç vardır. Türkiye'nin, bugün hangi takvime göre, hangi politikalarla, hangi sektörler eksenli olarak işsizlik sorunu çözeceğine dair umut ve güven veren bir Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planına ihtiyacı vardır.

Bu bağlamda, AB ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de kapsamlı, tutarlı, hedefleri olan ve uygulanabilir bir istihdam stratejisi geliştirilmelidir. Özellikle, üretimin ve bu yolla yaratılan refahın gerçek tarafları olan işveren, işçi, hükümet ve bütün diğer ilgili paydaşlar, sürece dahil edilerek "Ulusal İstihdam Stratejisi ve Politikaları" belirlenmelidir.

İşsizliğin en temel çözümünün süreklilik arz eden ekonomik büyüme olduğu açıktır. Ancak değişen modern iktisadi şartlarda bunun kendi kendine olması ihtimali zayıftır. Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde analiz edildiği üzere, kriz sonrasında Türkiye'de izlenecek büyüme stratejisi, ihracata, ileri ve öncü teknolojilere, işletmelerin rekabet gücünü, yatırım yapma kapasitesini artırmaya ve istihdamı geliştirmeye dayalı olmalıdır. Bunlardan birini diğerine tercih etme şansı kalmamıştır.

2003 yılı sonunda başlatılan milli istihdam politikası oluşturma yönündeki çalışmalar, 2004 yılında tamamlanmış olmakla beraber, stratejinin paydaşları tarafından benimsendiği söylenemez. Hâlâ, ilgili kesimler kendi çıkarlarını maksimize ederek çeşitli talepleri dile getirmekte ancak ortak bir mutabakat meydana gelmemektedir. Mutlaka belirgin ve somut hedefleri olan bir stratejinin mutabakat içinde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Hedeflere dayalı bir istihdam stratejisi, hükümetin motivasyonunu ve toplumun istihdamın artırılmasına yönelik duyarlılığını artırıcı etki yapacaktır.

Kriz nedeniyle işletmeler zayıflamış ve işçi çalıştırma arzusu körelmiştir. Bu nedenle istihdam politikasının ana ekseninde, işverenleri işçi istihdam etmeye özendirmek ve bireylerin girişimciliğini teşvik etmek olmalıdır. Bu noktada, istihdam teşviklerinin ülke sathında ve ekonominin genelinde sürekli kılınması ortak bir kabuldür.

4.2.3. İşgücü Piyasası Şeffaflaştırılmalı

Ülkemizde işgücü piyasası yeterince şeffaf değildir. Çalışanların iş piyasasının şartları, ücret ve çalışma şartları ile boş işler, işverenlerin ise işin gerektirdiği vasıflara uygun elemanlar hakkında bilgi edinebilmesi oldukça güçtür. Bir başka ifadeyle, emek piyasalarında derin bir asimetric bilgi sorunu yaşanmaktadır.

Öyle ki, işsizliğin bu denli yüksek olduğu ülkemizde bir tarafta yüz binlerce kişi iş ararken, diğer tarafta çalıştıracak eleman bulmakta zorlanan işverenler vardır. Kısacası bir eşleme sorunu vardır. Bu hizmetleri ve özellikle de iş arayanlarla, işçi arayan firmaları buluşturma fonksiyonunu üstlenmiş resmi nitelikteki müessese olan kamu istihdam kurumu (İŞKUR), her ne kadar son zamanlarda kendini geliştirmişse de mevcut haliyle yine de yetersiz durumdadır. Özel istihdam büroları ise sayısal ve fonksiyonel olarak yetersiz iken, özel danışmanlık firmaları yasal olmadığı halde bu hizmeti özellikle kalifiye işgücüne sunmayı sürdürmektedirler.

İş arama kanalı olarak İŞKUR yetersiz kaldığı için iş arayanların çoğu bu kurum yerine gazete ilanları, tanıdık veya kendi imkânları ile iş bulmaya çalışmaktadır. Çağdaş anlamda iş arama kanalı olarak tanımlanamayacak bu yöntemler, iş aramanın etkinliğini düşürmekte, iş bulma süresini artırmakta, iş arayanları aradıkları vasıf ve kriterlere uygun olmayan işlerde, işçi arayanları düşük vasıftaki kişilerle çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Özellikle nitelikli işçiler iş bulmak için İŞKUR'u tercih etmezken, özel sektör işverenleri de bu kurumun çalışma sistemi ve hizmetleri hakkında yeterince bilgiye sahip değildir.

4.2.4. Aktif İstihdam Politikaları İçin Kaynak Artırılmalı

OECD ülkelerinde aktif istihdam politikalarına ayrılan pay, GSMH'nin % 1–2'si düzeyindedir. Ülkemizde ise 1990'lı yıllar boyunca, işgücünün eğitimi ve iş ve meslek danışmanlığı ile sınırlı aktif emek piyasası politikaları, İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) tarafından sınırlı düzeyde yerine getirilmiştir. 2000'li yılların başından itibaren bu politikalara ilişkin uluslararası nitelikteki kaynaklarda artış olmuş, ancak diğer ülkelerde olduğu gibi kapsamlı bir düzeyde bu politikalara başvurulmamıştır.

4.2.5. Eğitimde “Genel Çerçeve” Belirlenmeli

Milli eğitim ve öğretim uygulamalarındaki iyileştirmelere süreklilik kazandırılmalı; her alanda sürekli gelişim ve yenilik anlayışıyla hareket edilmelidir. Eğitim uygulamalarındaki köklü değişikliklere kısa süre içinde değil; belli bir hazırlık, bilgilendirme ve uyarılama döneminden sonra geçilmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın statüsü, eğitim ve insan kaynaklarının gelişimi ile ilgili politikaları formüle edecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Eğitime özel sektörün daha fazla katkı yapması sağlanmalıdır. Bu bağlamda, devletin üzerinden önemli bir yükü alabilecek olan özel okulların su, elektrik, doğalgaz, haberleşme ve bina kiralara ilişkin giderler, teşvik kapsamında değerlendirilmelidir.

4.2.6. İşgücünün Niteliği Yükseltilmeli, Mesleki ve Teknik Eğitim Sisteminin Reformu Sağlanmalı

Günümüz dünyasında küreselleşme ve artan rekabet, vasıflı işgücüne olan ihtiyacı artırmaktadır. Ülkemizde işsizlerin % 60'lık bölümü ortaokul ve altı eğitim düzeyine sahip olan düşük vasıflı kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca, işverenlerin bir kısmının işçi talebi vasıf yetersizliği ve uyumsuzluğu nedeniyle karşılanamamaktadır. Öte yandan sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün yetiştirilmesi amacıyla kurulmuş olan mesleki ve teknik eğitim ülkemizde yeterince gelişmemiş ve hatta son yıllardaki bazı uygulamalar nedeniyle tercih edilmez hale gelmiştir. Diğer taraftan, küreselleşme ve artan uluslararası rekabet ve teknolojik değişiklikler bir yandan işgücü piyasasında eğitilmiş, kalifiye işgücüne ihtiyacı artırırken, diğer yandan işgücünün hayat boyu eğitim almasını zorunlu hale getirmiştir. Artık ferdin istihdamını sürdürmesi için hayat boyu eğitim alması gerekmektedir. Ayrıca, hızlı teknolojik değişiklikler, bazı mesleklerin önemini kaybetmesine veya bütünüyle ortadan kalkmasına ve bu alanda çalışanlara yeni vasıf kazandırılması gereğine yol açmaktadır.

4.2.7. Öğretim Modülleri Zenginleştirilmeli

Mesleki-teknik öğretimle ilgili bir diğer konu, öğretim modüllerinin çeşitlendirilmesidir. Bu hususta özel sektörün de devreye girmesi, öğretim modüllerinin iş piyasasına uygun hale getirilmesine katkı sağlayacaktır. Günümüzde mesleki uzmanlaşmanın artması, mesleki ve teknik öğretimin temel alanların yanı sıra, daha özel branşlar ve modüller itibarıyla sunulmasını zaruri hale getirmiştir. Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği'nde "mesleki eğitim programlarının, ulusal meslek standartlarına uygun olarak ve modüler yapıda hazırlanması esastır" vurgusu yapılmış olmasına karşın; bu uygulama tam olarak gerçekleştirilememiştir. İş piyasasının beklentileri ve ihtiyaçları dikkate alındığında, zenginleştirilmiş modüler eğitimin ülke yararına olacağı görülmektedir.

4.2.8. İstihdam Dostu Büyümeye Ağırlık Verilmeli

Ülkemizde işsizliği önlemenin yolu istikrarlı ve sürdürülebilir büyümedir. Büyüme ile istihdam arasındaki bağ ülkelere, eğitim ve demografik yapıya, sanayinin yapısına göre değişebilmektedir. Bir başka ifadeyle, bir birim büyümenin oluşturacağı istihdam etkisi her yerde standart değildir. Ancak tek başına büyüme de yeterince istihdam sağlayamamaktadır. Son birkaç yıldaki hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik anlamlı düzeyde azaltılamamış, küresel krizde ise kalıcı olarak yapısal işsizlik oluşmuştur. Bunun nedeni ise işgücü miktarındaki artış kadar, büyümenin daha çok kapasite kullanımındaki ve verimlilikteki artıştan kaynaklanmış olmasıdır.

Bu nedenle işsizliğin önlenmesi ve istihdamın artırılması için mutlaka yeni ilave yatırımlara ve dolayısıyla yeni girişimlere ihtiyaç vardır.

Bu alandaki çabalar, ülkemizin uluslararası mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu ve istihdam kapasitesinin yüksek olduğu sektörlerde yoğunlaştırılmalı ve bu alanlardaki teşebbüsler öncelikle desteklenmelidir. Aksi takdirde tüm girişimlerin aynı ölçüde desteklenmesi kaynakların etkin kullanılamamasına yol açacaktır.

4.2.9. Tarım Dışı Sektörlerde Yüksek Büyüme Hedeflenmeli

İstihdam dostu büyüme, istihdama elverişli sektörlerin seçimini de gerektirmektedir. Tarımdaki büyük çözümler, bazı imalat sanayi alt kalemlerindeki küçülme, verimlilik artışı gibi nedenlerle yeni yaratılan iş miktarı, tarım sektöründen ayrılanları ve işgücüne yeni katılanları istihdam edebilecek büyüklükte değildir.

Bu meyanda özellikle, tarımdan kopan kitleler dikkate alınarak tarım dışı sektörde yüksek büyüme hedeflenmeli ve özellikle de iş yaratma kapasitesi yüksek hizmet sektöründe büyüme teşvik edilmelidir.

Hizmetler sektörünün istihdam yaratma kapasitesi tarım ve sanayi sektörüne göre oldukça yüksektir. Öyle ki, inşaat sektöründe %1’lik büyüme %2,79 istihdam artışı sağlarken, bu oran tarımda eksi %0,93; sanayi sektöründe ise sadece %0,42 düzeyindedir.

4.2.10. Yükselen Hizmet Sektörleri ve İstihdam Kapasiteleri Aktif Kullanılmalı

Gelişmiş ülkelerde istihdam, imalat sanayinden ve tarımdan hizmet sektörlerine veya daha geniş bir ifadeyle “üçüncü sektörlere” geçmektedir. Bu nedenle günümüzde hizmet sektörüne gelişmenin ekonomik motoru olarak bakılmaktadır. Özellikle ticaret, haberleşme, ulaşım, finansman, sağlık hizmetleri, eğitim, kamu hizmetleri, endüstriyel teknik yardım gibi dallar öne çıkmaktadır. Türkiye için buradan bir yol haritası çıkartmak gerekmektedir.

Dikkat etmek gerekir ki;

- Verimlilik ve büyümenin kaynakları esas itibariyle bilgidir,
- İktisadi faaliyetler, mal üretiminden hizmetlerin dağılımına doğru dönüşmektedir,
- Türkiye geliştikçe, tarım istihdamının azalmasını imalat sanayinin daralması takip edecektir,
- Türkiye, uluslararası hizmet ticaretinde nitelikli insan sermayesi, bilgi birikim ve tecrübesi, teknolojik imkânlar bakımından bazı alanlarda önemli potansiyele sahiptir. Bu alanlar “inşaat, bilgi işlem ve ofis arkası hizmetler, turizm ve ulaştırma hizmetleri” şeklinde sıralanabilir.

4.2.11. İstihdam ve İmalat Sanayi Bağlantısı Güçlendirilmeli

İmalat sanayi, büyük bir hızla gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. O nedenle, gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörüne ilave olarak, imalat sanayinde de istihdam artışı sürecektir.

Nitekim gelişmekte olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerde şu aşamada hizmetler sektöründe olduğu gibi imalat sanayinde de istihdam genişlemektedir.

Özellikle, Asya ve Latin Amerika'nın yeni sanayileşen ülkelerinde böyle bir durum gözlenmektedir. Buradan yola çıkarak, orta-uzun vadede Türkiye'nin de imalat sanayinin işsizlik sorununun çözümüne verdiği katkının düşeceği tahmin edilebilir. Zaten 2002 yılından beri kaydedilen büyüme performansına rağmen bunun istenen düzeyde bir istihdam artışına neden olamadığı herkes tarafından bilinmektedir.

Buna rağmen imalat sanayi ile hizmet sektörü arasındaki kesişim alanı hızla büyümekte ve hâlâ önemini korumaktadır. Zira imalat sanayi artan ölçüde hizmet işletmelerine bağlı hale gelmektedir. Günümüzde, imalat sanayi şirketlerinin rekabet avantajları, üretilen ürünün kalite ve özelliklerinin yanı sıra, üretilen ürünle ilgili hizmetlerde gösterilen başarıya bağlı gözükmektedir. Bunlar arasında, tüketici problemlerinin çözümü, ürün dağıtımının hızı, esneklik, satış sonrası hizmetler ve benzeri unsurlar öne çıkmaktadır. Ayrıca, birçok imalat işletmesinde katma değerde rol oynayan faktörler üretimin ve sürecin dizaynında, üretim planlamasında, kontrol, satın alma, kalite kontrolü gibi göze çarpmayan “saklı faktörlerden” doğmaktadır. Bu durum da bizi, başarılı olmada tüm işletmelerin hizmet sektörü boyutuna daha fazla özen göstermesi gereğine götürmektedir.

4.2.12. Geri Kalmış Hizmet Sektörünün Açık Pazar Sendromuna Dikkat Edilmeli

Hizmet sektörünün artan oranlarda imalat sanayine temel girdi sağladığı yukarıda ifade edildi. Buna göre küreselleşen dünyamızda dünya piyasalarıyla rekabet etmek isteyen bir ülke, mümkün olduğu kadar ucuz, çabuk ve etkin bir şekilde hizmet sektörlerini ekonomiye sokmak zorundadır. Özellikle “bilgi teknolojisi devrimi”yle ekonomiler hizmet sektörlerine daha fazla bağımlı bir hale girmiştir. Küreselleşme süreciyle sermaye akışı, değişik finans merkezlerinin liberalleştirilmesi, bilgi toplama, işleme ve nakletme süreçlerinin, haberleşme teknolojilerinin geliştirilmesi, ulusal piyasalar arasındaki bağları güçlendirmiştir. Böyle bir gelişme, hizmet sektörlerindeki üretim-tüketim ve ticaret faaliyetlerini hızla genişletmiştir. Böylece, toplumlar endüstri-ötesi veya bilgi toplumu dönüşümü yaşamaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, hizmet sektörlerinde geleneksel yapıları değiştirmekte ve hizmet sektörlerine küreselleşme sürecinde anahtar bir rol vermektedir.

4.2.13. Hizmet İhracatına Önem Verilmeli

Uluslararası ticarete hizmet sektörlerinin payı, halen bu sektörün GSMH'ye yaptığı katkıdan daha küçüktür. Bunun en önemli nedeni hizmet sektörünün ticaret dışı kalan niteliğidir. Buna rağmen durum değişmekte, hizmet sektörlerine yönelik uluslararası ticaret, son yıllarda hızla artmakta, bu da istihdam açısından sektörü öne çıkartmaktadır. Bilhassa fiziki malların ticaretinin uluslararası alanda büyümesiyle ulaşım ve sigorta gibi alanlarda bazı hizmet faaliyetleri, ticari bir karakter kazanmaktadır. Yine ticari faaliyetlere uygun hizmet sektörleri arasında örneğin haberleşme, reklamcılık ve yöneticilik hızla yükselmektedir.

Türkiye'nin hizmet ihracatı ise ağırlıklı olarak turizm ve müteahhitlik hizmetlerinden oluşmaktadır. Dünyada yaşanan gelişmeler ülkemiz açısından sadece bu iki sektörde değil diğer hizmet alanlarında da yeni fırsatlar yaratmaktadır. **Bu nedenle müteahhitlik, turizm, taşımacılık, lojistik ve mesleki ve profesyonel hizmetler ile yazılım hizmetlerinin ihracatına yönelik olarak proje bazlı ve performans odaklı destek ve teşvikler sağlanmalıdır.**

4.2.14. Tarımdan Tarım Dışı Sektöre Geçiş Kontrollü Olarak Sağlanmalı

Ülkemizde özellikle son yıllarda tarımdan tarım dışı sektöre çok hızlı bir geçiş meydana gelmektedir. 1999 yılında tarımda 8 milyon 856 bin kişi istihdam olunurken, bu rakam 2008 yılında 6 milyon 753 bin, 2009 yılında ise 7 milyon 353 bin kişi olmuştur, böylece büyük bir daralma yaşanmıştır. Sadece 2005'te 907 bin kişi tarım sektöründen tarım dışı sektöre geçmiştir. Kriz ortamına biraz artmış olsa da, halen 3 milyonu ücretsiz aile işçisi, yine 3 milyona yakını kendi hesabına çalışan konumundaki tarımdan işgücü akımının süreceği anlaşılmaktadır. Bu durum, ülkemizde işsizliğin kısa sürede aşağıya çekilmesinin güç olacağını göstermektedir.

Buna göre, bir yandan tarımdan kopan işgücünün eğitim ve vasıf kazandırıcı, sanayi ve hizmetler sektörüne uyumunu kolaylaştırıcı mesleki eğitim programları hızla uygulamaya konulmalı, diğer yandan bu sektörün çözülmesinin kontrollü gerçekleşmesine ve sektörün gelişmiş tarım ekonomisine sahip ülkelerdeki boyutlarına gerilemesine hizmet edecek tedbirler alınmalıdır.

4.2.15. Emek Piyasası Reformuna Devam Edilmeli

Şüphesiz işsizliğin önlenmesindeki en etkili faktörlerin başında, işgücü istihdamını cazip kılacak şekilde işçilik maliyetinin düşürülmesi gelmektedir. Bilindiği gibi, işgücü maliyeti ile istihdam arasında ters orantılı bir ilişki mevcuttur. İşgücü maliyeti arttıkça işgücü talebi azalmaktadır. Ülkemizde ise vergi ve sigorta primleri gelişmiş ülkelere göre nispeten düşük olmakla birlikte, rekabet içinde bulunan ülkelere göre hâlâ yüksektir.

Yüksek vergi ve sigorta primi işletmelerin işçilik maliyetini artırmakta, işverenlerin yeni yatırım ve ilave işçi çalıştırma kararlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. İstihdamı caydıran ve hatta kayıtdışı iten “istihdam maliyetleri” de yeni stratejinin merkezinde yer almalıdır. Bu meyanda;

- İstihdamı ve istihdam maliyetlerini ilgilendiren konularda AB müktesebatına uyum adına, mevcut yükleri daha da artırarak ekonominin küresel rekabet gücünü ve istihdamı olumsuz etkileyebilecek aceleci düzenlemelerden kaçınılmalıdır.
- Emek piyasası reformu yapılarak çalışma mevzuatında esnekliğin uygulanabilirliği sağlanmalı, alt işverenlik düzenlemelerindeki aşırı engeller kaldırılmalı, özel istihdam büroları aracılığıyla geçici istihdam sistemi yasalaştırılmalıdır.
- İstihdam artışını engelleyen kıdem tazminatı yükü, kazanılmış haklar korunarak ve bir geçiş dönemi oluşturularak hafifletilmelidir. Bu bağlamda İşsizlik Sigortası Fonu’nun amaçlar doğrultusunda aktif olarak kullanılması gerekmektedir.
- İstihdam üzerindeki vergi ve sigorta prim yükünün azaltılmasına devam edilmeli; 2008 yılı itibarıyla % 38,5 düzeyinde bulunan vergi ve sigorta prim yükü takvimli ve programlı şekilde OECD ortalaması olan % 27,3 düzeyine indirilmelidir.
- Vergi ve prim yükü, sosyal yükler ve bürokratik formaliteler makul düzeye indirilerek, kayıtlı sisteme geçişi teşvik edici yöntemler (mikro kredi, danışmanlık ve eğitim hizmetleri gibi) benimsenerek kayıtdışı istihdam önlenmelidir. Vergi ve prim yükünün azaltılması ve istihdam teşvikleri için gerekli kaynaklar, kayıtdışı istihdamın kayda alınması ile sağlanmalıdır.

4.2.16. Bürokratik Formaliteler Azaltılmalı

Yatırım yapmaya ve işçi çalıştırmaya ilişkin bürokratik formaliteler azaltılmalıdır. Bu bağlamda tek bildirim usulüne geçiş olumlu olmuştur. İşletmelerin tâbi olduğu tüm formaliteler tek bir hizmet biriminde (tek durak ofis) tamamlanmalı, Organize Sanayi Bölgelerinde ve sanayiinin yoğun olduğu yerlerde SGK ve Maliye Bakanlığı büroları açılmalı hizmet girişimcinin ayağına götürülmeli, e-devlet süreci hızlandırılmalıdır.

4.2.17. KOBİ'lere Yönelik Destekler Artırılmalı ve Koordinasyon Sağlanmalı

Tüm ülkelerde işsizliğin önlenmesindeki aktif istihdam politikaları içinde dinamik, esnek ve yenilikçi işletmeler olan KOBİ'ler, özel bir öneme sahip araçlar olarak değerlendirilmekte ve bunlar ilgili ekonomilerin motor gücü olmaktadır. Ülkemizde işletmelerin neredeyse tamamına yakını KOBİ niteliğinde olduğu düşünüldüğünde esnek ve rekabetçi yapıları başta olmak üzere büyük işletmelere göre birçok avantaja sahip bu işletmeler Türk ekonomisi için bir avantaj olarak değerlendirilmelidir.

İmalat sanayinde işgücünün %90'ına yakını barındıran, toplam katma değer ve toplam ihracatın yaklaşık %50'sini oluşturan ve iş yaratma kapasitesi büyük ölçekli işletmelere göre oldukça yüksek olan bu kuruluşlar eğitim, vergi, kredi, finansman, teknoloji ve pazarlama yönlerinden uluslararası rakiplerine göre dezavantajlı konumdadır.

Ülkemizde yıllardır KOBİ'lere yönelik verilen teşviklerin yetersiz oluşuyla ilgi şikâyetler bugün büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Artık temel sorunların başında işletmelerin proje geliştirmesi, yatırımcılık için gerekli yol haritasına sahip olabilmesi, kısaca var olan kaynaklara etkin olarak erişebilme kapasitesiyle ilgilidir. Yine de KOBİ'ler için istihdam vergisi yükü hâlâ yüksektir.

4.3. MALİYE VE GELİR POLİTİKALARININ ŞEMSİYESİ

Bilhassa içinden geçtiğimiz kriz dönemlerinde ekonomik büyüme ve istihdam artışını temel alan (Keynesyen) bütçe politikaları güdülmelidir. Bu bağlamda kamu harcamalarını kısıcı önlemlerin ülke ekonomisinin uzun dönemli büyüme eğilimlerine zarar vermeyecek bir şekilde tasarlanması gereklidir. Diğer bir ifade ile uygulanan istikrar programlarının kalitesi her zaman ön planda tutulmalıdır.

4.3.1. Mali Kural Uygulamasının İşlevselliği Artırılmalı

Bir önceki bölümde mali kural uygulamasının genel amaç ve kapsamında hükümet ile mutabık kalındığı açıkça ifade edilmiş ve bir mali kural uygulamasına destek verilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bu noktadan hareketle, mali kural uygulamalarının bir amaç değil araç olduğu akıldan çıkartılmamalı, konulan mali kurallar ile büyüme arasındaki korelasyon şekillendirilirken esneklik katsayıları dikkate alınmalıdır. Keza, mali kural uygulamalarını denetleyecek kurullar oluşturulurken objektif değerlendirme yapabilecek ve mesleki yeterliliği tartışma götürmeyecek bağımsız bilim adamlarından, uzmanlardan ve meslek örgütlerinden yararlanılmalıdır.

4.3.2. Kamu Harcama ve Borçlanma Politikaları Aktivasyonuna Özen Gösterilmeli

Kamu harcama ve borçlanma kararları şekillendirilirken özel kesimin fonlanma sürecinden dışlanmamasına özen gösterilmelidir. Bununla bağlantılı olarak kamu hizmetlerinin bir kısmının özel-kamu ortaklığı mekanizmalarından yararlanarak, bütçeye yük oluşturmadan gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır.

4.3.3. Kamu Harcamalarının Verimliliği Yükseltilmeli

Kamuda kaynak kullanımı uzun vadeli büyüme, istihdam ve gelir dağılımı adaleti hedeflerine göre önceliklendirilmelidir. Kamu harcamaları arasında geniş kitlelerin refahını arttıracak eğitim, sağlık ve sosyal transferler/yardımların ön plana çıkarılması, sosyal risk gruplarının bunlara erişiminin kolaylaştırılması gereklidir.

4.3.4. Savunma Harcamaları Yeniden Şekillenmeli

Savunma harcamalarının hacmi dış güvenlik tehditlerine göre yeniden belirlenmelidir. Savunma harcamalarının mevcut yapısı, harcama mekanizmaları ve karar birimlerinin güncel koşullara göre gözden geçirilmesi gereklidir. Savunma harcamaları gerçek anlamda TBMM ve Sayıştay denetimine açık hale getirilmelidir.

4.3.5. Kayıt Dışı ile Mücadele Politikaları Geliştirilmeli

Hükümetin kayıt dışı ile artan mücadelesi yerinde ve takdire şayandır. Zira sağlıklı kamu gelir politikaları oluşturulmasındaki en büyük engel, kayıt dışı ekonominin varlığıdır. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi ile mücadele edecek önlemler alınmalı ve eksiksiz uygulanmalıdır. Başta bunun politik bir maliyeti olsa bile orta ve uzun dönemde hem ülkeye hem de siyasi iradeye olumlu yansımaları olacağı açıktır.

4.3.6. Doğrudan Vergi Gelirleri Artırılmalı

Toplam vergi gelirleri içerisinde doğrudan vergilerin ağırlığı dolaylı vergilere nazaran arttırılmalıdır. Bu bağlamda bir taraftan mükelleflerin vergiye uyumunu arttırıcı teşvikler sağlanırken diğer taraftan etkin bir denetim sistemi kurulmasına çalışılmalıdır. Denetim yapıları kurulurken bilgi işlem teknolojilerinden azami ölçüde istifade edilmeli ve mal ve hizmet hareketlerinden daha çok finansal hareketlerin takibine yönelik mekanizmalara yönelinmelidir.

4.3.7. Gelir İdaresi Etkinleştirilmeli

Gelir idaresinin tek amacı en çok vergiyi toplamak değil, ticari ve üretim faaliyetlerinin arttırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması olmalıdır. Ancak bu şekilde sağlıklı bir vergi tabanı oluşturulabilir. Gelir idaresi uygulamalarında ve denetimlerinde yasal çerçeveyi zorlayıcı uygulamalardan (kod uygulaması gibi) kaçınılmalıdır. Gelir idaresince Vergi Usul Kanununa muhalefetten açılan davaların % 60'ından fazlasının yargıdan dönmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Gelir idaresi personeli hem nitelik hem de nicelik bakımından güçlendirilmeli, iyi ücretlendirme politikaları ile desteklenmelidir.

4.3.8. Vergi Uygulamalarına Özen Gösterilmeli

Vergi sistemi, hukuk devletinin ana ilkesi olan “kanun önünde eşitlik” ilkesine dayandırılmalıdır. Vergi yükünün sınırını, yurtiçi tasarruf oranı belirlemelidir. Vergi yükü düşürülerek, tasarruflar artırılarak, vergi yükü ile tasarruf oranı eşitlenmeye çalışılmalıdır. Kayıt içinde faaliyet gösteren vergisini beyan eden, ama ekonomik kriz veya öznel nedenler ile ödemesini yapamayan mükellefler için vergi tecil uygulamalarının esnetilmesi ve tecil faizinin katlanılabilir düzeye çekilmesi yönünde düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda 2008’in son çeyreğinde başlayıp, 2009’da derinleşen küresel ekonomik kriz nedeniyle yükümlülüklerini yerine getiremeyen mükellefler için özel bir ödeme planı uygulanarak hem bu borçların ödenmesi imkanı oluşturulmalı, hem de devletin alacaklarının tasfiyesi yoluna gidilmelidir. Dolayısıyla vergi sistemi, piyasa müşevviklerini kırmamalı ve piyasaya uyumlu olmalıdır.

4.3.9. Vergi Güvenlik Mekanizmaları Geliştirilmeli

Mükellef otomatik denetim altına alınmalıdır:

- **Gider Bildirimi:** Mükelleflerin yıllık beyannamelerine her türlü geliri yazmalarının yanında her türlü gider bildirimlerini de eklemeleri sağlanmalıdır.
- **Stopaj:** Bankalar, kamu daireleri ve büyük mükelleflerce her türlü mübadeleden %1’lik stopajın kesilerek maliyeye ödenmesi temin edilmelidir.
- **Asgari Vergi:** Her mükellef zarar etse de, asgari ücretlinin yarısı kadar asgari bir vergiyi ödemekle mükellef olmalıdır. Asgari ücretin yarısı, açık işsizliğin olduğu bir ekonomide emeğin gölge fiyatı olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla zarar beyan eden her mükellefin, bu ölçüde ekonominin kaynağını israf ettiği iddia edilebilir. Bu israfın bir yaptırımı da olmalıdır.

4.3.10. Yerel Yönetimlerin Kendi Gelir Kaynaklarını Oluşturmasına İzin Verilmeli

Yerel yönetimlere (belediyelere) kendi gelir kaynaklarının yaratacak yetkiler verilmelidir. Böylelikle merkezi yönetim üzerindeki yükleri hafifletilmelidir. Özellikle kamusal ve diğer yükümlülüklerini (SGK primi, vergi doğalgaz, elektrik ödemeleri, hazine kefaletine sahip borçları vb.) yerine getirmeyen belediyelere yönelik müsamaha gösterilmemesi gereklidir.

4.4. ALTERNATİF FİNANSMAN ARAÇLARI

Kamu maliyesinin finansmanı amacıyla finansman araçlarının ve finans coğrafyasının çeşitlendirilmesi için bugüne kadar son derece önemli adımlar atılmıştır. MÜSİAD'ın geçmiş raporlarında ısrarla üzerinde durduğu “sukuk (kira sertifikası) ihracı ve gelir ortaklığı senedinin(GOS)” bu yılın başında etkinlikle uygulanmaya başlanması oldukça önemli adımlardır. Bunlara ilaveten yine öteden beri savuna geldiğimiz gerek iç, gerekse dış borç piyasalarında kullanılmak üzere, reel büyüme hızına endeksli borçlanma araçları geliştirilmelidir. Bu araç vasıtasıyla, alıcılar için yalnızca cazip bir yatırım imkânı sunulmuş olmayacak, aynı zamanda, sistem açısından ayrı bir otomatik denkleştiricilik (stabilizatör) işlevi kazanılacaktır. Şöyle ki bu araç, büyüme hızının uzun dönem ortalama performansın üzerinde gerçekleştiği yıllarda yüksek faiz getirirken; büyüme hızının uzun dönem ortalama değerlerin altında gerçekleştiği yıllarda ise düşük faiz ödemesini mümkün kılacaktır.

Yine bu araçlar vasıtasıyla, kamusal borç yükü için etkin bir risk yönetimi yapmak, faiz oranları aracılığı ile ekonomideki konjonktür dalgalanmalarını hafifletmek ve nihayet borç stokunun milli gelire oranının kontrol edilebilir seviyelerde olmasını sağlamak kolay olacaktır.

4.5. EKONOMİNİN KATMA DEĞER ODAKLI DÖNÜŞÜMÜ İÇİN ÖNERİLER

Yaşanan küresel krizin ardından finans piyasalarının daha denetleyici mekanizmalarla kontrol altında tutulacağını, bunun yanında üretim ekonomisinin tekrar dünya gündeminde hızla artan bir öneme kavuşacağını tahmin etmek zor değildir. Türkiye'nin 2002-2007 arasında sağladığı yüksek oranlı büyüme trendinin tekrar yakalanması ve yüksek katma değer üretimine dönük bir ekonomi her alanında temel alınmalıdır. Bu bağlamda aşağıda (i) Rekabet ve Kümelenme, (ii) Ar-Ge ve İnovasyon ile (iii) Üniversite-Sanayi İşbirliği alanlarında bir dizi öneri sunulmaktadır.

4.5.1.Rekabet ve Kümelenme

Kümelenme yaklaşımı, takas ekonomisi dönemlerinden beri gelen pazar anlayışının ayrıştırılması ve modernize edilmesi, firmaların bir ürün ya da hizmetin üretilmesi ile ilgili tarafların ortak coğrafyada bir arada bulunmaları koşulu ile birlikte iş yaptıkları ağ yapıları olarak tanımlanmaktadır. Kümelenme rekabetçilikte de öne geçmek için önem arz etmektedir.

4.5.1.1. Kümelenmenin önündeki engeller: Ortak işletmelerin yapısal ve kültürel uyumsuzluğu, ortaklık için gereken yasal veya finansal imkânların yetersizliği, girişimci ruhun veya yetkinliğin eksikliği, ortaklar ve ilgili kurumlar arasında güven eksikliği, ortaklar hakkında bilgi eksikliği, ortakların ve çalışanlarının katılımının sağlanamaması, informal iletişim ağının oluşturulamaması ve gerçekçi olmayan beklentilerdir.

4.5.1.2. Türkiye'nin resmi kümelenme strateji belgeleri: 9. Kalkınma Planı'na göre (2008-2013), "Rekabet Gücünün Artırılması" başlığı altında; "İşletmelerin fiziki altyapı ihtiyaçları karşılanacak, ağ oluşturma ve kümelenme girişimleri desteklenecektir. İşletmelerin belirlenmiş sanayi bölgelerinde kurulması ve mevcutların bu alanlara taşınması özendirilecektir" ve "Bölgesel Gelişmenin Sağlanması" başlığı altında; "Sürükleyici sektörler liderliğinde ve güçlendirilmiş sosyal ağ yapısı içinde kümelenmelerin desteklenmesi sağlanacaktır" ibareleri kullanılmıştır.

4.5.1.3. Kümelenme politikaları sahiplenilmeli: Kümelenme politikalarının verimliliği adına yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Öte yandan özel sektöre de burada önemli görev düşmektedir. Kümelenme özel sektör eliyle başlatılıp, başarılabilecek bir iş modelidir.

4.5.1.4. Nitelikli kümelenme politikaları oluşturulmalı: Kümelenme politikaları bölgelerin kaynaklarını harekete geçirerek sürdürülebilir bir gelişme sürecini tetikleyecek ve rekabet gücünü artıracak politikalarla uyumlu olmalıdır. İzlenen politikaların tasarımı, uygulanması, denetimi aşamalarına o bölgede yaşayanların katılımı ve şeffaflık/sorumluluk ilkeleriyle bütünleştiren yönetim anlayışı sağlanmalıdır.

4.5.1.5. Kümelenme politikaları esnek olmalı: Kümelenmenin coğrafi, sektörel, ağ yapısına bağlı özelliklerine uygun olarak özelleştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kümelenme politikalarının farklı motivasyonlarına uygun olarak kümelenme dinamiklerinin ortaya çıkmasına imkân verecek iş çevresinin oluşturulması, KOBİ, sanayi ve bölgesel kalkınma politikaları ile entegre olarak yeni ve etkin fonlama mekanizmalarını sunması gerekmektedir.

4.5.1.6. Kümelenme politikalarında kamunun rolü: Geliştirilmiş standartlar ile işletmeleri performanslarını yükseltmek için cesaretlendirmeli, özelleştirilmiş girdi üretimine odaklanmalı, bölgesel rekabeti engelleyecek birliktelikleri (tekelleşme) kısıtlanmalı ve işletmelerin içinde bulunduğu idari ve düzenleyici ortam geliştirmelidir.

4.5.1.7. Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)'nin dönüşümü tekrar ele alınmalı:

- OSB'lerde parsel dağıtımı: Altyapı ve teknik sorunları minimize edip mevcut parsellerin verimliliğini üst düzeye çıkarılması gerekmektedir.
- Parsellerin aktif kullanımı: Sınırlı sayıda kalan parsellerin yan sanayilerin oluşmasına fırsat veren, modern teknolojiye dayalı, istihdam potansiyeli yüksek, dayanıklı tüketim ve sermaye malları üreten, model olma özelliği taşıyan yatırımlara tahsis edilmelidir.
- OSB'lerin enerjiye ulaşımı kolaylaştırılmalı: Özellikle 2002 yılından beri Türkiye'de hızla yükselen doğalgaz hattı yatırımlarına bağlı olarak OSB'lerin bu hatlara kavuşturulması mutlak suretle her bölgede sağlanmalıdır.
- OSB'lerin çevre kirliliği önlemleri aktive edilmeli: Çevre kirliliğine ekolojik dengenin bozulmasına neden olan atıklarla ilgili yasal prosedür işletilmelidir. Bu bağlamda, OSB atıksu tesislerinin bir an önce hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.
- OSB Müdürlüğü'nün yol, su, elektrik, telefon, kanalizasyon, itfaiye, çöp toplama, çevre düzenlemesi gibi altyapı hizmetlerini kesintisiz ve kaliteli sunabilmesi için, sürekli ve istikrarlı gelir kaynaklarına ihtiyacı vardır. Bunun için gerekli düzenlemeler yapılarak ilgili OSB'deki sanayiciden bunun tahsili sağlanmalıdır.

4.5.2. Tasarım, Ar-Ge ve İnovasyon

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalaması, işsizlik ve bölgesel farklılıklar başta olmak üzere toplumsal sorunlarını çözebilmesi ve yaşam kalitesini yükseltebilmesi, tasarım, Ar-Ge ve inovasyon performansı ile de yakından ilgilidir. Bu bağlamda ülkemizde son yıllarda önemli adımlar atılmış, konuya ilişkin teşvik mekanizmaları geliştirilmiştir. Oldukça genç nüfusa sahip ülkemiz açısından konunun önemine binaen, aşağıdaki önerilerin de dikkate alınmasında yarar vardır:

4.5.2.1. Tasarım ve inovasyon farkındalığı oluşturulmalı: Ar-Ge ve inovasyona dayalı kalkınma ve büyümede öncelikle ele alınması gereken konu, ilgili tüm kesimlerde (toplum, işletmeler, devlet, eğitim ve araştırma kuruluşları, kamu kurumları vb.) inovasyonun önemi konusunda gerekli bilincin oluşturulması, inovasyon kültür ve talebinin yaratılmasıdır. Tasarım, Ar-Ge ve inovasyon farkındalığı; tüm kesimlerde değişime ve farklılığa açıklığı, işbirliğini, fikir ürünlerine saygıyı, risk almayı, başarıyı ödüllendirirken başarısızlığı hoş görmeyi destekleyen kültürün varlığını gösterir.

4.5.2.2. Gerekli altyapı olanakları tesis edilmeli: Ortam ve altyapı, ülkedeki işletmelerin tasarım, Ar-Ge ve inovasyona yönlendirilmesine, üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde yürütülen araştırmaların sonuçlarının ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesine, tasarım, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini yürütecek yabancı yatırımın ülkeye çekilmesine olanak sağlayacak nitelikte olmalıdır. Araştırma ve teknolojik yenilenme için planlı olarak elverişli bir altyapı meydana getirmek, eğitim politikalarını bu ihtiyaca göre belirlemek, bütçe revizyonlarını yapmak ve vergi teşvikleri sağlamak küresel rekabet için artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu noktada, ülkemiz “bilgi üçgeni” olarak adlandırabileceğimiz “eğitim, araştırma ve inovasyon” sistemlerinde dünyadaki söz konusu devrimi yakalamalıdır. Tasarım, Ar-Ge ve inovasyona ayırdığımız mali kaynaklar artırılırken, küresel aktörlerin Ar-Ge yatırımlarını Türkiye’ye çekme stratejisi de hedef olmaya devam etmelidir.

4.5.2.3. Küçük boy işletmeler için temel politikalar: Ar-Ge ve teknolojik ilerleme, birçok aktörün işbirliğini gerektiren ve oldukça maliyetli bir konudur. Ayrıca, teknolojinin sunduğu değerin tamamının ortaya çıkarılması için “kritik kütle (critical mass)” düzeyine de ulaşılması gerekmektedir. Bu nedenle tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de yenilikçiliği teşvik eden bir iklim oluşturmak üzere çalışmalar sürdürülmektedir.

Bu çalışmalar vergi teşvikinden, hibelere, altyapı hizmetlerinden bilgilendirme faaliyetlerine kadar çok geniş bir yelpazede yürütülmektedir. O halde özellikle küçük ve orta boy işletmelerimiz bu noktada neler yapabilirler, aşağıda kısaca sıralanmaktadır:

- Yeni teşvik sisteminden azami derecede faydalanılmalı,
- Sanayi Bakanlığı’nın, Sanayi Tezleri (SAN-TEZ) Programı, Tekno girişim Sermaye Desteği gibi desteklerinden yararlanılmalı,
- Küçük boy işletmelerin Ar-Ge teşviklerinden faydalanmaları için “50 personel çalıştırma” şartının yumuşatılması bağlamında KOBİ’lerin birleşerek Ar-Ge tesisleri kurabilmeleri yönünde mevzuat uyumu sağlanmalı,
- KOSGEB’in küçük işletmelerin Ar-Ge projelerini desteklemesi kapsamında sunduğu, yeni ürün veya teknoloji geliştirmeye yönelik fikirlerin geliştirebilmeleri için finansman imkânlarından ve teknik destek, mekân ve büro hizmetleri gibi imkânlar tanıyan Teknoloji Geliştirme Merkezleri’nden yararlanılmalı,
- TÜBİTAK’ın bizzat kendi bütçesinden karşıladığı Ar-Ge fonlarından ya da AB çerçeve programlarından sağlanan fonlardan ve ulusal/uluslararası patent tescillerine sunduğu teşviklerden yararlanılmalı,

- Üniversitelerin Ar-Ge projelerinde yer alınmalı ve işbirliği olanakları gözetilmeli,
- Uzman kişi ve kurumlardan danışmanlık almalı (özellikle Ar-Ge destek ve teşviklerinden azami derecede faydalanmak, teknolojik değişimi ve inovasyon sürecini iyi yönetebilmek için),
- Müşterilerinin ve tedarikçilerinin taleplerini iyi araştırmalı,
- Yalnızca üretimde değil, pazarlama stratejilerinde de yenilik odaklı hareket etmeli,
- Sektörleri ile ilgili bilgi kaynaklarından azami seviyede yararlanılmalı,
- Grup toplantıları gibi organizasyonlar vasıtasıyla kendi çalışanlarının fikirlerinden ve tecrübelerinden faydalanılmalı,
- İşletme içi kalite uygulamalarına ağırlık vermeli,
- Sektörleri ile ilgili ulusal ve uluslararası etkinliklere iştirak etmeli, sektördeki yenilikleri takip etmeli,
- Eğitim faaliyetleri aralıksız devam etmelidir.

4.5.2.4. Üniversiteler etkin rol üstlenmeli: Gerek ülkemizin en önemli yol haritası haline gelen ileri teknoloji üretme yolundaki kalkınma planlarını geliştirmek, gerekse de bu planları yürütecek beyin gücünü yaratmak için, üniversiteler “platform” ve “inisiyatif” oluşturma bakımından çok önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla, üniversitelerin Kamu-Özel Sektör İşbirliği’nde arabulucu ve moderatörlük görevini üstlenmesi gerekmektedir.

Üniversitelerimiz teknoloji geliştirme potansiyellerini geliştirmek için, özellikle lisans seviyesinden başlayarak öğrencilere teknolojik değeri yüksek iş geliştirme platformlarını hazırlamalıdır. Teknolojik ve ekonomik kalkınmamızdaki potansiyel itici gücün iyi yetişmiş gençler olduğu unutulmamalıdır.

Öte yandan, üniversitelerin teknoparkları ve sanayi ile beraber oluşturacakları Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO), tasarım ve Ar-Ge’deki potansiyellerini ticaretleştirebilmeleri yolunda önemli bir araçtır. Üniversiteler, uluslararası işbirlikleri de kurarak bu yolda önemli bireysel adımlarını atmak zorundadır.

4.5.2.5. Orta vadede Ar-Ge harcamalarında dünyada ilk 15’e girilmeli: R&D Magazine’in 2008 Küresel Ar-Ge Raporu’nda yer alan 2008 yılı Ar-Ge yatırım tahminlerine göre 365 milyar dolar ile ABD birinciliğini koruyor. Ancak, ikinci sırada yer alan Çin, iki yıldır üst üste % 20’nin üzerinde Ar-Ge yatırımı artışı ile 217 milyar dolara ulaşmıştır.

Yıllık Ar-Ge yatırımı 4,8 milyar dolar seviyesinde olan Türkiye'nin dünya Ar-Ge liginde 15. sırada olan Hollanda'yı yakalamak için 13 milyar dolar seviyesine ulaşması, bir başka deyişle Ar-Ge yatırımlarını 4 kat artırması gerekiyor. Bu durumunun, önemli bir kaynak ihtiyacı doğurduğunu söyleyebiliriz.

4.5.3. İş Dünyası-Üniversite İşbirliği

Türkiye için önemli bir politika da üretim ekonomisinin kritik birlikteliklerinden biri olan üniversite-iş dünyası işbirliğinin tam anlamıyla verimli bir şekilde başarılılabiliyor olmasıdır. Bugün dünyada üniversite ile sanayi işbirliğinin en kritik bileşeni olan 1.000'i aşkın teknopark faaliyet göstermektedir. Türkiye'de 1990 sonrasında hızlanan teknopark düşüncesi ODTÜ ve İTÜ'nün oluşturduğu iki teknoparkla başlamıştır. Bu dönemde Ar-Ge harcamalarının ülkemizde yok denecek kadar az olması teknoparkların gelişim süreçlerinin içinde en önemli engeli oluşturmuştur. Özellikle 2002 yılından sonra Türkiye'nin küreselleşme sürecine paralel olarak Ar-Ge harcamalarının artması ve 2008 yılında çıkarılan Ar-Ge Kanunu ile bu süreç iyice hızlanmıştır.

Bugün Türkiye'de 26'sı faal, 11'i de yapım aşamasında 37 teknopark bulunmaktadır. Fakat gelecek için ümit bağlanan bu teknoparkların tamamının ürettiği ürünlerin Türkiye'nin ihracatındaki payı %1 düzeyini bile aşabilmiş değildir. Bu nedenle yenileriyle beraber mevcutların da etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

4.5.3.1. İşlevsel iletişim sağlanmalı: Akademisyenlerle iş dünyası temsilcileri arasında iletişimin yeterli düzeyde olmaması sağlam, işlevsel, verimli işbirlikleri kurulmasına engel en büyük etkenler arasındadır. İletişim eksikliği nedeniyle güven kaybı yaşayan işadamları, yenilik/teknoloji geliştirmek, bu tür girişimlere destek vermek yerine bu alandaki ihtiyaçlarını yurtdışından transfer etmeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşım ülke ekonomisine yük getirdiği gibi, teknolojiye dışa bağımlılığı artırmaktadır. Bu iletişimi geliştirecek Ulusal Koordinasyon Birimine, platformlara ve güçlü STK'lara ihtiyaç duyulmaktadır.

4.5.3.2. Vergi muafiyeti 2023'e kadar uzatılmalı: 4691 sayılı yasa ile sağlanan muafiyet ve avantajların teknoparklar için 2023 yılı sonuna kadar uzatılması sağlanmalıdır. Bu karar aynı zamanda Türkiye'nin 2023 iktisadi hedefleri olan 500 milyar dolar ihracat ve dünyanın en büyük 10 ekonomisi olma yolunda önemli bir kararlılık göstergesi olacaktır.

4.5.3.3. Teknopark fiziki alanları genişletilmeli: Özellikle makine sektörünün, orta yüksek teknolojide ürünler üretmesi için fiziki açıdan da büyük teknoloji geliştirme bölgelerine gerek duyulmaktadır. Teknoparkları sadece yazılım üreticisi algılamasından kurtarmak özellikle ülkemiz için gereklidir. Çoğunlukla üniversite kampüsleri içerisinde yer alan teknoparklar ve TEKMER'ler yeterli fiziki mekânlara sahip değildir.

4.5.3.4. Akademik personele bilimsel araştırma için koşullar oluşturulmalı: Üniversitelerdeki akademisyen sayısının yetersizliği işbirliğinin gelişmesine engel oluşturan önemli unsurlardan birisidir. YÖK'ün 2007 yılında yayımlanan strateji raporunda yer alan verilere göre ülkemizde akademisyenlerin %73'ü aşırı eğitim yükü taşımaktadır. Bu nedenle, akademisyenlerin neredeyse dörtte üçü aşırı ders yükünden dolayı bilimsel çalışma yapmaya ve proje geliştirmeye zaman bulamamaktadır.

4.5.3.5. Akademisyenler teşvik edilmeli: Sanayicinin Ar-Ge problemini çözecek, verimliliğini artıracak projeleri geliştiren akademisyenlere verilen teşvikler yetersizdir. Yasalar ve yönetmelikler çerçevesinde akademisyenlerin projelerden aldıkları ücretler döner sermaye uygulaması neticesinde yaklaşık % 65 oranında kesintiye uğramaktadır. Bu kesintiler akademisyenlerin projelere olan şevkini kırmakta ve iş dünyası-üniversite ortaklı proje sayısının artmasını engellemektedir. Sanayi ya da KOBİ temsilcilerinin akademisyenlere ödeyecekleri proje hazırlama veya danışmanlık ücretlerini çok uzun ve zahmetli seneler sonunda ulaştıkları bilgi birikiminin karşılığı olduğu konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

4.5.3.6. Bürokratik yük minimize edilmeli: Proje hazırlama, uygulama ve özellikle harcama usullerindeki bürokrasinin azaltılması iş dünyası-üniversite ortaklı proje sayısını ve kalitesini artıracaktır. Proje hazırlayan akademik personele üniversite içerisinde sürecin çeşitli safhalarında lojistik ve idari personel açısından destek verilmelidir.

4.5.3.7. Verimli lisans staj dönemleri oluşturulmalı: Öğrencilerin staj hareketlilik kalitesinin ciddi şekilde izlenmesi ve uygulamalı eğitimlerin sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilmesi iş dünyası-üniversite işbirliğine olumlu katkı sağlayacaktır. Staj hareketliliğini izlemek ve işbirliğini güçlendirmek amacıyla üniversitelerde bir Kariyer Merkezi kurulmasında büyük fayda vardır.

4.6. 2010 YILINDA EKONOMİYİ CANLANDIRMAK İÇİN ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER

Küresel ekonomik kriz sonrasında iç pazar odaklı, büyümenin lokomotifi olabilecek sektörlerle ağırlık verilmelidir. 2010 yılında kıt kaynakları kullanarak ekonomik büyümeyi ve istihdamı tetiklemek üzere seçilecek sektörlerin;

- istihdam deposu,
- yerli girdi kullanımını destekleyen, ticari açığa neden olmayacak,
- arka-ön beslemeleri, pozitif dışsallıkları yüksek ve dolayısı ile lokomotif niteliğinde olması gerekmektedir.

Bu bağlamda inşaat, makine, tarım, gıda, turizm, bilişim, sağlık ve madencilik sektörlerine ilişkin bir takım öneriler sunulmaktadır.

4.6.1. İnşaat Sektörü

4.6.1.1. Sektörün önemi ve katma değeri net olarak tarif edilmeli: İnşaat sektörünün gelişimi ülkenin gayri safi yurt içi hasılasına yaptıkları katkı oranında anlaşılacağı gibi, sektörün bünyesinde bulundurduğu 300’ü aşkın alt sektörden de anlaşılmaktadır. Türkiye’de GSYH oluşumunun % 9-10’u her yıl inşaat sektöründen oluşmaktadır. Diğer yandan inşaat sektörünün bir önemli katkısı da istihdam alanındadır. İnşaat sektörü Türkiye’de istihdama katkısı tarım ve imalat sanayinden sonra en fazla olan sektördür ve düşük beşeri sermaye sahibi işgücü için istihdam olanağı sunmaktadır.

4.6.1.2. Uzun vadeli konut politikaları oluşturulmalı: Her yıl 600 bine yakın konut ihtiyacının bulunduğu Türkiye’de sektörün ihtiyacı olan uzun vadeli konut politikaları vakit kaybetmeden hayata geçirilmelidir.

4.6.1.3. Sektör bürokrasi sarmalından arındırılmalı: İnşaat sektörünün içinden geçtiği dönemlerde kat ettiği büyüme hızına bürokrasi sarmalı negatif yönde etki etmektedir. Bugün dünya çapında kendini kanıtlamış olan Türk müteahhitleri dünyanın her bölgesinde projelere imza atarken yaşamadıkları problemleri Türkiye’de iş yaparken yaşamaktadır. Bu meyanda aşağıda ifade edilen sorunların acil olarak çözüme kavuşturulması gerekmektedir:

- Sektörün belediyelerde yaşadığı sorunların önüne geçilmesi için belediye bünyesinde belediye başkanına bağlı “İnşaat Sektörü Çözüm Komisyonu” adı altında bir birimin temini İçişleri Bakanlığı’nın emriyle oluşturulmalıdır.

- “Özel İnşaat İhtisas Komisyonu” oluşturarak kısa ve orta vadede inşaat sektörünün sorunlarına direk çözüm getirecek bir birim oluşturmalıdır.
- Yapı ruhsatlarına ve yapı kullanma ruhsatı işlemlerinde maksimum süre kriteri getirilmeli, çifte standarda ve personellerin keyfiliğine izin verilmemelidir.
- İnşaatlarda alınması gereken tüm izin ve ruhsatlar aynı belediye veya kurum bünyesinde toplanmalıdır. Bu şekilde bürokratik işlemler biraz azaltılabilir ve/veya hızlandırılabilir.

4.6.1.4. Metrekareye göre KDV uygulamasına geçilmeli: Konut edinmede vergi, resim ve harçlarda daha teşvik edici uygulamalara geçilmeli ve konut alımında %1’den başlayan, metrekareye göre kademeli olarak artırılan KDV uygulaması başlatılmalıdır.

4.6.1.5. Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinde teminat mektubu desteği sağlanmalı: Uluslararası inşaat sektörü dergisi Engineering News Record (ENR) tarafından her yıl yapılan dünyanın en büyük ilk 225 müteahhidi arasına bu yıl Türkiye 31 firmayla girerek dünya sıralamasında ikinci sıraya yükselmiştir. 2002 yılında 2 milyar dolar civarında seyreden yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinin 2008 yılının sonunda 23,6 milyar dolar seviyelerine yükselmesi sektörün gösterdiği başarının net kanıtıdır.

Fakat projelerinin teminatlarında hala önemli nakit sıkıntıları yaşanmaktadır. Bu kapsamda, Türk bankacılık sektörünün teminat mektupları için ayırdığı fonun minimum %20’sini yurtdışı müteahhitlik hizmetlerine kullandırılmasına dair yönetmelik hazırlanmalıdır.

4.6.1.6. Yapı denetim mekanizmasındaki eksiklikler giderilmeli: Belediye denetim uygulamalarındaki adaletsizliğin giderilmesi için uygun belediye yönetmeliklerinin tesisi sektörün temsilcilerinin de görüşleri alınarak revize edilmelidir. Ayrıca mevcut Yapı Denetim Kanunu hizmet bedeli ücret oranları %50 azaltılmalıdır.

4.6.1.7. Denk belediyelerdeki farklı uygulamaların önüne geçilmeli: Sektörün “harç” uygulamalarında yaşadığı problemler gerek mali yük açısından gerekse denk belediyelerdeki farklı uygulamalar neticesinde önemli bir sorunu beraberinde getirmektedir. İl ve ilçe belediyeleri arasındaki ve aynı il belediyesine ait İSKİ, itfaiye, elektrik, makine, mimarlar odası vs. arasındaki mevzuat ve yönetmelik çelişkileri oldukça zaman almakta, yatırımcıları zor durumda bırakmaktadır.

İmar durumundan başlayıp, yapı ruhsatı ve yapı kullanma ruhsatı ile sonuçlanan süreçte 30'un üzerinde çeşitli adlar altında harçlar alınmaktadır. Bu harçlar azaltılarak birleştirilmeli ve bu konuda şeffaf, sade bir yönetmenlik getirilmelidir. Bu harçlar için alınan ücretlerin karşılığı olan hizmetler verilmelidir.

4.6.1.8. Sektöre girişte “Yeterlilik Lisansı” uygulaması getirilmeli: İnşaat sektörüne giren kişilerde herhangi bir kriter aranmaması oldukça düşündürücüdür. Bu konuda mutlaka “Yeterlilik Lisansı” şartı aranmalı, mühendis ve mimarlara pozitif ayrımcılık getirilmelidir.

4.6.1.9. Sektörün yapısal dönüşümleri tamamlanmalı: İnşaat sektörü büyümesine hızla devam ederken, risk yönetimi, insan kaynakları planlaması ve stratejik yönetim faktörlerinin ön plana alınması gerekmektedir.

4.6.1.10. Ara eleman ihtiyacı için meslek eğitime ağırlık verilmeli: Ülkemizde birçok sektörde olduğu gibi inşaat sektöründe de yetişmiş ara eleman sıkıntısı çekilmektedir. Bunun için meslek liselerine daha çok inşaat bölümü açılmalı ve bu bölümü bitirenlere mühendislik yolunun açılması kolaylaştırılmalıdır.

4.6.1.11. SGK pirim yükü azaltılmalı: Türkiye’de işveren üzerindeki “SGK primleri” oldukça ağır bir yük oluşturmaktadır. Bu gerçekleştirmeler göz önünde bulunarak işveren üzerindeki vergi baskısı azaltılmalıdır. Bu sayede hem mali tablolarda rahatlama sağlanacak hem de yeni istihdam alanları oluşturmak için işverene bir fırsat sunulacaktır.

4.6.2. Makine Sektörü

1980 sonrası Türkiye’nin kalkınma hamlesinde ve dışarı açılma sürecinde makine sektörü önemli bir rol üstlenmiştir. Makine sanayi, imalat sanayi içerisinde özel bir öneme sahiptir. Yıllar içerisinde makine sanayinin üretimdeki payının, başta ileri sanayi ülkeleri olmak üzere tüm ülkelerde artış gösterdiği görülmektedir.

Makine sektörü, elektrik-elektronik sanayiyle birlikte dünya genelinde 1 trilyon doların üzerindeki pazar hacmiyle 21. yüzyılın en fazla işgücü barındıran sektörü haline gelirken, artık tek başına bir sanayi dalı olmaktan çıkmış ve diğer tüm sektörleri geliştiren temel bir sanayiye dönüşmüştür. Makine sanayi bu gelişimiyle birlikte diğer sektörlerin gelişiminde de önemli bir yere sahiptir.

Makine sektörü Türkiye'nin dış ticareti içerisinde önemli bir role sahiptir. 2002 yılından itibaren hızla artan Türkiye'nin dış ticaretine paralel olarak makine sektörünün dış ticaretinin hızla geliştiği görülmektedir.

2001 yılında sektörün ihracatı 4 milyar dolar iken ithalatı 9,9 milyar dolar düzeyindedir. Dış ticaret dengesi ise 5,9 milyar açık vermiştir. Yıllar içinde sektörün dış ticareti gelişerek 2008 yılında ihracat 18,2 milyar dolara, ithalatı ise 36,4 milyar dolara yükselmiştir. 2008 yılında dış ticaret açığı 18,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

4.6.2.1. Sanayi eğitiminin nüfus potansiyeline entegrasyonu sağlanmalı:

Genç ve dinamik nüfus yapısının nitelikli ve doğru sanayi eğitimiyle kavuşturulamamış olması gerek sektörün gerekse Türkiye ekonomisinin önemli yapısal sorunlarından birini teşkil etmektedir. Türkiye'nin fason tarzı montaj üretiminden kurtulabilmesi için bu sorunun çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

4.6.2.2. İleri teknolojiye uzmanlaşmalı: Sektördeki firmalar ileri teknolojiyi çok yakından takip ederek firmalarına entegre etmeye çalışıyorlar, fakat bu teknolojilerin uygulayıcısı olan uzmanların yeterli sayıda ve yeterli nitelikte olmamaları önemli bir sorun teşkil ediyor önemli bir sorun teşkil ediyor. Bu sorunların çözümü için dünyadaki teknolojik gelişmeleri dikkate alarak, nitelikli insanlar yetiştirilmelidir. Ayrıca sektörel bazda da araştırma yapıp, belirlenen stratejik sektörlerle yönelik bu eğitimler tasarlanmalıdır.

4.6.2.3. Firmalar arası işbirliğine yeterince önem verilmeli: Küresel rekabet şartlarının zorlaştığı bir dünyada, hükümet, şirket birleşmelerinin önünü açan ve bu birleşmelere teşvik veren önemli bir yasayı çıkarmıştır. Görülmüştür ki, Türkiye'de ölçek ekonomisinden yararlanan firmalar küresel rekabette pek fazla olumsuz etkilenmemektedir. Bu nedenle firmaların birleşerek büyümelerini sağlayacak yapısal sorunun çözülmesi beklenmektedir.

4.6.2.4. Firmaların marka imajına önem vermeli: Üretim yapısının “fasona” dayalı olduğu dönemde makine sektöründe firma imajına yeteri kadar önem verilmemiştir. Bu marka imajı eksikliğinin giderilmesi için Türkiye'nin bir yandan üretim yapısının daha çok katma değer üreten bir şekle dönüşmesi gerekirken bir yandan da imaj çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmayı amaçlayan KOBİ'lerimizin, pazarın talebine göre ürünlerini çeşitlendirilmesi ve ürün tanıtımını yapması gerekmektedir.

4.6.2.5. Firmalar etkin pazarlama stratejileri geliştirmeli: Sektörde faaliyet gösteren KOBİ'lerin özellikle pazarlamaya yönelik eğitim ve danışmanlık programları ile desteklenmesi kritik düzeyde önem arz etmektedir. Uluslararası pazarlara yönelik iletişim kurulması, pazarlarla iletişim araçlarının belirlenmesi (özellikle enformasyon teknolojilerinin etkin ve verimli kullanımı) ve bu araçların dünya standartlarında yönetilebiliyor olması ihracatçılarımızın uluslararası pazarlardaki başarısının anahtarı olacaktır.

4.6.2.6. Ar-Ge harcamaları arttırılmalı: Türkiye'de GSYH'nin %0,7'leri civarında seyreden Ar-Ge harcamalarının düşüklüğü makine sektöründe de paralellik arz etmektedir. Tabii olarak sektörün üretiminde teknolojinin geliştirilmesi ve ürün geliştirme için Ar-Ge harcamalarına fon ayrılması ihtiyacı küçük işletmeleri zorlamaktadır.

Sektördeki çoğu firma fason üretim yapmakta veya yaptığı ürünleri taşeron firma sıfatıyla dağıtım koymaktadır. Bu firmalar düşük kâr marjı ile çalıştıklarından uzun vadeli plan yapamamakta ve Ar-Ge çalışmalarına esas olan altyapı kurulamamaktadır. Makine imalat sanayinin alt sektörleri içinde sinerji yaratarak, içinde Ar-Ge çalışmalarının da yer alacağı sanayicilerle üniversitelerin ortak merkezler kurması ve mamule, imalat sürecine ilişkin projeler geliştirmesi öncelikle ele alınmalıdır.

4.6.2.7. Sektörün finansman ihtiyacı karşılanmalı: Yatırım ve işletme sermayesi temininde finansman sorunları önemli boyuttadır. Özellikle öz kaynak yetersiz olup, uygun şartlarda kredi olanaklarından yararlanılmaktadır. Son zamanlarda bazı bankaların makine imalatı yapan firmalara sağlamaya başladığı orta vadeli yatırım kredileri, imalatçıların tesislerini yenilmelerini ve yeni teknolojilere uyum sağlamak için yatırım yapmalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, ihracat artışı için Eximbank imkanlarının artırılması yanında, İslam Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası'nda etkinliğimiz artırılmalı, kredi anlaşmaları yapılmalıdır.

4.6.3. Tarım Sektörü

Tarım sektöründe özellikle AB'ye entegrasyon sürecinde önemli sıkıntıların yaşanacağı görülmektedir. Türkiye'nin kendi gücünü oluşturan bu sektörde; üniversitelerin, özel sektörün oda ve borsaların, STK'ların, çiftçilerin ve bilhassa kamunun ortak hareket mekanizması geliştirmesi gerekmektedir. Sektörün yapısal dönüşümünü tamamlayıp, dünya liginde verimlilikte üst sıralara yükselmesi için bir takım tedbirleri almaları gerekmektedir.

4.6.3.1. Temel strateji “rekabet”: Türk tarımının küresel tarıma entegrasyonunda anahtar kelime ‘rekabet’tir. Yani kaliteli ürünü ucuza mal etmektir. Rekabeti oluşturan etmenler ve çözüm önerilerini ise özetle şu şekilde sıralanabilmektedir:

- İşletmede verim: Birim alana düşen en az işçilik, en az enerji ve girdi maliyeti ile azami çıktının temin edilmesi anlamına gelmektedir. Tarımsal üretim sürecinde kullanılan girdilere kullanım etkinliği ve ölçek ekonomileri penceresinden bakılmalıdır. Tarım işletmeleri (ekim arazileri vs.) büyütülmeli, en azından küçük işletmeler, ortaklıklar kurarak büyük işletmeler haline dönüştürülmelidir.
- Üründe verim: Bitkinin, tohum seçiminden hasada kadar bilinçli ve deneyimli danışmanların denetiminde yetiştirilmesi gerekmektedir. Bilinçsiz yetiştiricinin elinde sağlıklı ve verimli ürün almanın imkânı yoktur.

4.6.3.2. Kalite unsurları geliştirilmeli: Tohum çeşidi, bilinçli besleme ve sulama; bilinçli yetiştiricilikle çok yakından ilgilidir. Bu alanda çiftçileri bilinçlendirme mekanizmaları oluşturulmalıdır.

4.6.3.3. Sektörde teknolojinin kullanımı yaygınlaştırılmalı: Teknolojinin tarımda kullanılmasının yaygınlaşması sektöre verimlilik, etkinlik ve uluslararası rekabette üstünlükler sağlayacaktır.

4.6.3.4. Bilinçli üretime ilişkin çalışmalar artırılmalı: Tarımda bilinçli üretim; kaynakların etkin kullanımı, verimlilik, ürün artışı üzerinden avantaj sağlanmasına yol açarken, kullanılan metotlar ile halk sağlığına bozucu etki yapılmasının da önüne geçmektedir. Bu kapsamda tarım sektöründeki üreticinin bilinçli üretim yapması için;

- Programlı ürün ekimi gerçekleştirilmeli,
- Ekim yerinin seçimine dikkat edilmeli,
- Aktif sulama metotları izlenilmeli,
- Pestisid ve bitki gelişim düzenleyici (BGD) kullanımına dikkat edilmeli,
- Tohum seçimine özen gösterilmelidir.

4.6.3.5. Konvansiyonel ve fonksiyonel tarım modeline geçilmeli: Konya ovasında KOP sulama projesi ve geniş arazi yapısı ile konvansiyonel tarım planlanırken, Isparta-Kayseri gibi küçük arazi ve zengin biyo çeşitliliğe sahip havzalarda fonksiyonel tarım yapılmalıdır.

Bunun biyo çeşitliliğin korunması, lezzet kaybının önlenmesi, pazar çeşitliliğinin ve kırsal kalkınmanın sağlanması açısından çok önemli bir fırsat olduğu ortadadır.

4.6.3.6. Sektörde denetim mekanizması aktive edilmeli: Bu etmenlerin; en teşekküllü organı olan kamu denetim mekanizmalarını bu sürecin tamamına yansıtmalıdır. Bilindiği üzere, hayvancılık sektörünün hızlı ve sürdürülebilir bir gelişim sürecine girmesi amacıyla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 2005-2013 yıllarını kapsayan “Hayvancılık Ana Planı ve Stratejisi” hazırlanmıştır.

Buna rağmen halen Türkiye’de süt ve et ürünleri üretimi yetersiz, hijyen kalitesi ve verimliliği düşük ve bu nedenle de ürün pahalı satılmaktadır. Keza, politika ve stratejilerin yetersizliği ve çelişkileri nedeniyle piyasa arz-talep dengesi oturtulamamış, piyasalarda istikrarsızlık devam etmekte ve hayvancılıkla uğraşan girişimciler orta-uzun vadeli bir pozisyon alamamaktadırlar. Bu da sektörde geri kalmışlığın devamına, girişimcilik aşısının ve sermaye girişinin zayıf ve güdük kalmasına neden olmaktadır. Oysa strateji belgesinde bu konuların farkında olduğu açıkça görülmektedir. Burada Türkiye’nin tarım ve hayvancılık alanındaki temel sorunlara vurgu yapılmakta ve genel olarak şu tespit ve hedeflere yer verilmektedir:

4.6.3.7. Tarım politikalarının sürekliliği sağlanmalı: 5488 sayılı 18.4.2006 da kabul edilen Tarım Kanununa ilişkin yönetmelikler çıkarılarak adeta “tarımın kırmızı kitabı” işlevinde tarım politikalarının sürekliliği sağlanmalıdır.

4.6.3.8. Hastalıklarla etkin mücadele sağlanmalı: Hayvancılıktaki yapısal dönüşüm gerçekleştirildiğinde, hastalıkların yok edilmesi, kalite ve hijyende AB ülkeleri ile aynı standartlara kavuşmak mümkün olacaktır. Bu Türkiye’nin dış piyasalarda önünü açabilecektir. Bu bakımdan göreceli olarak en hazır sektör kanatlı hayvan sektörüdür. Kanatlı hayvan sektöründe kazanılan başarının tedricen diğer sektörlerle taşınması gerekmektedir.

4.6.3.9. Maliyetlerini düşürecek üretim politikaları izlenmeli: Hayvancılıkta üretim maliyetini düşürmenin en önemli araçlarından birisi, yem maliyetini düşürmek, bu doğrultuda kaba yem üretimini artırmaktır. Bu olgu meraların ıslahı ve tarla koşullarında yem bitkileri üretiminden geçer. Yapılan hesaplamalar Türkiye’de 13-18 milyon ton kaliteli kaba yem açığını ortaya koymaktadır. Bu açık günümüzde sap ve samanla geçiştirilmektedir. Ülkemizde özellikle nadas alanlarının fiğ ve benzeri tek yıllık baklagil kaba yem üretimine ayrılabilmesi düşünebilir.

İklimi uygun olan yerlerde ikinci olarak da yem bitkileri üretilebilir. Bu konuda özellikle mısır dane yem üretimi de dahil desteklerin bir ulusal plan ölçeğinde hedef belirterek istikrarlı biçimde sürdürülmesi önerilir.

Ülkemizde 560.000 hektarda yılda 2,5 milyon ton yonca, korunga, fiğ gibi kaliteli kaba yem 192.000 hektar arazide de 576.000 ton mısır üretilebilmektedir. Dolayısıyla her sektör için en zaruri yem kalemi olan yemlik mısırın bol, kesintisiz ve olabildiğince ucuz temini esastır. Burada bir yandan hayvan üreticisi, bir yandan da mısır üreticisi korunmalıdır. Bunun yolu, verimli tohum geliştirerek mısır rekoltesinin artırılmasıdır.

4.6.3.10. AB normlarına uyum gösterilmeli: Hayvan sağlığı koruma önlemlerinde en önemli hedef hastalıklardan korunmuş işletme sayısını artırmak olmalıdır. Bunun yanı sıra sütte total bakteri sayısı ve somatik hücre sayısı bakımından AB normlarına ulaşmak hedef olmalıdır. Bu hedef ancak büyük işletmelerle sağlanabilir. AB geçiş döneminde en çetin pazarlığın süt kotası üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Polonya tecrübesi ilginç bir örnek olabilir. Polonya 7,5 milyon ton üretime sahipken rekabet gücü için 11-12 milyon ton talep etmiş, 9 milyonda antlaşma sağlanmıştır. AB'nin hayvancılık ve ürünleriyle ilgili genel standartları bakımından Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi ülkelere geçici muafiyet sağlamıştır.

4.6.3.11. Arıcılık sektörüne hak ettiği değer verilmeli: Ülkemiz arıcılık bakımından çok özel bir öneme sahiptir. 4 milyon koloni (kovan) ile 60.000 ton bal, 4500 ton bal mumu üretimi ve 32 milyon dolarlık arıcılık ürünü satan bir sektör söz konusudur. Ülkemiz dünya ülkeleri arasında koloni sayısında dünyada ikinci, oysa koloni başına üretimde 16 kg ile 8. sıradadır. Ancak arıcılıkta örgütlenme süreci tamamlanmak üzeredir. Arı yetiştiricileri birliğinin sektöre daha da önemli kazanımlar sağlaması beklenmektedir. Gezginci arıcıların konaklama ve yer problemleri belli bir kurumsallığa kavuşturulmalıdır. Kovan kayıt sistemi teşvik edilmelidir. Örtü altı yetiştiriciliğinde önemli bir işlevi olan “bombus” arısı üretimi ve özel teşviklere ihtiyaç gösteren Kafkas arısı dahil yurdumuza özgü “ekotiplerin” korunması için somut projeler oluşturulmalıdır.

4.6.3.12. Hayvan barınaklarına özen gösterilmeli: Hayvancılık işletmelerimizin büyük çoğunluğunda barındırma koşulları yetersizdir. Bu durum hayvanlardan beklenen verimin alınamaması yanında yaşamlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda kayıtlar yoktur ve verim kontrolleri yapılmamaktadır.

Sayıları hakkında da yeterli bilgiler elde bulunmamaktadır. 21. yüzyıl hayvancılığına yakışır şekilde hayvan barınaklarının yapılması, bakım ve yemleme, hijyen şartlarına uygun sağım üniteleri ülkemizde gün geçtikçe artmakla birlikte halen yetersizdir. Yoğun hayvancılık yapan işletmeler ve hayvansal ürün işleyen entegre tesislerin sayısı da giderek artmaktadır.

Barınaklar hayvanlara yeterli düzeyde temiz hava ve gün ışığı sağlamak, ekstrem hava koşullarından korumak amacıyla yapılmaktadır ve kullanılan yapı malzemeleri ve ekipmanların da hayvanlara zarar vermemesi gerekir. Hayvanların gerek barınak ve gerekse barınak dışında yeterli hareket alanının, bulunması gerekir ve doğal davranışları ile uygunluk içinde olmalıdır.

4.6.3.13. Süt hayvancılığı ve çiğ süt üretimi etkinleştirilmeli: Ülkemizde süt hayvancılığı ile uğraşan birimlerin küçük kapasiteli ve dağınık olması, süt arzının mevsimler ve bölgelere göre farklılığından kaynaklanan üretim dengesizliği, sütün üretiminden işletmeye ulaştırılmasına kadar olan süre içinde soğuk zincir organizasyonunun kurulamaması gibi nedenlerden dolayı süt üretim miktarı ve kalitesi yetersizdir. Bu da, AB standartlarında üretim yapmaya çalışan sanayicinin önünü kesmektedir. Halen Türkiye’de sütçülük ve etçilik, geçimlik tarım ekonomisinin bir parçası olarak görülmekte, piyasa için düşünülmekte ve bir sermaye birikim mantığından çok uzakta durmaktadır.

Çiftçi, süt üretimini ek bir kaynak olarak görmekte ve konuya ilgi göstermemektedir. Ülkemizdeki hayvan popülasyonunu geliştirmek ve süt üretimini önümüzdeki 10 yıl içerisinde yıllık 23 milyon tona ulaştırabilmek için yapılacak çalışmalarda çiftlik sütü modelinin kırsala yayılması ve tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ekonomik olarak güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda süt sanayini daha verimli, üretken ve rekabetçi hale sokabilmek için öncelikle çiftçimizin kendisine bir yol çizmesi gerekmektedir. Hem hayvancılık, hem de tarım çiftçiliği yapmak zordur.

Çiftçi et, süt ve sulu tarımcılık alanlarından birisinde karar vermeli, tarımı profesyonel yöntemlerle, piyasa için ve sermaye birikimi odaklı olarak yapmalı, buna göre hazırlanacak tarım politikaları ile de bu süreç desteklenmelidir. Yine çiftliklerin daha rekabetçi hale getirilmesi için; hayvan sağlığı, hayvan ıslahı, yem kullanımı ve sürü yönetimi konularında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından daha yaygın ve etkili projeler geliştirilmelidir.

4.6.3.14. Hammadde yetersizliği giderilmeli, kalitesi artırılmalı: Yeterli ve kaliteli damızlık sığırın olmaması ve verim değerlerinin düşük olması sektörün diğer bir önemli sorunudur. Ülkemiz büyükbaş hayvan varlıklarının % 40 kadarı genetik bakımdan düşük verimli ırklardan oluşmaktadır. Hayvan ıslahı yetersiz seviyededir ve mevcut hayvan hastalıkları nedeniyle ihracat yapılamamaktadır. Ülkemizde süt ve et üretimine yönelik yüksek verimli hayvan varlığımızın bulunmadığı sorunun bir parçası ise, diğer boyutu da kalitesiz hammadde sorunudur.

Türkiye’de tarımın içinde bulunduğu sorunlarla birlikte sanayi kesiminin kaliteli ve yeterli miktarda hammadde ihtiyacı, üretici ve sanayici arasında dikey entegrasyonun sağlanması gereğini ortaya çıkarmakta olup, bu konuda en yaygın metodun ise sözleşmeli üretim modeli olduğu bilinmektedir. Sözleşmeli yetiştiricilik modeli, üreticiye pazar garantisi sağlayarak ürün arzında süreklilik sağlanması, sanayicinin hammadde ihtiyacının kesintisiz temin edilmesi ve tüketicinin sürekli ve uygun fiyatlarla çeşitli ürünleri tüketebilmesi açısından etkili olmaktadır.

4.6.3.15. Üretici eğitilmeli: Ülkemizde ihmal edilen en önemli husus; üreticinin eğitimidir. Eğitim tabana indirilmedikçe üretimin belli standartlara uymasını beklemek hayal olacaktır. Üreticimizi bilinçlendirerek, kaliteyi ve verimi artırmak, doğru teknikleri kullanarak hammadde üretimini sağlamak, girdi kullanımını düzenlemek, sağlıklı, güvenilir mamul madde üretilmesini sağlamak gerekmektedir. Bu amaçla ülkemizin her bölgesinde bulunan üniversiteler, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın desteği ile “Çiftçi Eğitim Merkezleri” oluşturup eğitim çalışmaları hızlandırılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

4.6.3.16. Destekleme alımları kaliteyi hedeflemeli: Halen uygulamada kaliteli süt ile kalitesiz süte ödenen fiyat arasında fark bulunmamaktadır. Ayrıca bölgeler arası süt alım fiyatlarında farklılıklar olmakta, üretici mağdur olmaktadır. Süt fiyatlarının ülkemiz genelinde belirlenmesinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’na bağlı olarak çalışan bir “Çiğ Süt Fiyatlandırma Komitesi” kurulması gerekmektedir. Bu komite çiğ süt kalitesine göre fiyatları ilan etmelidir.

4.6.3.17. Süt sektörü için alınması gereken kısa vadeli tedbirler:

- Ulusal süt ve süt yağı üretim miktarıyla ilgili istatistiklerin güvenilirliğinin sağlanması,
- Üretilen sütlerde her ay yağ tayini yapılabilecek referans laboratuvarlarının kurulması,

- Tüm üretici, satın alıcı, işleyici ve nakliyecilerin kayıt altına alınarak takibinin yapılması,
- AB üyeliği öncesinde, takibi ve kontrolü kolay, AB hijyen standartlarına uyan işletmelerin oluşturulmasına teşvik edilmesi ve bunların tescilinin gerçekleştirilmesi,
- Kota ticareti sonucu süt maliyetlerinin artması ve süt fiyatlarının yükselmesini engelleyecek önlemlerin alınması,
- Sığırcılık desteklerinin, kayıt altına alınması ve kayıtların güncellenmesi,
- İzinsiz süt işleme tesislerinin çalışmasını engellemeye yönelik denetim mekanizmasının güçlendirilmesi,
- AB ile tarım müzakereleri öncesinde sektörün hem süt hem de et açısından stratejik olduğu akıldan çıkarılmadan, tüm sektör tarafları ile ön müzakere çalışmalarının yürütülmesi,
- Güçlü ve konunun uzmanı bir müzakere ekibinin oluşturulması,
- Üyelik öncesinde ıslah çalışmalarını destekleyerek süt ve yağ üretiminin artırılmasının teşvik edilmesi,
- Kota dışında kalan koyun, keçi ve manda sütü üretiminin alternatif üretim olarak desteklenmesi,
- İşletmeleriyle ilgili doğru veri tutulması,
- İşletmelerinin süt üretiminin artırılması,
- İşletmelerinin teknolojik ve bilgi altyapısı ile üretimde kaliteyi geliştirerek kaliteli ve hijyenik süt üretilmesi,
- Üretici örgütlerinin oluşturulması,
- Sütlerini onaylı işleme tesislerine satılması,
- Islah çalışmalarına katılımın sağlanması,
- Tam kapasite çalışarak, daha fazla sütün sanayide işlenmesinin sağlanması,
- Üretici örgütleri ile çalışılması,
- Kaliteli süte yüksek fiyat vererek kaliteli süt üretiminin teşvik edilmesi,
- Üreticinin kaliteli ve hijyenik süt üretimi hakkında bilgilendirilmesi,
- Çiğ süt fiyatlarında istikrarın oluşturulması,
- Tüketime geliştirilmesidir.

4.6.4. Gıda Sektörü

4.6.4.1. Gıda sektörü için alınması gereken tedbirler:

- **Tedarik sorununun giderilmesi:** Sektörün en önemli sorunlarının başında, yeterli kalitede ve homojen hammadde temin etme zorluğu bulunmaktadır.

Bu zorluğun aşılabilmesi için tedarik sorunun çözümü öncelikli olarak ele alınmalıdır.

- **Ölçek (rantabilite ve kârlılık) sorununa çözüm aranmalı:** Sektörde küçük ve orta ölçekli işletme yoğunluğu ve yetersiz sermaye yapısı hakimdir.
- **İşbirlikleri artırılmalı, düşük kapasite çalışma sorunu aşılmalı:** İşletme dayanışma hareketi ve yeterli güç birlikteliği sağlayamama sektörün zayıf yanını oluşturmaktadır. Bu durum düşük kapasite kullanımına yol açmakta ve ürün maliyetini yükseltmektedir. Bunun için işbirlikleri geliştirilmeli ve sektörel dayanışma sağlanmalıdır.
- **Denetimsizlik ve kayıt dışılık önlenmeli:** Yetersiz denetim ve kayıt dışılığın neden olduğu haksız rekabet söz konusudur. Haksızlıkların giderilmesi için etkin bir denetim sağlanmalıdır.
- **Vergi yükü azaltılmalı:** Vergi oranları yüksek ve orantısızdır. Vergi oranları yeniden düzenlenmelidir.
- **Girdi ve üretim maliyetleri düşürülmeli:** Yüksek üretim maliyeti ile özellikle uluslararası rekabette sorunlar yaşanmaktadır.
- **Tüketiciler bilinçlendirilmeli ve gelir dağılımı bozukluğu giderilmeli:** Tüketici bilincinin tam olarak oluşmaması ve tüketici gelir düzeyindeki dağılım dengesizliği, gıda ürünlerine talebin niteliğini ve niceliğini etkileyerek, üretim kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Tüketici bilincinin artırılması için tüm paydaşlar üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirilmelidir.
- **Sanayi-üniversite işbirliği sağlanmalı:** Gıda sanayi ile bilimsel araştırma kurumları arasında sorun çözümü, yeni teknolojiler ve ürün geliştirmeye yönelik yeterli işbirliği bulunmamaktadır. Bu işbirliği giderilerek kurumlar arası verimli bir işbirliği mekanizması kurulmalıdır.
- **Ar-Ge ve ürün geliştirmeye önem verilmeli:** Üniversite-sanayi işbirliğinden yararlanarak inovatif ürünler geliştirilmelidir.
- **Kotalar ve üretim kısıtlamaları gözden geçirilmeli:** DTÖ ve AB uygulamaları ve uyum sürecinde sektörün uyması gereken kotalar ve üretim azalmaları sanayi için sorun olabilecektir.
- **Hijyen, kalite ve paketlemede standardizasyon sağlanmalı:** Gıda üretiminde asgari teknik ve hijyenik koşullara uyumda sorunlar aşılarak standardizasyon sağlanmalıdır.
- **Ara eleman ve uzman eleman eksikliği giderilmeli:** Sanayinin gelişimi için ara eleman eksikleri vardır, eğitim ve uzmanlaşma açısından ara ve uzman eleman yetiştirilmelidir.

- **Gıda güvenliği ve kalite yönetim sistemlerine özen gösterilmeli:** İşletmelerde genel olarak gıda güvenliği ve kalite yönetim sistemi uygulamaları geliştirilmelidir.
- Gıda sanayinin geleceğe güvenle bakabilmesi için tarım politikalarında istikrar sağlanmalıdır.
- İç ve dış pazarlardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır.

4.6.5. Turizm Sektörü

Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal, teknolojik gelişim ve değişimlere paralel olarak turizm tüketim kalıplarında da önemli bir değişim gözlenmektedir. Giderek lüks turizm hareketlerine katılım azalmakta, alışılmış turizm merkezlerinden uzaklaşma yönünde bir eğilim hissedilmektedir. Zamanla daha da belirginleşen yeni tip turist beklentileri; deniz, kum, güneş üçgeninin dışında, doğa ile iç içe tesislerde bir tatil ihtiyacı olarak özetlenmektedir. Dolayısıyla hem turist profilindeki, hem de tüketim kalıplarındaki değişiklikler doğal, kültürel çevrenin koruma, kullanma dengesi içinde kullanımını öngören ‘Eko-Turizm’, ‘Sürdürülebilir Turizm’ gibi yeni kavramların oluşmasına neden olmaktadır. Bu yeni turizm kavramlarının özünü, çevreye ve doğaya karşı toplumsal sorumluluk bilincinde, ekonomik yönden verimli bir turizm modeli oluşturmaktadır.

Türkiye’nin doğal kaynakları turizm sektörünün hizmetine sunulurken, koruma kullanma dengesinin kullanma lehine bozulduğuna ve birçok turistik yörenin ve doğal çevrenin fiziki ve doğal altyapı sınırlarının aşıldığına tanık olmaktayız. Anlamlı ve kabul edilebilir sektörel verilere dayalı Turizm Politikalarının oluşturulamamış olması bu tahribatı arttırmakta ve elde edilen gelirlerin oluşan tahribatın ve yıpranmanın geri çevrilemeyecek noktalara gelinmesine yol açmaktadır. Türkiye’nin en önemli gelir kaynaklarından turizm sektörünün geleceğine ilişkin önemli adımlar şu şekildedir:

- Rusya Federasyonu, Almanya, Kuzey Avrupa, İsrail, İran gibi pazarlara yönelik tanıtım, PR çalışmaları, siyasi ve kültürel temaslar yoğunlaştırılmalı ve süreklilik kazanmalıdır. Sektörde nitelikli eleman istihdamı teşvik edilmelidir.
- Antalya gibi Türk turizminin markası haline gelen şehrin en önemli sorunlarından biri direkt tarifeli hava seferleri konusudur. Bu sorunun kalıcı bir çözüme kavuşması için “Bölgesel Hava Taşımacılığı Şirketi Modeli” geliştirilmelidir.
- Seyahat acenteleri sektöründeki yapısal sorunlar ele alınmalıdır.
- Sektörde kış sezonunda istihdam ve enerji kullanımı üzerindeki vergi yükü düşürülmeli, vergi ve elektrik ödemelerinin yaz aylarında yapılmasına imkân tanınmalıdır.

- Taşıt kiralama sektöründe 4 yıl satış yasağı kaldırılmalıdır. Sektörde firma sorumluluğu gibi alanlarda mevzuat yenilenmelidir.
- Animasyon ve halkla ilişkiler gibi departmanlarda geçici yabancı personel çalıştırılması konusundaki engeller azaltılmalı, çalışma izin süreci sadeleştirilmelidir.

4.6.6. Madencilik Sektörü

Son yıllarda Türkiye madencilik sektöründe kabuğunu kırmaya ve varlıklarını aktif hale getirip ekonominin kullanımına sunmaya başlamıştır. Ancak orman alanlarında madencilik faaliyetleriyle ilgili Danıştay'ın verdiği iptal kararının ardından durma noktasına gelen madencilik sektörünün bu engeli aşacak yeni bir yasal düzenlemeye ihtiyacı bulunmaktadır. Maden ocaklarının çalışmaya başlama dönemi gelmiş olmasına rağmen çalışmalar orman arazileri içerisinde durmuştur. Bu durumda yeni bir yasa çıkması ya da hükümetin geçici bir kararname ile sektöre izin vermesi gerekmektedir. Aşağıda sektörün yapısal dönüşümüne ilişkin 15 öneri şu şekildedir:

- Maden Yasası uzman bir bakanlık eliyle uygulanmalı ve üretim için izin alma işlemleri tek bir çatı altında yürütülmelidir.
- Maden Yasası'nın 7. maddesi yeniden düzenlenmelidir.
- Arama yatırımları 2 misli oranda ve gerçek değeri üzerinden yatırım indirimine tâbi tutulmalıdır. Arama amacıyla kullanılan risk sermayesine özel vergilendirme avantajları sağlanmalıdır.
- MTA yeniden yapılandırılarak ve arama işlevi güçlendirilerek en az yılda 1 milyon metre sondaj yapabilecek imkâna kavuşturulmalıdır.
- On yıl vergi muafiyeti tanınmalıdır.
- Rezerv tüketim payı getirilmelidir.
- Devletin aldığı pay düşürülmelidir.
- Bankaların maden rezervlerini teminat olarak kabul etmelerini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Sermaye piyasasından madencilik projelerine kaynak aktarılmalıdır.
- Madencilik fonu yeniden ihdas edilmeli veya madencilik yatırım bankası kurulmalıdır.
- KOBİ'lere sağlanan kredi imkânları madencilik sektörüne de sağlanmalıdır.
- Maden işletmelerinin kullandığı enerji ucuzlatılmalıdır.
- Madenlerde kullanılan akaryakıtta ÖTV alınmamalıdır.
- AB dışından yapılan hammadde ithalatı gümrüklendirilmelidir.
- Türkiye'de üretilen madenin ithalatına kota konulmalıdır.

4.6.7. Bilişim Sektörü

Türkiye'nin 2023 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olması ve 500 milyar \$ ihracat hedefi, hemen her platformda dile getirilmektedir. Güzel bir hedef olmakla birlikte, bu hedefe ulaşabilmek için kalan 13 yılda ortalama % 10 gibi yüksek bir büyüme oranının yakalanması gereklidir. Ancak bu ne kadar mümkündür? Bu hedefi klasik sektörlerle yakalamanın imkânı var mıdır, yoksa bir başka yol bulunabilir mi?

Dünya geneline baktığımızda geçtiğimiz 20 yıldaki büyüme, ondan önceki 100 yıldan çok daha yüksek olmuştur. Bunu mümkün kılan etmen ise şüphesiz “Bilgi ve İletişim Teknolojileri”dir. Bu dönemde ortaya çıkan teknoloji firmaları sanayi firmalarının 50 yılda kat ettiği mesafeyi, 5 yıl içinde alarak çok daha düşük sermayelerle büyük sanayi şirketlerinin pazar değerlerinden fazlasını yakalamışlardır. Bilgi ve İletişim Teknolojileri'nin ürettiği katma değer, diğer sektörlerden 3 ila 7 kat daha fazla olup hem yatırım maliyeti, hem de yatırımın geri dönüş süresi itibarıyla klasik sektörlerden daha büyük bir potansiyele sahiptir. Bilişim sektörü; Hindistan, Güney Kore, İrlanda gibi bundan çok değil 20-25 yıl önce, az gelişmiş olan ülkeleri bugünün yıldız ülkeleri haline getirmiştir. Hindistan'ın yıllık bilişim dış geliri 50 milyar \$'ın üstündedir. Bu ülkede 2,5 milyonu doğrudan olmak üzere 6 milyona yakın kişi bilişim sektöründe istihdam edilmektedir. Bilgi ve İletişim Teknolojileri diğer sektörlerle yaptığı kaldıraç etkisi ile bu sektörlerdeki verimliliği ve etkinliği olağanüstü artırmıştır. Bugün artık hangi sektörde olursa olsun bilişim teknolojilerini kullanmadan iş yapabilmek mümkün değildir. Bu anlamda teknolojiyi iyi kullanan ülkeler öne çıkmakta, kullanamayanlar ise geride kalmaktadır. 1995 yılına kadar Avrupa, verimlilikte ABD'nin önünde iken son 15 yılda ABD'nin bilişimi etkin şekilde kullanması verimliliğini Avrupa ülkelerine göre çok daha fazla artırmıştır. Hatta son krizden ABD'nin daha hızlı çıkmasını bizzat ABD'li yetkililer bilişim ile izah etmektedirler. Ülkemizde Bilgi Toplumuna geçiş ile ilgili önceki yıllarda da bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte ilk ciddi adım, 28.7.2006 tarihli ve 26242 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, Türkiye Bilgi Toplumu Stratejisi ve eylem Planı ile atılmıştır. 2010 yılına kadar tamamlanması hedeflenen bu plan ile değişik kamu kurumlarına görevler verilmiştir. Bunların koordinasyonu da E-Dönüşüm İcra Kurulu yolu ile yapılmak istenmiştir.

DPT tarafından hazırlanan bu strateji, Bilgi Toplumu ve E-Devlet konusunda genel anlamda olumlu ve kuşatıcı bir muhtevaya sahiptir. Vatandaş, kamu ve

şirketler için birçok hayati eylem ortaya konmuştur. E-Devlet çalışmaları, okullarda BT sınıflarının kurulması, kamunun etkin ve verimli çalışması, işletmelerde bilişim kullanımı gibi birçok önemli konu belgede yer almaktadır. Ancak işin yürütülmesi ile ilgili “Bilişim Ajansı”, “Bilişim Müsteşarlığı” gibi yetkin bir otoritenin belirlenmemiş olması stratejinin temel zaafını oluşturmaktadır. Bu durum uygulamaya da yansımış ve E-Devlet çalışmaları ile ilgili planlanan 76 eylemden sadece 7’si hayata geçirilebilmiştir. Dünya Ekonomik Forumu’nun 2009-2010 Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu’na göre de Türkiye 133 ülke arasında 3.68 puanla ancak 69. sırada yer alabilmiştir.

Yine aynı planda yer alan KOBİ’ler ile ilgili çalışmalar yapılamamış, istihdamın yüzde 70’ini sağlayan KOBİ’lerimizde bilişim kullanımı ancak %15’lerde kalmıştır. Bu oran Doğu Avrupa ülkelerinde ise %35 civarındadır. Bu husus KOBİ’lerimizin üretime olan %29’luk düşük katkısının da sebebini açıklamaktadır. Bilişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanacak KOBİ’ler, daha yüksek nitelikli ve daha çok mal ve hizmet üreterek dış ticarete ve istihdama önemli katkı sağlayacaklardır.

Ülkemizdeki Bilgi Teknolojileri sektörünün GSYİH içindeki payı %1’in altındadır. Bu oran Hindistan’da %10, Güney Kore’de %20, OECD ülkelerinde ise ortalama %3 civarındadır.

Öte yandan ülkemizdeki Bilgi Teknolojileri sektörü % 70 oranında donanım ağırlıklı olup katma değer üretilip ihracat yapılabilecek yazılım ve servis hizmetleri payı ise % 30 civarındadır. Gelişmiş ülkelerde ise durum bunun tam tersidir. Bu da BT sektöründe yapısal bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. 2023 yılı planlanan hedeflere ulaşılabilmesi için yüksek katma değer oluşturabilecek ve hızlı büyüme potansiyeline sahip stratejik sektörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye’nin mevcut sanayi ve hizmetlerdeki düşük rekabetçi gücünü ve ekonomik hedeflerini doğrudan etkileyebilecek en stratejik sektör “Bilgi ve İletişim Teknolojileri” sektörüdür. Bilişim sektörünün stratejik bir sektör olarak ele alınması durumunda diğer sektörlerle katacağı verimlilik ve katma değer yanında sektör kendi başına 2023’de 25 Milyar \$ ek dış gelir ve 1,5 milyon insanın da istihdamını sağlama kapasitesine sahiptir.

Bilişim, genç ve teknolojiye çok yatkın bir nüfusa sahip olması dolayısıyla Türkiye’ye en uygun sektörlerden birisidir. Ancak en büyük eksiklik yabancı ve eğitiminin yetersizliğidir.

Bu ise halledilemeyecek bir konu olmayıp üniversite mezunu gençler, İngilizce ve bilişim sertifika programlarından geçirilmek suretiyle, kısa sürede yazılım uygulama ve servis elemanı haline dönüştürülebilirler. Bu elemanlar yazılım servisi, çağrı merkezi vb. konularda iş yapan yerli ve yabancı bilişim firmaları için önemli bir insan kaynağı olabileceği gibi, KOSGEB tarafından yapılacak destek programları ile KOBİ'ler için de önemli bir kaynak haline getirilebilirler. Bu hizmetlerin bir kısmı evlerden de üretilebilirler. Bu da kadın istihdamının artabileceği ve tercih edilecek bir iş modeli olabilir. Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşması için sektör açısından alınmasını zaruri gördüğümüz tedbirler şunlardır:

4.6.7.1. “Bilgi Teknolojileri ve iletişim” stratejik sektörler olarak ilan edilmeli: Ülkemizin 2023 yılında dünyanın ilk 10 büyük ekonomisinden biri olabilmesi için tespit edilecek ve büyümeyi toplamda % 10 üstünde tutacak temel stratejik sektörlerin başında, hızlı büyüme potansiyeli, yatırım maliyetinin düşüklüğü ve diğer sektörlerle vereceği kaldıraç etkisi dolayısıyla bilişim olmalıdır.

4.6.7.2. Bilişim ajansı oluşturulmalı: Stratejinin uygulanabilmesi ve hedeflere ulaşmada başarı kriterleri belirlenmiş, Başbakanlığa bağlı Bilişim Müstaşarlığı veya Bilişim Ajansı gibi, etkin bir kamu kurumunun oluşturulması gereklidir.

2006 yılında yayınlan ve 2010'da tamamlanması hedeflenen “ Bilgi Toplumu Stratejisinin” en büyük eksikliği stratejiyi yürütecek başarı kriterleri ve yol haritası belirlenmiş yetkin bir kamu otoritesinin olmayışıdır.

4.6.7.3. Sektör büyütülmeli: Bilişim sektörünün sadece yurt içinde teknolojiyi uygulayan bir yapıdan küresel rekabetçi bir yapıya geçerek, Türkiye ile benzer ekonomik gelişme potansiyelinde olan ülkelerde olduğu gibi, ciddi oranda dış gelir ve istihdam sağlayan bir sektör olabilmesi için büyütülmesi ve yerel firmaların yurt dışında “Bilişim Müteahhitliği” yapabilecek ölçeğe kavuşması gereklidir. Bunun ilk adımı kamudaki bilişim hizmetleri ile E-Devlet projelerinin kamu-özel sektör işbirliği ile sektör firmalarından dış kaynak kullanımı yolu ile temin edilmesidir.

Kamu vakıf ve şirketleri sektör şirketleri ile ortak projeler yapmalı, onlarla rekabet etmemelidir. Yerel firmaların uluslararası alanda iş yapabilecek hale gelmesi için yazılım ve servis kalite sertifikasyonlarını edinmeleri, kamu alımları yoluyla yönlendirilip mali teşviklerle özendirilmelidir. Firmaların yurt dışına açılımını desteklemek amacıyla ihracat teşvikleri yaygınlaştırılmalıdır.

Banka, iletişim şirketleri v.b. kuruluşların bünyelerinde tuttıkları bilişim birimlerinin şirketleşmesi özendirilerek daha çok istihdam oluşturmaları sağlanmalıdır.

4.6.7.4. Sektör üzerindeki vergi yükü azaltılmalı: Özellikle yazılım, vergiden arındırılmalıdır. Bilgisayar bir eğitim aracı olarak kabul edilip ev kullanımı ve öğrenciler için KDV'nin düşürülmesi gereklidir. İletişim araçları üzerindeki vergi yükleri de hafifletilmelidir. KOBİ'lerin donanım, yazılım ve bilişim danışmanlığı hizmetleri KOSGEB tarafından belli koşullarla desteklenmelidir.

4.6.7.5. İnsan kaynağı geliştirmeli: Üniversitelerin tüm bölümlerinde Bilgisayar ana derslerden biri sayılmalı, Bilgi Teknolojileri ile ilgili alanlarda ve özellikle katma değerin en yüksek olduğu yazılım konusunda eğitim almış mühendis sayısı artırılmalıdır.

Müfredat, sektörün ihtiyaçları ve uluslararası geçerli kriterler dikkate alınarak iyileştirilmelidir. Teknik eğitimler ve sertifika programları yaygınlaştırılmalıdır. Büyük bilişim potansiyeline sahip Avrupa ülkelerinde yerleşik iyi eğitim almış vatandaşlarımız ile yapılacak ortak girişimlerle bilişim ürün ve hizmet ihracat pazarından önemli miktarda bir pay alınabilir. Bu konuda proje geliştirilmeli ve pilot uygulamalar başlatılmalıdır.

4.6.7.6. Bilişim vadisi projesi hayata geçirilmeli: Bilgi Toplumu Stratejisinde belirlenmiş ve yıllardır gündemde olmasına rağmen gerçekleştirilemeyen Bilişim Vadisi projesi değişen ve gelişen ihtiyaçlar dikkate alınarak bir an önce hayata geçirilmelidir. Bu konuda da yetkili ve sorumlu bir kuruluşun belirlenmemiş olması projeyi akamete uğratmıştır.

Türkiye'nin son yıllarda dış politikada başarı ile uyguladığı komşu ülkeler ile sıcak ve samimi ilişki politikası bilişim ile rahatlıkla uzun vadeli ve kalıcı hale getirilebilir. Bu anlamda oluşturulacak Bilişim Vadisinde tüm komşu ülkelerin yer alması, ortak yazılım, Ar-Ge ve inovasyon merkezleri oluşturulması teşvik edilmelidir.

Teknoparklar, Üniversitelerin kira getiren mülkleri olmaktan çıkartılıp, üniversite-sanayi işbirliğinin icra edildiği nitelikli Ar-Ge ve İnovasyon merkezi haline getirilmelidir.

4.6.7.7. Dış politika sürecinde bilişim sektörü değerlendirilmeli: Türkiye'nin son yıllarda elde ettiği istikrarlı büyüme ve dış politikadaki yüksek itibar, birçok kapının rahatlıkla açılmasını sağlamaktadır. Bilişim, kurulacak ilişkiyi uzun vadeli ve sürdürülebilir hale getirmede de en önemli araç olacaktır.

4.6.8. Sağlık Sektörü

Türkiye, tıbbi cihaz ve malzemeye yılda ortalama 3,5 milyar dolar civarında bir tutar ödemektedir. Bunun %15'lik payı düşük teknoloji ürünler olmak üzere yerli üretimden, kalan %85'lik pay ise ithalatla karşılanmaktadır.

2009 yılında sektöre yönelik olarak verilen teşviklerin daha da geliştirilerek etkinlikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Esasen dört yıl öncesinde yerli üretimin payı %20'ler civarında iken, sektördeki ithalata yönelik kontrollerin CE belgesi üzerinden yapılmasından dolayı başta Çin malları olmak üzere bütün kalitesiz tıbbi cihazların kolaylıkla ülkeye ithal edilmesi ve kamu hastanelerinin fiyat endeksli ucuz mallara ilgi göstermeleri, kaliteyi ikinci plana itmeleri yerli tıbbi malzeme firmalarını sıkıntıya sokmuş, üretimde düşüşler meydana gelmiştir.

Bu gün itibariyle yerli üretici firma sayısı 400 civarındadır. İhracat rakamları ise 160 milyon dolar düzeyindedir. Yerli üreticilerin yaşıyor olmaları ihracat yapıyor olmalarından dolayıdır. Yerli üretilen tıbbi cihaz ve malzemeler CE sertifikasına ve diğer tüm kalite belgelerine sahip oldukları halde ve hatta yerli üreticiler başta Avrupa ülkelerine ihracat yapabilirken, aynı tıbbi malzemeyi Türkiye'deki hastanelere kabul ettirmekte zorlanmaktadırlar.

Tıbbi cihaz ve malzeme üretiminde söz sahibi olmak için milli politikaların oluşturulması gerekmektedir. Tıbbi cihazların Ar-Ge maliyetleri çok yüksektir. İşin içinde bilim, teknoloji ve sermaye birlikteliği olmalıdır. Üniversite-özel sektör birlikteliği için ise kurumsal bir güven ortamına ihtiyaç vardır. Bunun için yasal mevzuatlar yetersizdir. Üniversitelerde tıbbi malzeme konusunda Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin yeterince çaba yoktur. Çaba gösterenlerin ise Ar-Ge bütçeleri yoktur. Yerli üretilen tıbbi cihazların çoğu taklit veya kopyalama metodu ile üretilmektedir. Üstün teknolojiye sahip patentli ürünler üretilmemektedir.

Kullanıcı ve tüketicilerde ithal mallara karşı sempati, yerli cihazlara karşı soğukluk mevcuttur. Bu önyargının da sektör tarafından kırılması gerekmektedir.

Türkiye tıbbi malzeme sektörü uluslararası kartel firmalarının tekelindedir. Bu firmalar fiyatları istedikleri gibi ayarlamaktadırlar. Rakipsiz ürünler çok yüksek fiyatlarla satılırken, yerli üretilen cihazlara muadil ithal cihazlar düşük fiyatlarla satılarak yerli üreticileri bezdirme yolu izlenmektedir. “Kamu ihalelerinde yerli mallar lehine %15 oranında fiyat farkı uygulanacağına” dair Başbakanlık genelgesi olmasına rağmen, bu özel durum ihalelerde uygulanmamaktadır.

- Tıbbi cihaz ve malzeme üretimi, planlaması konusunda milli politika oluşturulmalıdır.
- Üretim için gerekli ürün listeleri oluşturulup, planlama yapılmalı ve buna göre tıbbi cihaz ve malzeme üretimi için özel teşvik sistemi oluşturulmalıdır.
- Mevcutta üretimi olan ürünlerin üretimine yeni teşvik verilmemelidir.
- Aynı konuda üretim yapacak firma sayısı ölçek ekonomisi ve sermaye girişi büyüklüğü ile orantılı olarak, belli sayı ve büyüklükteki firma ile sınırlandırılmalıdır.
- Bu konuda üretim yapacak yerli ve yabancı firma evliliklerine özel teşvik sistemi getirilmelidir.

4.7. BÜYÜK MAĞAZALAR YASA TASARISI

AVM ve büyük mağazaların plansız ve kurlsız faaliyetleri yaklaşık 10 yıldır Türkiye'nin gündemini işgal etmiş, perakende sektörünün önünde önemli bir engel, küçük işletmelerin büyümesine ve ekonominin dinamizminin artmasına ise kambur oluşturmıştır. Bu minvalde, gelişmiş bazı ülkeler çeşitli önlemlerle büyük mağazaların ve AVM'lerin küçük işletmelere rekabet şansı tanımayan davranışlarını kontrol altına almaya ve üretici ve tedarikçilerin ezilmesini engellemeye çalışmaktadır. Fransa'da 1996 yılında Raffarin Kanunu ile bir uygulama geliştirilmiştir. İspanya'da aynı yıllarda büyük mağazaların oluşturduğu adaletsiz koşulları önlemek üzere birtakım düzenlemeler geliştirilmiştir.

4.7.1. Yasanın Gerekliliği Dikkatle İncelenmeli

Özellikle 1990 sonrasında tüm dünyada hızla gelişen büyük mağazacılık, AVM ve hipermarketler tüm ekonomilerin temellerinde yer alan küçük işletmelerin rekabet avantajlarını elinden almıştır. Bu sebeple; AVM'lerin ve büyük mağazaların “perakende doyum seviyesine” göre planlanması ve kentlerin imar yapılarının bu yönde oluşması küçük işletmelerin hayatta kalmasına, piyasa ekonomisinin canlanmasına neden olacaktır.

4.7.2. Büyük Mağazalar Kurulu İzin Kriterlerine Dikkat Edilmeli

- Öncelikle imar planında ticaret alanı, kentsel ve bölgesel iş merkezi ya da tali iş merkezinin ayrılmış olması ve bu alanların büyük mağaza kurulmasına müsait bulunması şartı aranmalıdır.
- Faaliyet gösterilecek yerdeki yapı yoğunluğunun elverişliliği, nüfus ve trafik yoğunluğu dikkate alınmalıdır.
- Satış alanları büyüklüklerine göre büyük mağazaların şehir yerleşim merkezlerine ve birbirilerine olan uzaklıkları dikkatle tanzim edilmelidir.
- Büyük mağazaların ulaşım, otopark, sosyal tesisleri ile şehir alt yapısına getireceği yükler ve çevre sorunları dikkatle planlanmalıdır.
- Mevcut yapıların büyük mağaza olarak kurulmasının talep edilmesi halinde yapı kullanma izin yangın ve benzeri risk durumları için tedbirlerin yeterli olup olmadığı yönlerinden değerlendirilmelidir.

4.7.3. Taslağın Dengelerine Özen Gösterilmeli

Taslakta yer alan “400 metrekare ve üzerindeki” mağazaların büyük mağaza statüsünde değerlendirilmesi; 20 bin metrekarede hizmet veren bir AVM ile 400 metrekare büyüklüğün üzerinde hizmet veren bir mağazayı aynı kategoriye sokmakta ve eşitsizlik oluşturmaktadır. Bu minvalde düzenlenmenin 400 metrekare ve üstündeki mağazaların metrekare büyüklüklerine göre sınıflara ayrılması ve buna göre bir değerlendirmenin oluşturulması gerekmektedir.

4.7.4. Yeni İmar Bölgelerinde AVM’lerin Konumu Regüle Edilmeli

Yeni imar bölgelerinde AVM’lerin ve büyük mağazaların planlanması özellikle belediye ve valiliklerin kontrolünde gerçekleştirilmelidir.

4.7.5. Yasaklar ve Ceza Hükümleri Önceki Taslaklara Yakınsanmalı

Kanun taslağının 10 ve 11. maddelerinde öngörülen “Yasaklar” ile “Ceza Hükümleri” başlığı altında yapılan düzenlemeler de önceki taslaklarda yer alan düzenlemelere kıyasla son derece yetersiz değerlendirilmiştir.

MÜSİAD

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No: 28 34445 Beyoğlu-İSTANBUL

Tel: +90 212 222 04 06 (PBX) Faks: +90 212 210 50 82

www.musiad.org.tr E-posta: musiad@musiad.org.tr

ISBN 978-975-7215-98-1

9 789757 215981